

Utrecht in 1672 en 1673

<https://hdl.handle.net/1874/318961>

UTRECHT

IN

1672 EN 1673

S. C. J. JESSURUN-
ten DAM HAM

14-60 '58.

met potlood aant. op laatste blz.

8

UTRECHT IN 1672 EN 1673

ASPAKI SEN PA FIDERTIN

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0384 9274

A. 90 192, 1954

UTRECHT IN 1672 EN 1673

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT
OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS
Dr. H. BOLKESTEIN, HOOGLEERAAR IN DE FA-
CULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE,
VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT DER
UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN VAN
DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJS-
BEGEERTE TE VERDEDIGEN OP
VRIJDAG 28 SEPTEMBER 1934,
DES NAM. TE 3 UUR,

DOOR

SUZANNA CHRISTINA JOHANNA JESSURUN—
ten DAM HAM,

GEBOREN TE HALFWEG.

DRUKKERIJ HOEIJENBOS EN CO N.V. UTRECHT

1934

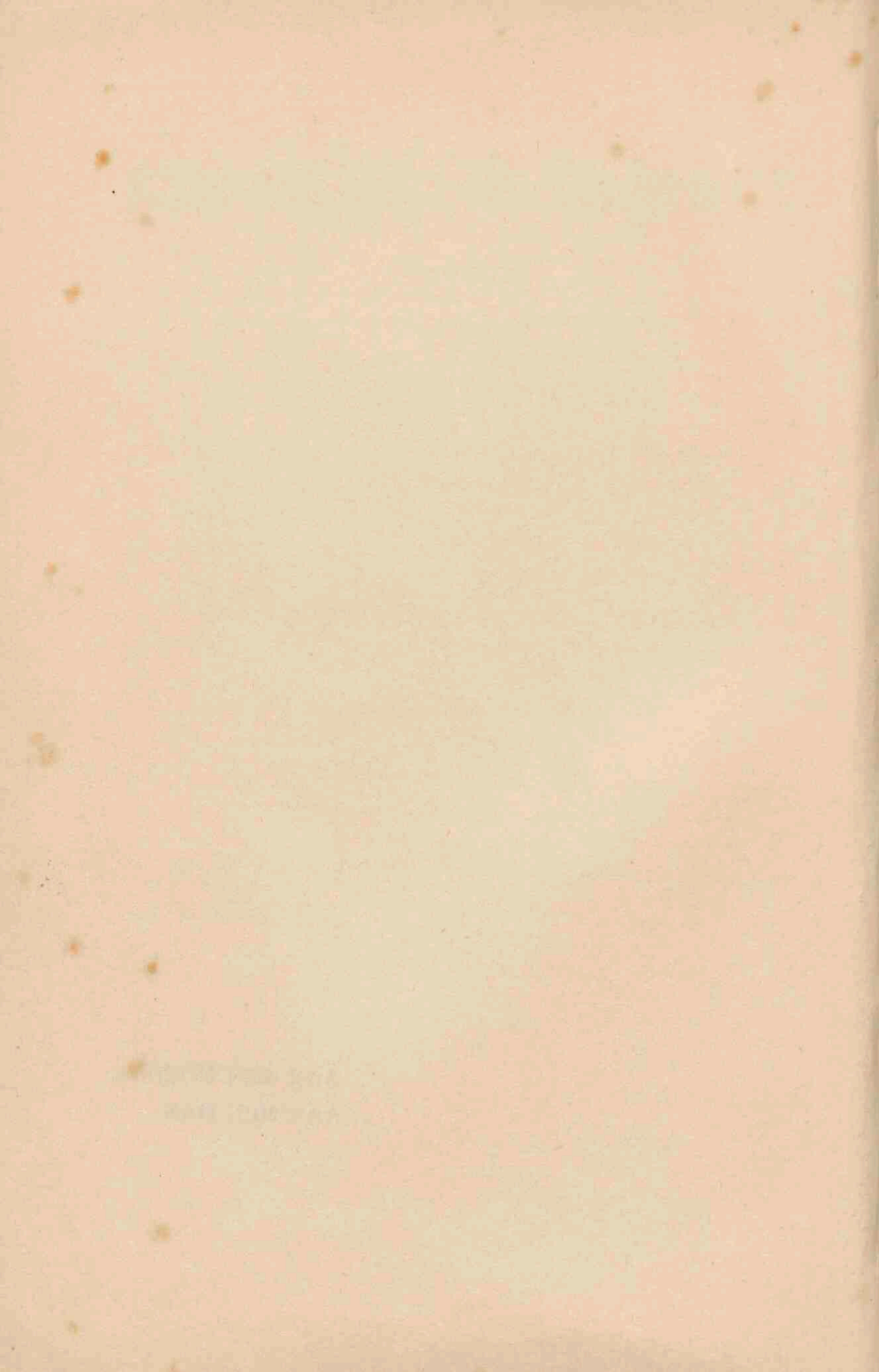
BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

AAN MIJN MOEDER.

AAN MIJN MAN.

Nu het voltooiën van dit proefschrift mij de gaarne aanvaarde gelegenheid biedt om de gevoelens uit te spreken, die mij vervullen, wil ik in de eerste plaats U hartelijk dank zeggen, Hooggeleerde Kernkamp, Hooggeachte Promotor, zoowel voor het onderwijs, dat ik van U mocht ontvangen als voor de zeer gewaardeerde leiding en steun, die Gij mij steeds hebt geboden en die ik in bijzondere mate heb ondervonden bij het bewerken van dit onderwerp, waarop Gij mijn aandacht hebt gevestigd.

Uw colleges, Hooggeleerde Bolkestein, die de Oudheid voor mij hebben doen leven, zullen mij in dankbare herinnering blijven.

Hooggeleerde Oppermann, Uw methode van critisch onderzoek heeft veel tot mijn vorming bijgedragen en ik ben U daarvoor zeer erkentelijk.

Ik stel het op hoogen prijs, Hooggeleerde de Vooy, dat ik onder Uw leiding onze taal heb mogen bestudeeren.

U, Hooggeleerde Verrijn Stuart en U, Hooggeleerde de Savornin Lohman, dank ik voor het inzicht mij gegeven in de Economie en het Nederlandsch Staatsrecht.

Tenslotte betuig ik aan de Ambtenaren van het Gemeente- en het Rijksarchief te Utrecht en van de Universiteitsbibliotheken te Utrecht en te Amsterdam mijn waardeering voor de verleende hulp.

INHOUD

INLEIDING.	blz.
HOOFDSTUK I.	
Het verlaten van Utrecht door het Staatsche leger	2
HOOFDSTUK II.	
De overgave van Utrecht en het verblijf van Lodewijk XIV te Zeist	42
HOOFDSTUK III.	
De gebeurtenissen binnen Utrecht van Juli 1672—November 1673: „De staat van beleg”	63
HOOFDSTUK IV.	
Utrecht als centrum van de krijgsverrichtingen. Het vertrek van de Franschen	136
AANHANGSEL	161
Lijst van geraadpleegde archivalia en gedrukte werken	163

INLEIDING.

Donderdag 23 Juni 1672 trok de markies de Rochefort de stad Utrecht binnen en ontving de sleutels van het stadsbestuur. Precies 17 maanden later, op Donderdag 23 November 1673 verliet het Fransche garnizoen de stad en overhandigde de gouverneur Stouppa de sleutels aan den 1en burgemeester van der Dussen.

Dit tijdperk in de geschiedenis van Utrecht is het onderwerp van de studie geweest, waarvan het resultaat in dit proefschrift is neergelegd.

Het feit, dat Utrecht zich zonder strijd heeft overgegeven aan Lodewijk XIV, is over het algemeen verkeerd beoordeeld. Schrijvers uit dien tijd zelf spreken er met nadruk hun afkeuring over uit ¹⁾. Ook in moderne geschiedwerken vindt men van deze opvatting iets terug, hoewel de houding van de stad in den loop van den tijd toch haar verdedigers heeft gevonden. Holland ²⁾ en met deze provincie de Staten Generaal ³⁾ hebben in de overgave een gereede aanleiding gevonden om eerst de provincie Utrecht de sessie in de vergadering en colleges van de Staten Generaal te ontzeggen, later, na het vertrek van de Franschen, de regeering te schorsen en de provincie te besturen door een deputatie uit de Staten Generaal, tot er beslist zou zijn of en zoo ja, op welke voorwaarden, Utrecht weer in de Unie zou worden opgenomen ⁴⁾. Dit „interregnum” heeft geduurd van 23 November 1673 tot 26 April 1674, toen de Prins van Oranje het beruchte regeeringsreglement van Utrecht heeft afgekondigd.

Het is dus van belang allereerst na te gaan hoe de overgave van de stad Utrecht aan Lodewijk XIV zich heeft toegedragen en wat er aan voorafging.

---

1) De ontroerde Leeuw 1e deel blz. 22, 23 (5e dr. 1675). Het ontroerde Nederlandt 1e deel blz. 271 (1674).

2) Resolutie Holl. 4 Augustus 1672.

3) Res. St. Gen. 29 September 1672.

4) Secrete Res. St. Gen. 18 November 1673.

HOOFDSTUK I.

Het verlaten van Utrecht door het Staatsche leger.

Zooals aan de voorbereidselen voor den oorlog van de geheele Republiek heeft ook aan de maatregelen van Utrecht ter verdediging van stad en provincie wel het een en ander ontbroken. In de eerste maanden van 1672 is er overleg gepleegd tusschen Holland en Utrecht over het maken van een verdedigingslinie, zooals later de IJsellinie er een is geworden. Reeds vóór 1672 bestond er een plan om Holland en Utrecht te beschermen door een versterkte gracht te maken van Muiden naar Vreeswijk, Oostelijk langs Utrecht (Utrechtsche linie) of van de Eem naar Wijk bij Duurstede (Grebbe linie), waarbij Amersfoort mede was ingesloten. Nu komt men hierop terug¹⁾. Een commissie van Hollandsche en Utrechtsche gedeputeerden bracht rapport uit (6 Februari 1672). Men kon het echter niet eens worden en het plan werd ter zijde gelegd, tot vlak voor het uitbreken van den oorlog. Eind Maart werden de onderhandelingen hervat en het contract tusschen de twee provincies is 22 April geteekend²⁾. Het zou de Utrechtsche linie worden. Van de kosten droeg elk de helft³⁾. Maar bij het begin der werkzaamheden berichtten de ingenieurs, dat er wellen onder den grond waren aan de Oostzijde van de stad Utrecht, die den arbeid bezwaarlijk zouden maken. Het werk werd stop gezet (6/16 Mei 1672)⁴⁾, voor goed.

De Utrechtsche vroedschap besloot toen de versterking van

---

¹⁾ van Sijpesteijn en de Bordes 2e deel hoofdst. II. — J. P. de Bordes. Bijdrage tot de Krijgsgeschiedenis van het jaar 1672. *Mil. Spectator* 2e S. II. blz. 263 (1850).

²⁾ Rijks Archief Utrecht No. 324.

³⁾ *Ibid.* No. 1055: Overslach van onkosten.

⁴⁾ Oude stijl: 6 Mei, nieuwe stijl: 16 Mei. Wanneer in het vervolg slechts één datum wordt genoemd, is deze in den nieuwen stijl.

de stad ter hand te nemen. Deze was reeds ter sprake gekomen in het eind van 1671 en begin 1672. Eenerzijds werden door stad en provincie buskruit, wapenen en materiaal, zooals kruiwagens, spaden, bijlen gekocht, anderzijds werd een commissie benoemd om plannen voor fortificatie in onderzoek te nemen ⁵⁾. Er bestond een provinciaal en een stedelijk magazijn voor wapenen en munitie te Utrecht ⁶⁾. In April werd een publicatie uitgevaardigd, waarbij aan alle weerbaren in de stad werd opgedragen zich van „behoorlijk geweer” te voorzien ⁷⁾. Menno-niten kregen vrijstelling hiervan tegen betaling ⁸⁾. Terwijl de plannen voor de retrenchementen door de provincie vasten vorm begonnen aan te nemen, raakte uitteraard de versterking van de stad op den achtergrond. Maar toen het werk werd gestaakt, stelden de Staten van Utrecht aan de stad vóór, Utrecht met nieuwe werken van fortificatie te omgeven ⁹⁾. Dat er eigenlijk wel haast gemaakt mocht worden, besepte men niet. Er werd nog bedaard en uitvoerig overlegd, allereerst over de subsidie, hiervoor door de Staten aan de stad beloofd ¹⁰⁾. Vervolgens over het opruimen der beplantingen op de bestaande wallen en bolwerken, het maken van nieuwe borstweringen, het openen en repareren der casematten ¹¹⁾. De landmeter van Rijnland, Jan Dou, maakte bestek en begrooting hiervan (31 Mei/10 Juni) en diende deze in op 3/13 Juni. Den volgenden dag werd besloten, dat het werk uitgesteld zou worden tot de Heeren Raden van State en eenige hooge officieren te Utrecht zouden zijn gekomen en advies konden geven. Hier is het bij gebleven.

⁵⁾ Notulen vroedschap 21/31 Dec. 1671, 2/12, 8/18 Jan. 1672, 2/12, 19/29 Febr. 1672.

⁶⁾ Not. vr. 21/31 Dec. 1671, 2/12 Jan. 1672, 2/12 Febr. 1672.

⁷⁾ Ibid. 15/25 April 1672.

⁸⁾ Ibid. 28 Mei/7 Juni 1672.

⁹⁾ Ibid. 13/23 Mei 1672.

¹⁰⁾ Resolutie Staten 15/5 Mei 1672, Not. vr. 27 April/7 Mei 1672.

¹¹⁾ Ibid. 24 Mei/3 Juni 1672.

Dat de residentie van den Raad van State en van de Staten Generaal naar Arnhem of tenminste naar Utrecht zou verplaatst worden, was een voorstel van de Staten van deze provincie ¹²⁾, op welks uitvoering zij zeer gesteld bleken ¹³⁾. Op 3/13 Juni werd nog weer eens opgedragen aan de Gedeputeerden van wege Utrecht ter Staten Generaal „sonder eenig versuijm ofte aflaatte te insisteren dat doch St. Gen. en R. v. St. haare residentie binnen Utrecht gelieven te nemen om op alles prompte ordre te kunnen stellen.” (In de Not. vr. van dien dag wordt gesproken van: spoediger beslissen, en: Utrecht bij een aanval bij staan.) Verschillende brieven van de Gedeputeerden (Gijsbert van der Hoolck en Caspar Schadé, de laatste, toen hij Gedeputeerde te velde werd, vervangen door Everard van Weede van Dijkvelt) gaan dan ook hierover ¹⁴⁾. Zij drongen er herhaalde malen op aan in den Haag „met alle bedenckelijke redenen”. Echter, hoewel er onder de bondgenooten „generale genegentheid” toe bestond, er zouden zich te veel moeilijkheden voordoen, deelden zij mede, b.v. de Raad van State kon niet beschikken over geld zonder medewerking van de Generaliteits-rekenkamer (vastgesteld op de Groote Vergadering van 1651). En de Staten van Holland, wier gevoelen toch zeer van belang was, konden zich bezwaarlijk tot buiten die provincie verplaatsen, terwijl Hollandsche leden van verschillende Generaliteits-commissies ook niet zich konden scheiden van de Statenvergadering van Holland. De deputatie van Hop, van Slingelandt en van Sevender, waarover straks, naar Utrecht gezonden op 3/13 Juni, trad in de plaats.

Men kan van het niet versterken de stad Utrecht een verwijt maken, zeker ¹⁵⁾. Maar een uitzonderingspositie nemen stad en provincie daardoor niet in. Het zelfde verwijt van laksheid treft

¹²⁾ Res. St. 28 Mei/7 Juni 1672.

¹³⁾ Not. Hop en Vivien blz. 102, 107. De Witt aan van Beverningk d.d. 9 Juni, de Jonge V. en O. St. II. 435.

¹⁴⁾ Kronijk H.G. 14e jrg. blz. 112 (1858).

¹⁵⁾ Verkeerde voorstelling van zaken in: „Getrouw advys” blz. 25 (1674). „.....de Staten van Utrecht, die versuymt hadden haer Stadt te fortificeeren,

de geheele Republiek ¹⁶). En in het fourneeren van geld, vrijwilligers, buskruit en andere legerbenoodigheden kon Utrecht ten voorbeeld gesteld worden aan andere provincies ¹⁷).

In de Deductie ¹⁸) wordt betoogd, dat Utrecht nooit ten achter was met het betalen van haar bijdrage in de lasten van de Unie. De provincie betaalde geregeld de ter repartitie van Utrecht staande troepen ¹⁹). Dat Utrecht haar verplichtingen beter was nagekomen dan de andere provincies, lezen wij ook bij van Sijpesteijn en de Bordes ²⁰), waar ten bewijze aangehaald worden de Secrete Resoluties van H.H. Mog. 10, 11 en 13 Mei 1672 ²¹). Van de militie ter repartitie van Utrecht bleef geen compagnie in de provincie achter. Al haar waardgelders ver trokken naar den IJsel.

Utrecht voldeed ook terstond aan het verzoek van H.H. Mog. om 600 huislieden, voorzien van gereedschap, naar den IJsel te zenden voor het arbeiden aan het IJsel-retrenchement ²²). Caspar Schadé schreef aan de Staten van Utrecht op 4/14 Juni uit Arnhem, dat hij hun, in overleg met veldmaarschalk Wirtz had toegestaan naar huis te keeren, aangezien zij groot gevaar liepen, nadat het Staatsche leger den IJsel verlaten had ²³). Op 23 Mei verzochten H.H. Mog. aan de provincie 2000 gewapende mannen naar het IJselleger te willen zenden. Het aantal werd

---

ofschoon die van 'Hollant gepresenteert hadden de helft van de kosten te dragen." — Een pamflet over de stadsfortificatie vindt men: Knuttel 10221.

¹⁶) Vgl. ook het feit, dat b.v. de overgave van Wezel niet eens geloofd werd (zie beneden).

¹⁷) Japikse, Prins Willem III 1e deel blz. 186, 195.

¹⁸) Deductie van de Staaten van den Lande van Utrecht (1673), Knuttel 10662.

¹⁹) Wicquefort, Mémoires blz. 199. Res. St. 6/16 Juni 1672.

²⁰) 2e deel blz. 16 noot 2.

²¹) Vgl. ook: Het ontroerde Nederlandt 1e deel blz. 272. Hier wordt gezegd, dat de provincie Utrecht „stoff" op haar prompte betaling van de quotisatie, maar dat 'zij betaalt met geleend geld.

²²) 22 Maart 1672. Van Sijp. en de B. 1e deel hoofdst. VII.

²³) Kr. H.G. 14e jrg. blz. 115 (1858).

door stad en provincie als volgt verdeeld: 1000 man uit de dorpen ten platten lande²⁴⁾ en 1000 uit de stad Utrecht en de kleine steden (600 en 400 resp.). De gage zou 10 stuivers daags bedragen²⁵⁾. Aangaande de werving in de stad Utrecht werd het advies ingewonnen van kolonel en hoptlieden van de schutterij. Twee compagnieën van 100 man werden gevormd uit de houtschilden en zakkedragers, vier compagnieën moesten vrijwillig aangeworven worden, hetgeen bij klokluiden werd bekend gemaakt²⁶⁾. Tot kapitein stelde de vroedschap aan: Johan van Berck en Jacob van Wijck (kanunniken van St. Jan en St. Marie), Jacob van Helm, Floris Sas, Ploos van Amstel en Isaack Verhoeven²⁷⁾. De burgers mochten geen dienst nemen onder de compagnieën van het platte land²⁸⁾. Op 26 Mei/5 Juni werd besloten nog een extra compagnie te formeeren uit de bewoners van de Weert, onder kapitein Cornelis van Pijlsweert. De Staten regelden de betaling van de 11 compagnieën, benevens van 2 compagnieën waardgelders (kapiteins van de Enden en van Veen)²⁹⁾ op 2/12 Juni. Zij kregen een maand soldij vooruit³⁰⁾. Uit het provinciaal magazijn hadden de Staten wapenen geleend aan de compagnieën van de stad³¹⁾. Achtereenvolgens vertrokken de 2 compagnieën waardgelders op 28 en 29 Mei. De compagnieën van het platteland gingen 31 Mei weg. De compagnieën onder van Berck en van Wijck 2 Juni (naar Zutfen), onder van Helm en Sas 4 Juni (naar Nijmegen).

²⁴⁾ Het stond den huislieden niets aan (Journaal blz. 2).

²⁵⁾ Not. vr. 17/27 Mei 1672.

²⁶⁾ Not. vr. 21/31 Mei 1672. Houtschilden zijn werklieden, aangesteld door Schout en Burgemeesteren, een soort van transportarbeiders, wien het monopolie verleend was van het vervoer van bepaalde, met schuiten en wagens aangebrachte waren, naar de waag, de markt of naar de huizen. Zij moesten gehoorzaamheid beloven aan den stedelijken magistraat en buiten hun eigenlijk werk alle diensten bewijzen, o.a. bij brand, die de regeering van hen zou eischen (v. d. Water, Groot Placcaatboek III blz. 947—948).

²⁷⁾ Not. vr. 22 Mei/1 Juni, 25 Mei/4 Juni 1672.

²⁸⁾ Ibid, 23 Mei/2 Juni 1672.

²⁹⁾ Journaal blz. 2.

³⁰⁾ Res. Ged. St. 1/11 Juni 1672.

³¹⁾ Ibid, 24 Mei/3 Juni 1672.

Ploos van Amstel trok uit op Pinksterdag 5 Juni, Pijlsweert en Verhoeven op 8 Juni (naar Nijmegen). Op 13 Juni, na den terugtocht van het leger van de Republiek, werden zij verdeeld over de IJselsteden. In Zutphen waren er b.v. 2 compagnieën uit de stad Utrecht en 1 compagnie uit Amersfoort ³²⁾, te Nijmegen 5 compagnieën uit Utrecht. Deze laatsten keerden na de overgave van Nijmegen (9 Juli) terug naar Utrecht en kwamen 13 Juli onder de resp. kapiteins als van Helm, Sas, Ploos van Amstel, Verhoeven voor de Tolsteegpoort. Van de compagnie van Pijlsweert was de kapitein al lang thuis. Aan het hoofd stond nu de luitenant Visser. Zij moesten allen eerst hun geweer afleggen, voor zij door de poort de stad mochten intrekken ³³⁾.

Aan aanvragen voor buskruit heeft men in Utrecht ook willig voldaan, reeds in het begin van 1672, maar vooral in Mei en Juni. Er ging eind Mei 8000 pond naar de Schenkenschans ³⁴⁾, 10000 pond naar Nijmegen ³⁵⁾ en nog eens 20000 pond naar deze plaats „per asse” ³⁶⁾. Vrijwel alles wat er in de stad nog over was, 8000 pond, werd, in de meening, dat het leger tot defensie van Utrecht blijven zou, door de Staten naar het leger buiten de stad gezonden en 18 Juni naar Holland meegenomen ³⁷⁾. Er bleef een kleine 240 pond in de stad ³⁸⁾.

Er werd ook om spaden en schoppen gevraagd door Wirtz. Op 4/14 Juni bracht men in allerijl uit het magazijn van de Staten van Utrecht 1000 spaden, 500 schoppen en 200 houweelen ³⁹⁾.

En levensmiddelen vroeg hij! Het Staatsche leger, dat na den

³²⁾ Volgens Schadé (4/14 Juni aan de St.) waren zij daar echter niet van dienst.

³³⁾ Valckenier, Verwerd Europa blz. 525.

³⁴⁾ Res. St. 28 Mei/7 Juni 1672.

³⁵⁾ Ibid. 27 Mei/6 Juni 1672. Journaal blz. 4. Wicq. Mém. blz. 199: 380 quintaux de poudre. Booth Dag. Aant. blz. 11: 36000 pond. Verhaal van het gebeurde blz. 228: 30000 pond.

³⁶⁾ Br. aan J. de Witt, Werken H.G. 3e s. No. 44 blz. 649: 12000 ponden met wagens van Utrecht te Nijmegen gekomen.

³⁷⁾ Booth. Dag. Aant. blz. 11.

³⁸⁾ Ibid. — Verhaal van het geb.: 100 pond.

³⁹⁾ Res. St. 4/14 Juni 1672. Vgl. Not. vr. 2/12 Febr. 1672.

overtocht van de Franschen over den Rijn (bij het Tolhuis op 12 Juni 1672) van den IJsel naar Utrecht terugtrok had nl. groot gebrek aan brood, kaas, bier. De soldaten en ruiters zeiden, in 2 à 3 dagen niet gegeten te hebben ⁴⁰). Door Staten en vroedschap werden maatregelen genomen om hierin te voorzien, om brood te laten bakken en kaas en bier te verschaffen. Allereerst besloot de vroedschap, dat de voorradige brooden, kazen en al het bier, dat in de kelders van de brouwers lag, zouden worden opgekocht en naar het naderende leger gezonden ⁴¹). De Staten schoten voor aan brood en kaas 6220 gld. 16 st. ⁴²). De schrijver van het „Verhaal van het gebeurde”, de Heer Martens, vertelt, hoe hij „gecommitteert van de vroedschap om van 't Stadthuys tot de Tolsteechpoort al het broot bij malckanderen te krijgen dat doenlijk was”, het uit het weeshuis, uit godshuizen, particuliere huizen en winkels haalde. Toen de bakkers klaagden, dat door de windstilte de molens niet maalden, werd aan de brouwers toegestaan het koren „op haar rosmolens te breecken” ⁴³). Alle „gruttersmeulens” en „paerdemeulens”, die koren konden malen, werden gebruikt ⁴⁴). Bakkers en brouwers werkten dag en nacht, kaaskoopers verkochten hun winkels uit op één middag ⁴⁵). In den avond van den 5/15en Juni werd nog een groot deel van de door de Staten 's morgens bestelde 40000 pond brood naar het leger gezonden ⁴⁶). Donderdag den 6/16en gingen volle en weer leege wagens met levensmiddelen den heelen dag de Catharijnepoort en de Tolsteegpoort in en uit ⁴⁷). Mr. Booth deelt mee, dat zijn vader (Dr. Cornelis Booth) zelf naar verschillende bakkers ging om hen aan te moedigen tot bakken, „bij de onwillige sijn crediet interponerende”. De Spaansche hulptroepen, 2000 ruiters onder de Louvigny, waren ook uitgehongerd. Zij hadden Rhenen, Wageningen en Ame-

⁴⁰) Journaal blz. 8. Booth Dag. Aant. blz. 6.

⁴¹) Not. vr. 5/15 Juni 1672.

⁴²) Res. St. 5/15 Juni 1672.

⁴³) Not. vr. 6/16 Juni 1672.

⁴⁴) Verhaal van het geb. blz. 217.

⁴⁵) Journaal blz. 7.

⁴⁶) Booth Dag. Aant. blz. 6. Vgl. De ontroerde Leeuw 1e deel blz. 22.

⁴⁷) Journaal blz. 8. Booth Dag Aant. blz. 7. Verhaal van het geb. blz. 217.

rongen geplunderd ⁴⁸⁾). De bakkers, winkeliers en brouwers ver-
trouwden de Spaansche ruitery niet, waarom Martens en de
Heer van Solingen hun bemiddeling verleenden ⁴⁹⁾). Zij lagen
buiten de Wittevrouwenpoort en hadden behoefte, behalve aan
levensmiddelen, aan hooi en haver voor de paarden. De Heer
Martens schat het bedrag, dat in die dagen voor het leger is
uitgegeven op 9 à 10 duizend gulden.

De stad verkeerde al eenige dagen in een onrustige stemming.
De aanzienlijken pakten hun bezittingen bij het vernemen van
de ongelukstijdingen, die elkaar in het begin van Juni opvolg-
den en begonnen te vluchten. Het volk kreeg den indruk, weer-
loos achtergelaten te worden en trachtte de vertrekkende
schuiten tegen te houden.

De paniek begon na het bekend worden van de snelle, vol-
maakt onverwachte overgave van Wezel (5 Juni) aan de
Franschen. Men kreeg echter geen zekerheid daarover. Som-
mige regenten hechtten geen geloof aan de ongunstige berich-
ten. De Heer Strick schreef een brief aan burgemeester van
der Voort, (26 Mei/5 Juni „in 's lants jacht liggende tusschen
Emmerick en Rees") waarin hij de overgave van Wezel, Burik
en Orsoy mededeelde ⁵⁰⁾). Hiervan zei de Heer Hamel „in de volle
Vroetschap", dat het leugens waren en dat een lid van den Raad
van State voorzigtiger moest wezen. Pas een week later werd
het bericht bevestigd. Men vernam toen ook, dat Rijnberk e.a.
zich overgegeven hadden.

Groote emotie bracht het uittrekken der burgercompagnieën.
Op 8 Juni werden goederen, die men wilde verzenden, aange-
houden en geplunderd. Vooral de vrouwen uit het volk lieten

⁴⁸⁾ Verhaal van het geb. blz. 218.

⁴⁹⁾ Ibid. blz. 220. De Louvigny heeft zich aldus uitgelaten tegen den Heer
Martens: „Messieurs, les mess. de la ville ont bien fait d'avoir fermés leurs
portes parce que j'ay un'armée affamée, et si l'eust entrée à la ville, mes
gens l'eussent foulé, ayants trouvés une ville pleine de tout sorte de vivres,
et quant ils estoient soubz cela, pouroit arriver q'ils eussent pillés ou autre
dommage faits aux bourgeois" Ibid.

⁵⁰⁾ Verhaal van het geb. blz. 211.

zich niet onbetuigd, „seggende dat men haer van haer mans hadde ontbloot, en dat, de rijcken nu vluchtende, men haer hierna mocht komen te verlaten" ⁵¹⁾). De vroedschap nam 's morgens het besluit, dat de „heeren van de gerechte" hierop orde zouden stellen. 's Middags besloot men, dat elken dag één geheele compagnie burgers „met vliegend vaendel en tromslach" de wacht zou houden, de helft op het stadhuis, de helft aan de vier poorten. Kolonel en hophilieden moest ervoor zorgen, dat alle burgers hun wachten waarnamen ⁵²⁾). De burgerwacht ⁵³⁾ slaagde er in de rust te herstellen en geleidde de koffers met goederen naar de Roode Brug.

Den volgenden dag was er weer tumult, aan de Tolsteegpoort. De schout, Jhr. Ruijsch, Heer van de Engh, geleidde eenige goederen van kinderen uit Zeeland, die in Utrecht op school geweest waren, naar buiten, maar werd door het grauw uitgescholden en bedreigd. Dat waren dus niet eens „gevluchte" goederen. Hij was genoodzaakt de schuit terug te doen keeren ⁵⁴⁾).

Zondag 12 Juni begonnen de voorname ingezetenen te vluchten. Een algemeene vlucht begon 13 Juni na het bekend worden van den overtocht der Franschen bij het Tolhuis. Toen kwamen ook veel lieden van het platteland de stad in vluchten, hetgeen de consternatie verhoogde. Men zag niet anders dan wagens en schuiten met goederen en groot misbaar makende menschen ⁵⁵⁾, terwijl de volksmenigte zich zoo veel mogelijk tegen dezen aftocht verzette. Het eerst stuurde men zijn beste bezittingen en vrouwen en kinderen naar Holland. Voor een schuit naar Rotterdam werd 250 gulden betaald, voor een wagen 25 gulden, minstens ⁵⁶⁾. Het kostte de grootste moeite en list om zijn zaken weg te krijgen ⁵⁷⁾. De goederen, die nog binnen de stad gepakt lagen, liepen groot gevaar geplunderd te worden.

⁵¹⁾ Journaal blz. 4.

⁵²⁾ Not. vr. 29 Mei/8 Juni 1672.

⁵³⁾ Volgens Journaal blz. 4: „met volle gheweer sonder trommen."

⁵⁴⁾ Verhaal van het geb. blz. 212. ⁵⁵⁾ Journaal blz. 5.

⁵⁶⁾ Booth Dag. Aant. blz. 5. ⁵⁷⁾ Verhaal van het geb. blz. 215, 216.

Het was in Utrecht volslagen oproer. Eenige leden van de vroedschap stelden voor aan de belhamels een voorbeeld te stellen. Volgens den Heer Martens ⁵⁸⁾ antwoordde burgemeester van der Dussen „als een flauwhertich man”, dat het geen tijd was om zulke dingen te ondernemen. Men moest liever toegeven. De goederen werden tot onder het stadhuis gebracht. Dat de burgers zich eenige dagen later van de stadssleutels hebben meester gemaakt, valt bij deze houding van den magistraat niet te verwonderen.

Tot de consternatie droeg bij het binnenkomen van de artillerie onder den graaf van Hoorn, Maandag 13 Juni tegen den avond ⁵⁹⁾. De kanonnen, binnengekomen door de Witte-vrouwenpoort, werden op het Vreeburg geplaatst. De paarden vulden de stallen op het plein. Twee dagen later, 15 Juni, werd dit alles door toedoen van van Beverningk, Gedeputeerde te velde, doorgezonden naar Holland. De burgerij liet het noode toe ⁶⁰⁾. Er blijkt wel uit, dat men geen plan had Utrecht te verdedigen, waarover straks meer ⁶¹⁾.

Toen het Staatsche leger naderde, verspreidde zich ten overvloede het gerucht van de plunderingen, waaraan de troepen zich schuldig maakten. Niet alleen de Spaansche soldaten plunderden en dreigden het te doen, toen ze voor de stad kwamen ⁶²⁾, ook de Staatsche. Aan de Franschen was dit zelfs bekend ⁶³⁾.

⁵⁸⁾ Verhaal van het geb. blz. 213.

⁵⁹⁾ Volgens Trevelyan Ch. VIII. waren het de veldkanonnen en had men de kleine kanonnen vanuit Kampen over zee naar Amsterdam gestuurd (van Beverningk in den beneden uitvoerig aangehaalden brief van 16 Juni: „soo veel halve canons als mogelijk”. Nog anders „Tooneel des Oorlogs” blz. 140: „swaarste geschut naar Campen”). Valckenier spreekt van „de geheele artillerije”, terwijl Knoop (Willem III) vermeldt, dat het zware geschut achtergelaten werd in de vestingen aan den IJssel. Booth Dag. Aant. blz. 4: „in de 40 van de lichtste stucken canon en de vordere trayn van 't leger.” De aard van de in Utrecht gebrachte artillerie is dus niet wel uit te maken.

⁶⁰⁾ Van Sijp. en de B. 2e deel blz. 5.

⁶¹⁾ Ibid. hoofdst. I.

⁶²⁾ Journaal blz. 8.

⁶³⁾ Rochefort 20 Juni 1672 aan Lodewijk XIV: „Les troupes d'Hollande pillent beaucoup.”

O.a. Rhenen had duchtig te lijden gehad. Daartegen is beweerd ⁶⁴⁾ dat het gerucht van plunderen valsch is geweest en met opzet uitgestrooid door eenige hoofdofficieren, die daartoe opdracht hadden, opdat men zou kunnen zeggen: de stad is „tumultueus” en kan dus niet verdedigd worden. Dat is wel wat ver gezocht. Trouwens, het feit, dat er geplunderd is, staat vast. De zoeven aangehaalde bewering is ontleend aan „Tooneel des Oorlogs” ⁶⁵⁾, waar staat, dat eenige hoofdofficieren „van aanzien” in Utrecht hadden verteld, dat het leger van den Prins de stad zou plunderen, opdat de Franschen er niets meer zouden vinden. Ook dit is niet aannemelijk. Wel mischien, zooals Mr. Booth het vertelt ⁶⁶⁾, nl. dat „quaedwillige” dit praatje vertelden. Er is voornamelijk voedsel geroofd in verband met het reeds besproken gebrek aan levensmiddelen in het leger. De schrik voor dit uitgehongerde leger had zoo de overhand onder de burgerij, dat er in de vroedschap werd besloten, geen sterker garnizoen in te nemen „als de borgerije soude magtig kunnen sijn” ⁶⁷⁾. Maar de burgers wilden op stuk van zaken heelemaal geen militie binnen laten en hielden de poorten gesloten. De sleutels wilde de burgerwacht aan den portier, die ze naar gewoonte op het stadhuis kwam halen, niet geven, maar hield ze zelf in bezit ⁶⁸⁾. Alleen door de Catharijnepoort kon men de stad in en uit, echter één voor één tusschen de gewapende burgers door. Niemand met een wapen voorzien werd binnengelaten ⁶⁹⁾. De portier beklaagde zich bij de burgemeesters, maar de burgers zeiden: „wij hebben den bruij van alle de Heeren; wij sijn meesters” ⁷⁰⁾. „En de Heeren kosten so veel niet te weegh brengen, dat sijn de sleutels kregghen” ⁷¹⁾. In de vergadering van de Staten werd het feit een-

⁶⁴⁾ Hist. verhaal van de onw. beh. blz. 19 (1784).

⁶⁵⁾ blz. 140.   ⁶⁶⁾ Dag. Aant. blz. 4.

⁶⁷⁾ Ibid. blz. 5. Not. vr. 4/14 Juni 1672.

⁶⁸⁾ Journaal blz. 6.

⁶⁹⁾ Ibid. blz. 7. Valckenier blz. 621. Br. van J. de Witt. Werken H.G. 3e s. No. 33 blz. 386, 387. De Jonge V. en O. St. I 441, 445.

⁷⁰⁾ Journaal blz. 7.   ⁷¹⁾ Ibid.

voudig geconstateerd ⁷²⁾). En besloten eenige leden te committeeren om met den Prins en de Gedeputeerden te velde te overleggen, wat te doen stond. In den nacht van 15 op 16 Juni werd extra wacht gehouden op de wallen met 4 compagnieën. Een paar soldaten poogden den stadsmuur over te klimmen. Hun honger was blijkbaar groot. Donderdagochtend werd de Heer Hamel, die aan de Catharijnepoort zijn vrouw en kinderen uitgeleide deed, bedreigd en ternauwernood ontzet ⁷³⁾). De Prins nam het feit, dat hij de poorten gesloten vond, zeer kwalijk. Van het leger uit is op de burgers op den wal een schot gelost en verder heeft het leger „de borgers veele vuile woorden toegeroepen” ⁷⁴⁾). Maar er iets aan veranderen kon de regeering van de stad niet.

Het groot aantal Katholieken, 6000 volgens d'Estrades, in de stad maakte de overige burgers ook zenuwachtig ⁷⁵⁾). Wilde geruchten over te verwachten verraad deden de ronde. De Franschen zelf rekenden vast op de medewerking van hun geloofsgenooten in de Republiek ⁷⁶⁾). Valckenier vertelt ⁷⁷⁾, dat de Roomschen hun vreugde betuigden over den voorspoed der Fransche wapenen. Hij had „niet sonder alteratie” te Utrecht hooren roepen: „Liever Frans als Prins”, hetgeen echter nog niets speciaal tegen de Katholieken bewijst. Martens laat zich zeer bitter over de „na verandering hakende papisten” uit ⁷⁸⁾). Volgens hem hadden zij de laatste jaren te veel vrijheid genoten. Wanneer wij voor juist moeten aannemen wat in een anno 1893 verschenen artikel werd geschreven: „Voor de Katholieken kon vrije godsdienstoefening ook met verlies van volksbestaan als

---

⁷²⁾ Res. St. 5/15 Juni 1672, post prandium hora V.

⁷³⁾ Journaal blz. 8.

⁷⁴⁾ Verhaal van het geb. blz. 218.

⁷⁵⁾ Deductie. — Wicq. Mém. blz. 199.

⁷⁶⁾ de Ségur blz. 82. Wagenaar Vad. Historie XIV blz. 35, 36. Brief van d'Estrades aan Lodewijk XIV (Volgens Japikse Willem III 1e deel blz. 197 noot, een vervalsching).

⁷⁷⁾ blz. 621.

⁷⁸⁾ Verhaal van het geb. blz. 229.

weldaad worden beschouwd. Honderd jaren lang waren zij in hun heiligste rechten schromelijk gekrenkt; zij konden den Franschman bijna als hun verlosser begroeten... Wat hun aan godsdienstige rechten en vrijheden door de vreemde veroveraars werd toegestaan, was niet meer dan hetgeen hun jarenlang door de Statenregeering wederrechtelijk was onthouden" ⁷⁹⁾, dan is de wantrouwende houding van de Protestante burgers tegenover de Katholieke mentaliteit in de angstige dagen van 1672 wel te begrijpen. De groote meerderheid van de geloovigen en de lagere geestelijkheid bleken echter tevreden en hebben geen bewijs gegeven van aanhankelijkheid jegens het Fransche bestuur. Integendeel wordt over hun houding later van Fransche zijde geklaagd ⁸⁰⁾. Maar toen men nog niet wist wat er van de Roomschen te wachten was, droeg deze onzekerheid alweer bij tot vermeerdering der emoties.

Het ongunstige rapport, dat Hop, van Slingelandt en van Sevender uitbrachten over den toestand der stad Utrecht valt dus, als men deze dagen overziet, te begrijpen, zooals echter ook de houding van de burgerij licht te begrijpen is. De Staten Generaal en de Raad van State hadden nl. op 13 Juni, na ontvangst van het bericht van den overtocht van de Franschen bij het Tolhuis, een speciale deputatie benoemd, met volmacht voorzien om met den Prins van Oranje en de Gedeputeerden te velde maatregelen te nemen. Zij vertrokken dien zelfden dag. Leden van de deputatie waren: de pensionaris van Amsterdam, Hop, de secretaris van den Raad van State, van Slingelandt, uit Dordrecht en een lid van den Raad van State, Philips de Zoete de Lake Villers, Heer van Sevender, ook een Hollander. Zij spraken te Utrecht in den morgen van den 15en Juni met de Gecommitteerden van wege de Staten van Utrecht, die op weg waren naar den Prins, te weten: de Heeren van Someren, van Schonauwen, van Sandenburg, van Zuylen, Booth en

---

⁷⁹⁾ Archief voor gesch. v. h. aartsbisdom Utrecht 20e deel: Dr. G. Brom, Neerkassels bestuur tijdens de Fransche overheersching.

⁸⁰⁾ de Ségur blz. 84.

Nellestein (i.pl. v. Booth en Nellestein noemt de Resolutie Staten 4/14 Juni 1672 van der Voort en Hamel) in hun jacht buiten de stad, „alwaer (de Utrechtsche heeren) geproponceert hebben, dat doch (Hop c.s.) sijn Ht. souden willen permoveren met sijn leger ontrent Seijst te willen camperen, also onse borgerije geen militie in wilde laten”. Bij dit onderhoud waren ook eenige Gedeputeerden te velde aanwezig ⁸¹⁾. De deputatie rapporteerde dit natuurlijk aan de Staten Generaal, alsook, dat zij alles „ontstelt” gevonden hadden te Utrecht ⁸²⁾, slechts met levensgevaar in en uit de stad hadden kunnen komen ⁸³⁾ en „van verscheijde Heeren van de Regieringe waeren gewaerschout geweest niet te seggen wie sij waren” ⁸⁴⁾. Het bezoek te Utrecht bleef dus geheim. De deputatie keerde den 15en naar den Haag terug en bracht den 16en in de vergadering van H.H. Mog. rapport uit. Caspar Fagel, griffier van de Staten Generaal, verklaarde later, (5/15 Juli) dat Hop c.s. ook meegedeeld hadden, dat men moeite had gehad om voor de militie levensmiddelen uit de stad Utrecht te krijgen (verklaring te vinden bij het „Verhaal van het gebeurde”) ⁸⁵⁾. Dat is onjuist, zooals ook Martens opmerkt. Op grond van dit rapport werd de resolutie genomen, waarin besloten werd het leger in de provincie Holland te laten brengen, welke resolutie den Prins en de Gedeputeerden te velde te Utrecht bereikte op 16 Juni, en wel terwijl de Prins en van Beverningk zich bevonden in de vergadering der Staten.

Wat was er immers inmiddels gebeurd? De Staten van Utrecht hadden het naderende leger eerst twee boden tegemoet gezonden, nl. Jan van Doesburg en Hans Splintenaar, en wel op 4/14 Juni 's middags omstreeks 5 uur. De verklaringen van beide boden hieromtrent zijn te vinden in het Rijks Archief te Utrecht ⁸⁶⁾. Zij

⁸¹⁾ Verhaal van het geb. blz. 215.

⁸²⁾ Not. Hop en Vivien blz. 112.

⁸³⁾ Wicq. Mém. blz. 201.

⁸⁴⁾ Bijlage bij het „Verhaal van het geb.” blz. 289.

⁸⁵⁾ blz. 251.

⁸⁶⁾ No. 1055.

waren dien middag ontboden in de vergadering van de Staten en hun werd opgedragen, den een „door de cley”, den ander „langs den bergh off santwegh” het leger tegemoet te gaan, dat omtrent Amerongen zich moest ophouden en alle troepen, die zij tegen kwamen de acte te laten zien, die hun overhandigd werd door den Heer van Someren. Daarin stond, dat de troepen moesten blijven, waar ze waren en niet verder de provincie binnen mochten marcheeren. De eerste bode ontmoette al eenige troepen vóór Vechten, de meeste in de buurt van den Dwarsdijk. In den schemeravond te Wijk bij Duurstede gekomen, overnachtte hij daar en keerde den volgenden dag terug. De andere bode moest over de Bilt en Zeist rijden en speciaal aan de oversten Aquila en Golsteijn de acte toonen. Hij ontmoette te Zeist den Heer Schadé (Gedeputeerde te velde) met eenige andere hem onbekende personen, die hem, na de acte te hebben gelezen, lieten doorrijden. Echter geen troepen. Hij keerde bij Doorn om en kwam laat in den avond te Utrecht terug. Een copie van de acte ligt bij deze verklaringen, waaronder meegedeeld wordt, dat het origineel, geteekend Ruijsch (Jhr. Pieter Ruijsch, loco Schadé pres. St.), geliasseerd geweest is onder de kostenspecificaties van den Statenbode Jan van Doesburg. Er is over dezen maatregel van de Staten van Utrecht veel te doen geweest volgens het „Verhaal van het gebeurde”⁸⁷⁾. Daar wordt het anders verteld, nl. dat de Resolutie is genomen op 5/15 Juni 's morgens vroeg. En er is slechts sprake van één bode, die in de buurt van Zeist bij den Krommen Rijn overste Golsteijn zou hebben ontmoet. Het origineel van de Resolutie was naderhand in de Statenkamer niet te vinden, alleen de copie. In Holland beweerde men, dat dit besluit niet had mogen genomen worden, omdat de patenten vóór den veldtocht waren overgegeven. Vele heeren ontkenden, dat de Resolutie is genomen. Anderen gaven het toe, maar zeiden, dat de clause was genomen: „totdat men zijn Ht. en de Gecommitteerde te velde gesproocken hadde”. De verklaringen van de boden, die dus niet kloppen hiermee, zijn afgelegd op 19 Decem-

---

⁸⁷⁾ blz. 249.

ber 1672. In het Resolutieboek van de Staten van Utrecht is er niets over te vinden. Wel wordt er in de vergadering van 4/14 Juni post prandium besloten, dat eenige heeren (van Someren, van Schonauwen, van Zuylen, van Sandenberg, van der Voort en Hamel ⁸⁸) naar het leger zouden rijden en verzoeken dat „om alle confusie te voorkomen” de armee niet dichter bij dan ongeveer één uur van Utrecht zou gelegerd worden. Dienzelfden dag 's avonds om 10 uur meldden deze heeren, dat zij den voorpost van het leger al te Zeist ontmoet hadden. Volgens het „Verhaal van het gebeurde” troffen zij eenige Gedeputeerden te velde omtrent de Bilt, die het verzoek aan den Prins beloofden over te brengen. Booth vertelt, dat zij begrepen van de gevolmachtigden van het leger, dat dit dien nacht boven Rhenen „soude slapen ende dat sijn Ht. op Zuijlesteijn aangekomen was, waarom de gecommiteerden in de laen van den heer Foeyt als doen maer alleen spraken met de voornoemde gevolmachtigde, ende quamen omtrent 11 uren 's nachts weder binnen”⁸⁹).

Den volgenden dag, Woensdag 5/15 Juni, is er in het Resolutieboek alleen sprake van gecommiteerden om den Prins te gaan begroeten en met hem te overleggen, wat te doen stond, gezien de ongelegenheid, waarin H. Ed. Mog. en de magistraat van Utrecht zich bevonden door de houding van het volk. Wel wordt in de vergadering vermeld, dat de Prins van Oranje H. Ed. Mog. kennis gaf door den Heer van Albrantsweert, kwartiermeester generaal, van het naderen van het leger en verzocht „te mogen verstaen”, waar H. Ed. Mog. wilden, dat de troepen om de stad gekampeerd zouden worden ⁹⁰), waarop besloten werd: boven de stad in de dorpen „Houten, 't Goy, Werkhoven, Bunnik, Schalk-

---

⁸⁸) Verhaal van het geb. blz. 214: Booth en Nellestein. Mr. Booth vertelt, dat de Heer Hamel „ende andere” (wrs. dus van der Voort) de commissie weigerden. Zijn vader (Dr. Cornelis Booth) ging met de 5 anderen (waaronder dus Nellestein) mee. Dag. Aant. blz. 5.

⁸⁹) Dag. Aant. blz. 8.

⁹⁰) „'s nanoens is hier ook gekomen de Heer van Langerak, ten selven eijnde als de Heer van Albantsweert.” (Booth Dag. Aant. blz. 6).

wijk, Honswijk ende d'andere daer omtrent"⁹¹⁾, tusschen Krommen Rijn en Lek, dus aan de Oostzijde. Dit is echter door de gebeurtenissen achterhaald.

De vroedschap had onderwijl besloten, dat de kleine poorten in den stadswal met aarde zouden worden dichtgemaakt en de bruggen er vóór opgenomen (achter St. Marie, achter het Begijnhof, aan de Oostzijde van den Plompetoren, aan de Zuidzijde van de Wittevrouwenpoort). De brug aan de Maliebaan moest opgenomen en die voor de Maliepoort losgemaakt. Alle schuiten en schepen, die in de buitengrachten en den Vaartschen Rijn lagen, zouden tot binnen in de stad varen⁹²⁾.

Waarschijnlijk zijn er dien dag twee maal heeren uit de Staten afgevaardigd naar het leger. De eerste groep, volgens Martens⁹³⁾ dezelfde als die van den vorigen dag, sprak alleen 's morgens met Hop c.s. in het jacht van deze deputatie⁹⁴⁾, waarover in het Resolutieboek niets staat. De tweede groep werd gecommiteerd, toen het leger al „passeerde langs en om de stad, de cingels langens, inslaende buijten Catrijnen” en bestond uit de heeren van Someren, van Welland, van Zuylen, van Sandenburg, Booth en Nellestein⁹⁵⁾. Zij hadden moeite buiten de stad te komen. Met den Prins spraken zij in het logement, waar hij zijn intrek genomen had, een boerderij aan de Roode Brug bij Lubbenes, „het huys van Pelt, dichte bij de Cathuysers”⁹⁶⁾. Zij vroegen hem de stad te helpen verdedigen en te Utrecht te willen komen „om de ontroerde borgerije in stilte te brengen”. Antwoord: den

⁹¹⁾ Booth Dag. Aant. blz. 6. In de „Gesch. Verhandeling” van Temminck wordt betoogd, hoe verstandig dit was „zijnde (dit) de vrugtbaarste Landen van het Stigt en zeer bekwaam tot voeragering, en zullende het leger in dat geval den krommen Rhijn tot eene gragt voor zich hebben en uit de stad van het nodige kunnen voorzien worden..... Aldus het Overkwartier van het Stigt door het leger versterkt zijnde, en het benedenste gedeelte van het zelve langs de Vecht, door het openen van de sluyzen aan de vaart en door het ophouden van het water aan den Hinderdam wordende geïnundeerd, Holland tegen de afkomende Fransche magt best mogelijk zoude worden gedekt.”

⁹²⁾ Not. vr. 5/15 Juni 1672.

⁹³⁾ Verhaal van het geb. blz. 215.

⁹⁴⁾ Zie boven.

⁹⁵⁾ Verhaal van het geb. blz. 219.

⁹⁶⁾ Booth Dag. Aant. blz. 6.

volgenden morgen zal door Prins en Gedeputeerden te velde overlegd worden. Rapport hierover werd door hen uitgebracht in de Statenvergadering van den avond van den 5/15en.

De troepen waren toen gelegerd aan de Westzijde van de stad, langs den linkeroever van de Vecht en aan den Daalschen dijk (nu Merwedekanaal), zonder dat men zich verwaardigd had de stad hiervan een nadere kennisgeving te doen toekomen, zegt de schr. van de „Gesch. Verhandeling” verontwaardigd! Zij bestonden uit 14 regimenten te paard (5000 man) en 7 te voet (3 à 4000 man)⁹⁷⁾. Dat men de troepen aldus aan den Hollandsch-kant legerde, is heel natuurlijk. Men had immers geen plan Utrecht te verdedigen⁹⁸⁾.

In de Staten Generaal was op 15 Juni nl. de volgende Secrete Resolutie genomen. Het leger moest gebracht worden in de provincie Holland en wel daar, waar het „tot den meesten dienst van den Lande ende veijlicheijt van de hooggemelte Provintie” kon worden geposteed. Echter slechts, indien men „naer gehouden communicatie met d’Heeren Staten van den Lande van Utrecht” van oordeel zou zijn, dat het leger in Utrecht „met veijlicheijt ende dienst niet soude kunnen werden geëmployeert”. Voorzitter van de Staten Generaal in deze week was van Weede van Dijkvelt, met Gijsbert van der Hoolck de Utrechtsche Gedeputeerden⁹⁹⁾. Verschillende leden van de Staten Generaal hadden dien dag brieven ontvangen uit Utrecht, waarvan eenige in de vergadering werden voorgelezen, over den toestand in de stad. Bekend was toen ook, dat 6 Heeren van de Staten ge-committeerd waren om den Prins en het leger tegemoet te gaan en te verzoeken op een uur afstands van de stad te blijven. Er moest dus overlegd worden, wat verder met het leger te doen. Op aandringen van de Gedeputeerden van Utrecht is in de des-

⁹⁷⁾ Br. van J. de Witt blz. 387. Id. de Jonge V. en O. St. I 445.

⁹⁸⁾ Vgl. het wegzenden der artillerie.

⁹⁹⁾ van Sijpesteijn en de Bordes konden gebruik maken van een verantwoording van hen, aan de Staten van Utrecht gegeven, over hun gedrag in de vergaderingen van de Staten Generaal van 15, 16 en 17 Juni 1672.

betreffende Resolutie de clausele aangaande het overleg met de Staten van hun provincie opgenomen ¹⁰⁰). Naar alle waarschijnlijkheid kwam dus het leger naar Holland; de mogelijkheid echter was opengelaten, om, indien de toestand in de stad Utrecht veranderde, het leger daar te laten. Het zag er echter nog niet daarnaar uit op den 15en Juni!

Den volgenden morgen, om 9 uur, gingen dezelfde afgevaardigden als den vorigen dag, met den Heer van Zuijlesteijn ¹⁰¹), naar den Prins ¹⁰²), om te vernemen hoe er nu met de militie gehandeld zou worden, na de deliberatie van Prins en Gedeputeerden te velde, en nogmaals te verzoeken „sijn persoon in de stadt te vertoonen.” En „tot dien eijnde versochten mede zijn Ht. de Staten van Utrecht (dat hij) geliefde (hun) de eere aen te doen om s'middachs bij haer Ed. Mo. in de Plaetse Royael ten eeten te komen, 't welck sijn Ht. beleefdelyck excuseerde, seggende nu geen tijt tot gasten te zijn; maer beloofde effen na den eeten in de stadt te sullen komen, doordien den gehelen morgen met ordres op 't leger te stellen soude moeten doorbrengen” ¹⁰³).

„Ondertusschen onder de gemeijnte verspreyt werdende, dat sijn Hoocheijd dien naermiddag stond binnen te komen, begosten de rechtsinnige borgers haer hoofden weder op te steecken ende de qualijk geïntentioneerde de hare te laten hangen” ¹⁰⁴).

Om een uur of drie, vier verscheen de Prins met de Gedeputeerden te velde en de voornaamste hooge officieren in de stad, door de burgerij hartelijk toegejuicht: „vive le Prince”. Zijn Hoogheid was door de beide burgemeesters ontvangen buiten de Weertpoort. De Staten wachtten hem en de Gedeputeerden te velde af aan de trappen van de Statenkamer, waar een aantal burgers verzameld was, die eveneens groote blijdschap toonden. Den Prins werd in de vergadering een rood-fluweelen

¹⁰⁰) Bijlage bij het „Verhaal van het geb.” blz. 288, 289.

¹⁰¹) Jhr. Frederik van Nassau, beschreven in de Utrechtsche ridderschap.

¹⁰²) Res. St. 6/16 Juni 1672.

¹⁰³) Verhaal van het geb. blz. 220, 221.

¹⁰⁴) Booth Dag. Aant. blz. 7.

(gelijk uitdrukkelijk in de St. Res. vermeld staat) armstoel aangeboden in het midden van de tafel der Geëligeerden. De heeren Gedeputeerden te velde zaten tusschen de tafel der Geëligeerden en die van Stad en Steden. Na de begroeting werd eerst door den Prins, daarna door de burgemeesters in een andere kamer, overleg gepleegd met den kolonel en hopliden van de schutterij, daartoe ontboden (kolonel: 2e burg. van der Voort zelf). Zij werden met de „meestkrachtige motiven” aangespoord tot het innemen van militie ter verdediging van de stad. Een verdediging was zonder dat natuurlijk onmogelijk. Uit de houding van de burgerij bleek nu duidelijk een verandering sinds de komst van den Prins. Er werden echter wel „swaricheden gmoveert”, volgens den Heer Martens ¹⁰⁵⁾ het meest door kapitein Lambert Velthuijsen ¹⁰⁶⁾, die verzocht eerst te mogen weten, in geval de magistraat de militie toestond in de stad te komen, „met en door wat middelen sijn Hooch.t de stadt soude defenderen”. Ook werd te berde gebracht, dat de stad „in geen staedt van defensie was”, hetgeen maar al te waar was. De Prins zeide, zich daarmee niet te kunnen inlaten, alvorens vastgesteld was of de stad militie in zou nemen. Men merkte heel goed, dat hij anders natuurlijk niet te bewegen zou zijn met het leger te blijven. De Prins liet zich aldus uit, dat hij niet een uur veilig was, dat het leger door 2000 dragonders „soude kunnen opgeslagen worden”.

In allerijl werd ook door de burgemeesters de vroedschap geconvoceerd. De 1e burg. van der Dussen refereerde in deze vergadering, dat de Prins op een prompt besluit aandrong, aangezien de vijand naderde. De Heer van Beverningk had er nog bijgevoegd, dat de provincie Holland „met alle haer cracht, macht ende vermogen in sulcken gevalle (als de stad zich wilde verdedigen) alle 't selve soude secunderen, ende dat men sich daarvan verseeckert conde en mochte houden” ¹⁰⁷⁾. De vroedschap overwoog de bezwaren van de schutterij, maar er is toch

¹⁰⁵⁾ Verhaal van het geb. blz. 221.

¹⁰⁶⁾ Zie over hem o.a. A. C. Duker, Gisbertus Voetius, 3e deel, hoofdst. 4.

¹⁰⁷⁾ Not. vr. 6/16 Juni 1672. (De noten 108 en 109 zijn vervallen).

eindelijk eenparig, dus ook door kolonel en hophilieden, besloten: „de stad met goet en bloet ten uijttersten te defenderen (voor de religie en het vaderland, zegt Martens) ende tot dien eijnde in te nemen soo veel guarnisoen ende daeronder voorall, volgens den voorslach van Sijn Hooch.t, die ten besoldinge deser provincie staen, als met de borgers haere humeuren beter overeenkomende, als geoordeelt soude worden daertoe noodich ende dienstigh te wesen” ¹¹⁰). Dit rapporteerden de burgemeesters bij hun terugkeer in de Statenvergadering, tot „groot contentement en genoeghen” van den Prins. Waarna de 3 Leden eenparig, mèt den Prins en de Gedeputeerden te velde besloten, de stad te verdedigen. Den volgenden morgen om 9 uur zou de militia door den Prins in de stad gebracht worden. Zijn Hoogheid gaf de toezegging, dat de cavallerie langs den Vaartschen Rijn en de Vecht gekampeerd en de infanterie om de stad, achter op te werpen verdedigingswerken, gelegd zou worden ¹¹¹).

„Dit gaf een generael contentement onder de borgerije”, vertelt Martens ¹¹²). „Ider, buijten eenige quaedwillige papisten, (was) even animeus tot defensie van de stad, en ick kan verklaren, in alle dese troubulen geen vroolijcker en gerustiger nacht gehadt te hebben als dese. En thuijs komende vondt noch eenige grooten, die met sijn Hoocheyt in de stad gekomen waren...; met dewelcke samentl. noch een glas op het goedt succes droncken, sijnde alle te samen even vroolijck ende verheucht, hoopende nu de stad en provincie behouden te zijn. En soo is sijn Hooch.t 's avonts over acht uren ¹¹³) met alle grooten weder na het hoofdquartier aen de Roodebrugge vertrocken”.

Tijdens de vergadering van dien middag nu ontving van Beverningk de Resolutie in de Staten Generaal genomen na het rapport van Hop c.s. In deze Resolutie (6/16 Juni) wordt aan den Prins en de Gedeputeerden te velde opgedragen het leger

¹¹⁰) Ibid. — Br. van J. de Witt, blz. 386, 387.

¹¹¹) Deductie — van Sijp. en de B. 2e deel, blz. 11.

¹¹²) Verhaal van het geb., blz. 222, 223.

¹¹³) Booth Dag. Aant.: half tien.

te brengen naar Holland „ende aldaer bijeen (te) houden ende na geene garnisoenen versenden, ten waere de absolute necessiteijt anders quam te vereysschen”. Wederom dus, ondanks het ongunstige verslag van de speciale deputatie, werd een mogelijkheid opengehouden. Hop c.s. zouden direct naar het leger terugkeeren. In de reeds genoemde verklaring van griffier Fagel, ter verantwoording van de Utrechtsche Gedeputeerden in de Staten Generaal verzocht, staat, dat er tijdens de discussies over de Resolutie niet is gesproken over het al of niet in en om Utrecht gekampeerd blijven van het leger; alleen of men het leger zou scheiden of bijeenhouden en op welke plaatsen het 't best kon worden geposteerd. De Utrechtsche Gedeputeerden hadden zelf geen enkel bericht van hun principalen over den toestand van de stad en dus geen reden om het nemen van dit besluit te verhinderen. Volgens Booth echter hebben van der Hoolck en de Raadpensionaris hooge woorden gehad, „tot hees wordens toe”, over het patent, meegenomen door Hop c.s. om het leger te verplaatsen uaar Holland. Van Weede van Dijkvelt, als voorzitter, heeft intusschen dit besluit geteekend. Men veronderstelde zelfs, dat het leger reeds van Utrecht was vertrokken. Het was dus absoluut niet de bedoeling de Resolutie van den vorigen dag met deze te vernietigen. De voorwaarde van de Resolutie van den 15en n.l. dat het leger te Utrecht niet nuttig kon worden gebruikt, had zich verwezenlijkt, dacht men, en overlegde daarover niet meer ¹¹⁴). Ook van Beverningk begreep het zoo en hij wilde, ondanks het besluit van den 16en, zich wel houden aan de Resolutie van den 15en. De brief, dien hij schreef aan de Staten van Holland tijdens en na de vergadering van de Staten van Utrecht op 16 Juni luidt immers ¹¹⁵):

„Wat veranderinge sedert (het terugtrekken van den IJsel) ontrent de militie voorgevallen was, hebbe van daer (Zutfen) ende daarna in haest uijt Rhenen geadviseert, ende in wat staet dese stad gevonden is, sullen de heren Hop ende andere haer Ho. Mo. Gedep.den hebben gerefereert. Desen gehelen dach hebben wij met Gedep.den van de Provintie van Utrecht ge-

¹¹⁴) Bijlage bij het „Verhaal van het geb.”, blz. 290, 291.

¹¹⁵) de Jonge, V. en O. St. II 470 en Verhaal van het geb., blz. 255.

besoigneert over hare securiteijt, ende sijn op 't versoeck van de selve jegenwoordich in de Statencamer, sijnde wij ende bijzonder den Heere Prince van Orange met groote acclamatie ontfangen. Wat den uijtslach daervan sijn sal, hoope ick met een woort hieronder aen te trecken, ende onse delibertiën moeten ten eenen ofte ten anderen daerna gericht werden. In cas dese stadt garnisoen wil innemen ende haer mannelijck houden, soo is de meeninge, hier langs de Vaert ende Vecht gecampeert te blijven, ende den vijant af te wachten, met hoope van eenigen tijt dese post te sullen maintaineren. Indien niet, moeten wij met hem opbreecken, ende sal dan soo veel sorge dragen als mij eenichsins mogelijk sal sijn..... So als ik desen soude eijndigen, ontfangen wij haer Ho. Mo. naedere resolutie, genomen op het rapport van de heren Hop, Seventer en Slingerlant, waerna ons sullen reguleeren in cas den uijtslach hier zij, gelijk wij vreesen; maer indien het oock anders ware, en dese stadt haer cordatelijck soude dragen, vertrouwe ick, dat haer Ho. Mo. intentie is, dat wij die dan niet abandonneren als in meerder noot..... P.S. Nae veele debatten en contestatiën hebben die van de Regeringe van de stad haer verklaert ten lesten, dat sij goet ende bloet ten uijttersten tot haer defensie sullen opsetten."

Booth vertelt nog ¹¹⁶⁾, dat van Beverningk aan zijn vader had verklaard: „Mijnheer Booth, ik betuig u in 't particulier, Holland sal u niet verlaten". Jammer, dat hij in den nacht van 16/17 Juni naar den Haag vertrok.

Nā de ontvangst van de Resolutie van den 16en is dus door Prins en Gedeputeerden te velde met de Staten van Utrecht de afspraak gemaakt, aangaande het brengen van de militie in de stad! Van de ontvangen Resolutie is toen geen melding gemaakt. De Staten van Utrecht hebben er pas kennis van gekregen op 17 Juni, waarover later nog. Maar wat is er gebeurd, wat is er overlegd in het leger, nadat de Prins en de Gedeputeerden te velde in den avond van den 16en Juni teruggekeerd waren? Men kan er, de gebeurtenissen van den 17en Juni overziende, naar raden.

Op dien dag beginnen de vreemde dingen. Allereerst keken de Utrechtsche burgers in den morgen van den 17en tevergeefs uit naar de troepen. Er stonden al vroeg menschen op de wallen uit te zien, maar geen trommels of trompetten waren te hooren. Alles

¹¹⁶⁾ Dag. Aant. blz. 8.

bleef stil. De stadspoorten stonden „vierkant open”. Tot om 10 uur Zijn Hoogheid weer de stad inreed. Om half elf verscheen de Prins in de vergadering van de Staten, alleen vergezeld van den Gedeputeerden te velde Ripperda tho Beurse. Hij begon met te vragen of de heeren nog bleven bij hun besluit van den vorigen dag, waarop geantwoord werd, dat zij in hun bedoeling nog waren gesterkt door den moed en goeden wil, door de burgers betoond. Vervolgens maakte de Prins bekend, dat men, voordat de troepen zouden kunnen binnenkomen, eerst de bemuurde Weert en de vier voorsteden moest doen afbranden en wel terstond. Dit gaf een groote ontsteltenis! In de eerste plaats zou de heele stad gevaar loopen, als men de Weert in brand stak. Er waren bakkerijen, grutterijen, lijnbanen en oliemolens; felbrandende materialen allemaal. De brand zou niet te blusschen zijn. Vervolgens was het toch wel hard, terwijl de compagnie van de bewoners van de Weert aan den IJsel was, hun huizen in de asch te leggen. In de derde plaats waren de huizen daar oud, sterk en van steen; de muren zouden blijven staan en de ruïnes even bezwaarlijk zijn als de huizen zelf ¹¹⁷). De Prins antwoordde hierop: „gij moest het ook noch selfs doen ende dat voor 2 uren te nanoen” ¹¹⁸). De heeren van de stad zeiden, dit voorstel toch eerst te moeten meedeelen aan hun principalen. De Prins verklaarde toen, over de bezwaren te willen overleggen met de Gedeputeerden te velde en de hooge officieren. Na den maaltijd zou hij in de vergadering terugkeeren. Dit is niet gebeurd.

Men had in den loop van den morgen het water van den Lek gepeild. Er was ongeveer vier voet water, waarmee, als de IJsel was gestopt, een groot gedeelte van de Oostzijde van de stad kon geïnundeerd worden in 24 uur. De Heer Martens en de secretaris van de stad, Nieuwstad, maakten dit in het kwartier van Zijn Hoogheid bekend aan van Zuijlensteijn, van Schonauwen en van Albrantsweert. Deze vonden, dat men dat al eerder had moeten doen. Martens en Nieuwstad vroegen ook of men

¹¹⁷) Verhaal van het geb. blz. 223, 224.

¹¹⁸) Booth Dag. Aant. blz. 9.

in plaats van het afbranden der voorsteden niet door burgers en soldaten rondom de stad een aantal huizen kon doen afbreken, zoodat men een plein kreeg, zoo ver als met musketten verdedigd kon worden. Een militaire executie was ook beter dan een van de regeering der stad „die noch genoeg den haedt van de borgerije op den hals hebben” ¹¹⁹). Tot Booth zeide iemand „dat indien de voorsteden in brand wierden gesteken, de voorsteders door andere hier in de stad souden werden geholpen ende vaders (Dr. Cornelis Booth) ende andere heeren haer huijsen mede in brand gestoken” ¹²⁰). Men was nog bang voor het volk en waarschijnlijk wel met reden. Uit de Not. vr. ¹²¹) blijkt, dat over deze inundatie reeds den vorigen dag in de vergadering van de Staten gesproken was. De vroedschap keurde het goed. Aangaande het in brand steken van de Weert en de vier andere voorsteden, komen in de vergadering van de vroedschap dezelfde argumenten naar voren als in de Statenvergadering: de huizen in de Weert zijn hecht, zoodat de muren ongetwijfeld zullen blijven staan, waardoor de ruïne voor niets zal zijn; de menschen zullen gebracht worden tot „desperatie ende tot desperate actiën”; en juist de manschappen van de Weert en de voorsteden zijn weggezonden; de heele stad loopt gevaar bij den brand. De burgemeesters en gecommiteerden ter beschrijving worden dan ook gelast in de Statenvergadering „de saken daertoe te helpen dirigeren, dat desen aengaende eenich temperament of andere middelen souden mogen worden voorgeslagen”.

Om de inundatie uit te voeren werden eenige leden van de vroedschap gecommiteerd „om de sluysen aen de Vaert (Vreeswijk) te openen, in den IJssel een dam te smijten, 't verlaet in Jutphaes mede met alle de vordere huelen in de Vaertsche Rijn te stoppen en vorder in de nieuwe griften van de uijtlegginge der stadt dammen te leggen” ¹²²).

Hiervan is direct bericht gezonden naar het kwartier van den

¹¹⁹) Verhaal van het geb. blz. 224, 225.

¹²⁰) Dag. Aant. blz. 9 noot. ¹²¹) 7/17 Juni 1672.

¹²²) Verhaal van het geb. blz. 225.

Prins, n.l. door den secretaris van de Staten, van de Poll, te paard. Toen deze bij den Prins was toegelaten, werd hem meegedeeld, dat zoeven de speciale Gedeputeerden, Hop, van Slingelandt en van Sevender uit den Haag waren teruggekeerd en een besluit hadden meegebracht van 6/16 Juni, waarbij het leger gelast werd naar Holland te trekken. De secretaris betoogde, dat die Resolutie genomen moest zijn in de veronderstelling, dat Utrecht onwillig was militie in te nemen. Waarop de Prins, na overleg met de Gedeputeerden te velde zeide, dat, als Hop en de beide anderen, die in hun jacht waren bij de Catharijnepoort, oordeelden, dat de Resolutie buiten werking kon gesteld worden, de troepen konden blijven, of, zooals de Deductie het uitdrukt: „ingeval de voorverhaalde hare Ho. Mo. gecommiteerdens tot 't geven van sodanige elucidatie, interpretatie ofte surcheantie in regard van de voorsz. haar Ho. Mo. resolutie konden werden gedisponeert.”

De Staten committeerden, na dit vernomen te hebben, wederom de leden van Someren, van Welland, van Zuylen, van Sandenburg, Booth en Nellestein naar den Prins en naar Hop c.s. Waar zij het eerst naar toe gegaan zijn, valt niet uit te maken, aangezien de berichten elkaar tegenspreken. Volgens de Deductie bezochten zij eerst Hop c.s. „uyt vreesse deselve mochten vertrekken.” Zij zetten uiteen, dat voor de veronderstelling, waarin de Resolutie was genomen, geen reden meer bestond, aangezien de burgerij tot rust was gebracht en moed had gevat door de komst van den Prins van Oranje en men besloten had de stad te verdedigen. Bovendien behoorden getrouwe bondgenooten niet zoo plotseling in den steek gelaten te worden. Hop en de anderen waren echter tot niets anders te bewegen dan een woord van beklag. De Utrechtsche heeren zeiden daarop, dat zij wel bespeurden, dat het de bedoeling was 's lands militie te gebruiken om alleen Holland te verdedigen. Zij zouden zich genoodzaakt zien maatregelen te nemen om de totale ruïne van stad en provincie te voorkomen! Volgens Martens¹²³) gingen de gecommiteerden van de Staten eerst naar den Prins en spraken

¹²³) Verhaal van het geb. blz. 226.

later met Hop, van Slingelandt en van Sevender, toen dezen in het leger waren gekomen. De Prins vertoonde de Resolutie aan van Someren en zeide: „Uw eigen afgevaardigde heeft haar onderteekend, E. de Weede.” Hij wilde met het leger blijven, tot nadere tijding uit den Haag zou komen. Hop en de beide andere Gedeput. van de St. Gener. wilden van het opschorten van de Resolutie echter niets weten. De Utrechtsche afgevaardigden verzochten, tenminste de militie ter repartitie van de provincie in de stad te zenden (regimenten van Ginkel, Langerak, Aquila en Golsteijn) en daar te laten blijven, opdat zij daarmee de stad konden verdedigen. Men hoorde immers, dat de vijand in weinig uren voor de stad kon wezen. Dit werd door de Gedeputeerden te velde (Ripperda, van Coevorden en Gockinga) en den Prins ook afgeslagen.

Toen dit alles bekend werd, vluchtten nog dienzelfden avond de meeste heeren van de Geëligeerden en de ridderschap naar Holland, nl. uit het 1e Lid: Ruijsch, Schonauwen, Nijpoort, Weland, Rossum; omdat Dijkvelt van den Haag uit als gezant naar Engeland ging en Schadé Gedeputeerde te velde was, bestond het 1e Lid in de volgende dagen alleen uit van Someren. Uit het 2e Lid vluchtten: Mijnden (Lijnden), Asbergen, Berckesteijn, Zuylen, van der Aa, Wulven; Zuijlesteijn diende in het leger en Amerongen was gezant in Brandenburg. Van de ridderschap bleef dus alleen van Sandenburg. Uit de vroedschap verlieten slechts vijf van de veertig leden de stad. Jacob Liefting had zich 3/13 Juni met een „roer met ettelijcke kogels” doodgeschoten, uit wanhoop, meende men. Verder waren afwezig: van der Hoolck, in den Haag, Johan Ram als drost aan de Vaart, Strick in den Raad van State ¹²⁴). De meeste heeren kwamen na verloop van tijd weer terug, maar het vluchten veroorzaakte een groote consternatie onder de burgers.

In den vroegen ochtend van Zaterdag 18 Juni brak het leger op. De Prins en de Gedeputeerden te velde en Hop c.s. hebben dus met de Staten van Utrecht overlegd volgens de Resolutie

---

¹²⁴) Verhaal van het geb. blz. 228.

van 5/15 Juni en kunnen hooren, hoe de regeering van stad en provincie op verdediging aandrong. Zij hebben de verandering in de gemoedsgesteldheid van de Utrechtsche burgerij kunnen constateeren, maar zij hebben toch het leger weggevoerd en daarmee den schijn van verraad gewekt.

Een verklaring van de gebeurtenissen van den 17en Juni geeft de veronderstelling, dat op den avond van den 16en in het leger verschil van meening is geweest over de Resolutie van H.H. Mog. van dien dag ¹²⁵). Volgens het door van Sijpesteijn en de Bordes gebruikte „Beverningk Raport” waren de Prins en van Beverningk voor het verdedigen, de andere Gedeputeerden te velde voor het verlaten van de stad. Van Beverningk liet zich in een brief aan Johan de Witt op 8 Juni reeds uit: „Het leijt soo bij mij, dat men met een groot gedeelte van de ruijterie soude moeten affsacken nae de quartieren van Utrecht, om sooveel tegenweer daermede te doen als mogelijck ende tijt hebben, om sich aldaer wat in postuer te stellen.....” ¹²⁶). Men heeft de beslissing, ondanks den ommekeer, waarschijnlijk uitgesteld tot de komst van Hop c.s. Vandaar, dat de Prins den 17en, alleen vergezeld van één Gedeputeerde te velde, in de Statenvergadering verscheen. Een beslissing was zóó niet te nemen. Vandaar, dat hij eerst vroeg of men bleef bij het genomen besluit. Als het antwoord „neen” had geluid, of bezwaren waren geopperd, was de opmerkelijk onredelijke eisch van het afbranden der voorsteden niet noodig geweest. Onredelijk, omdat men, aangenomen dat de eisch gemeend was, hiervan den vorigen dag, toen er uitvoerig over de verdediging is beraadslaagd, had moeten spreken. Het was te voorzien, dat dit plan door den Utrechtschen magistraat niet voetstoots zou worden goedgekeurd. Men verkreeg dan ook het verlangde uitstel; Hop c.s. kwamen in den middag van den 17en terug. Hen treft de verantwoording voor het verlaten der stad, zonder garnizoen achter te laten, zooals bij de IJselvestingen was gebeurd (13000 man). Zij vertegenwoordigden de hoogste

¹²⁵) van Sijp. en de B. 2e deel blz. 14.

¹²⁶) Br. aan J. de Witt blz. 650. de Jonge V. en O. St. II 426.

macht in de Republiek op dat oogenblik. Het doordrijven van de Resolutie toont, dat zij echter voor het speciaal belang van Holland alleen opkwamen. Er kan nu gezegd worden, dat het tenslotte het beste nog maar is geweest, het leger achter de Hollandsche waterlinie te brengen, maar dat neemt den onaangename indruk niet weg van het optreden van Hop c.s. Het is trouwens slechts een toeval, dat de Franschen niet in het hart van Holland zijn doorgedrongen, vóór de waterlinie gereed was. Wanneer de vijand vlugger was opgetrokken, zou het misschien een voordeel geweest zijn, indien de stad Utrecht was verdedigd geworden door het leger, of als er tenminste garnizoen gelaten was.

En dringt zich niet het vermoeden op, dat ook afgunst op den invloed van Oranje niet vreemd is geweest aan het drijven van Hop? ¹²⁷⁾ De deputatie van Hop had levensgevaar geloopt in Utrecht, de Prins was met gejuich ontvangen, de stemming sinds zijn komst volmaakt gekeerd. En de Prins was toen voor de regenten nog niet de hoogste autoriteit. De Oranjegezinde volkswil laat zich pas 14 dagen later gelden ¹²⁸⁾.

Het is te begrijpen, dat Oranje de stad Utrecht wel wilde verdedigen ¹²⁹⁾. Het was daar de eerste manifestatie van zijn groeienden invloed. Hij had wellicht met behulp van inundatie iets kunnen bereiken met de stad en besefte waarschijnlijk ook heel goed, wat de Franschen van Utrecht, eenmaal in hun bezit, zouden maken als strategischen factor. Men kan zich indenken, dat de wijze, waarop hij moest optreden in de Statenvergadering van den 17en 's morgens, hem bijzonder onaangenaam is geweest. Het feit, dat hij tenslotte toch geen garnizoen wilde achterlaten, is volkomen in overeenstemming met zijn zeer reëel karakter. Niet verdedigen van de stad, goed, als 't niet anders is. Maar dan geen troepen uit gevoel van medelijden of wat ook, achterlaten.

¹²⁷⁾ Booth Dag. Aant. blz. 10: Hop: „het is gearresteert, het moetter nu mede voort”.

¹²⁸⁾ Verheffing van den Prins tot stadhouder van Zeeland, 2 Juli, van Holland, 4 Juli, tot kap. en adm. gen. 8 Juli 1672.

¹²⁹⁾ Vgl. zijn uitlatingen in den middag van den 17en.

Het leger was al klein genoeg en hij concentreerde zijn aandacht verder alleen op de volgende taak: de Hollandsche waterlinie. En Utrecht deed het verstandigste, wat er gedaan kon worden, ook zeer reëel, en zond op 18 Juni boden uit om sauvegarde te verzoeken aan Lodewijk XIV, gelijk zoovele steden reeds gedaan hadden.

Maar de gebeurtenissen rondom Utrecht hebben nog een naspel, dat echter niets meer aan de zaken veranderde. In de vergadering van de Staten Generaal van 17 Juni heeft de Raadpensionaris den brief van van Beverningk (hiervóór, blz. 23) voorgelezen. „Waerop gedelibereert sijnde, is goetgevonden ende verstaen, dat de Heeren haer Hog. Mog. Gedeputeerden ende Gevolmachtigden te velde sal worden aengeschreven, dat haer Ho. Mo. de voors. saecke hebben aengesien als een werck vol bekommeringe, latende nochtans aen de absolute dispositie van de gemelte Heeren Gedeputeerden te velde, om naer ingenomen advis van den Heere Prince van Orange als Capiteyn Generael over de legers van den Staet voor de tegenwoordige expeditie, daerontrent te doen ofte te laten tgunt deselve, na de incomende condschappen van de beweginge ende 't voornemen van den vijant of anders naer gelegentheijt van saecken aldaer, ende andersints ten meesten dienste van den Staett, sullen bevinde te hooren.” Dus werd nu ten derde male een mogelijkheid om Utrecht te verdedigen opgehouden. Ook deze Resolutie, geteekend E. de Weede, heeft de Utrechtsche regeering niet bereikt. De Utrechtsche Gedeputeerden hadden graag gezien, dat het besluit „in claerder ende ampelder termen” was gesteld. Maar konden dit niet gedaan krijgen, omdat in den brief van van Beverningk niet pertinent stond uitgedrukt, dat de burgerij mede toestemming had gegeven tot het innemen van militie en omdat ook in dat geval het volk wel weer van meening kon veranderen. Bovendien vond men het onnoodig, daar van Beverningk had geschreven, dat men, als de stad zich kordaat gedroeg, deze niet zou verlaten ¹³⁰). De Resolutie kwam vermoedelijk in

---

¹³⁰) Bijlage bij het „Verhaal van het geb.” blz. 291.

het leger, toen dit reeds opgebroken was, maar men had het gemakkelijk kunnen laten terug gaan, als men gewild had ¹³¹). Men had ook kunnen wachten, tot er antwoord was op den brief van van Beverningk, dat elk oogenblik kon komen. Het staat niet vast of de Resolutie het leger bereikt heeft.

Het zoekraken van het afschrift van de Resolutie van 16 Juni, voor de Staten van Utrecht bestemd, indien er tenminste een afschrift is gestuurd ¹³²), het niet terecht komen van diverse afschriften van de Resolutie van 17 Juni, heeft veel bevreemding gewekt. Hebben zich nog meer krachten doen gelden als alleen de beweegredenen van de Gedeputeerden te velde behalve van Beverningk, en van Hop c.s.? Waarom is de Resolutie van 16 Juni zoo snel verzonden, dat deze nog denzelfden avond in Utrecht was, waarom is die van 17 Juni ¹³³) pas 's nachts om half twee verstuurd? Dit laatste blijkt uit twee verklaringen, door de Utrechtsche Gedeputeerden ter Generaliteit overgelegd aan hun committenten ¹³⁴).

„Den Postmeester van der Horst, is op huijden afgesonden met twee missiven van Haar Hoog Mog. adresserende aan de Heeren haer Hoog Mog. extraordinaris Gedeputeerden en Gevolmagtigden te velde binnen Utrecht, mitsgaders aan Zijn Hoogheid, ende nog twee particuliere aan de Staten 's Lands van Utregt ende een aan den Heer Borgem. Booth, in den Hageden 18 Juny over middernagt ten half twee uren 1672.

(get.) J. SPONSEN.
C. G. CUNES.”

„Hermen mijn postillon verklaart dat de brieven daar ik onderget. hem mede heb afgesonden op den 18 Juny 's nagts ten half twee uren houdende de adresse aan de heeren Gedepu. te Velde, en aan Sijn Hoogheid, alsmede een paquet aan de heeren Staten 's lands van Utregt, ende een aan den borgem. Booth tot Utregt te hebben behandigd aan de postillon van Utregt, zijnde de postillon van den postmeester Schagen.

(get.) J. VAN DER HORST,
Postmeester.”

¹³¹) van Sijp. en de B. 2e deel blz. 16.

¹³²) Verhaal van het geb. blz. 209.

¹³³) Volgens het „Verhaal van het geb.” blz. 209 en 226 reeds 's morgens vroeg genomen! Id. noot in Extracten enz. Knuttel 11675.

¹³⁴) van Sijp. en de B. 2e deel blz. 16 noot.

Bij den postillon van den Utrechtschen postmeester Schagen, te Bodegraven, stokt het dus. Maar omgekeerd verklaarde de Utrechtsche postbode aan Dr. Cornelis Booth, dat hij alle brieven, die aangekomen waren, besteld had, dus dat het in den Haag moest haperen of elders ¹³⁵). Vier afschriften zouden er gemaakt zijn, één voor den Prins, één voor de Gedeputeerden te velde, één voor de Staten van Utrecht, terwijl van der Hoolck nog een copie aan Dr. Cornelis Booth stuurde. Wat er met de eerste twee gebeurd is, of ze aangekomen zijn of niet, kan niet nagegaan worden. Het exemplaar voor de Staten werd eerst Woensdag 22 Juni overhandigd ¹³⁶). Dr. Booth heeft zijn copie nooit ontvangen ¹³⁷). Waarom is de gewichtige Resolutie niet met een expresse-bode verzonden, vraagt de schr. van de „Dag. Aant.” zich af. „De Heer geve, dat de geheele schelmerije noch eens mach voor den dach komen” ¹³⁸). En Martens vertelt, dat de Heer van Weede van Dijkvelt daarover „grootelijcks gesuspecteert wierde” ¹³⁹).

Gezien de bovenstaande verklaringen is deze verdenking ongegrond. Zij komen bijna geheel overeen met wat van der Hoolck 10/20 Juni uit den Haag aan de Staten van Utrecht schreef in den brief, die 11/21 Juni in de vergadering werd gelezen, nl. dat de Resolutie van den 17en „aenstonts” toegezonden was. Bijna geheel, want „aenstonts” was het niet gebeurd, aangenomen, dat het juist is, dat de Resolutie 's morgens is genomen. Maar dat staat niet vast, aangezien dat alleen gevonden wordt in het „Verhaal van het gebeurde”, waarvan de schr. in Utrecht was in deze dagen, en in de in 1679 uitgegeven Extracten. In een

---

¹³⁵) Booth Dag. Aant. blz. 11.

¹³⁶) Volgens „Extracten enz.” hebben de Staten alleen kennis gekregen van deze Resolutie door een brief van van der Hoolck 11/21 Juni ontvangen, waarbij deze „weder” ingesloten was.

¹³⁷) Volgens het „Verhaal van het geb.” blz. 226 waren van de 4 afschriften er 1 bestemd voor den Prins en Gedeputeerden te velde, 1 voor de Staten, 1 voor de burgemeesters en 1 voor Dr. Booth.

¹³⁸) blz. 11.

¹³⁹) Verhaal van het geb. blz. 227.

brief van 11/21 Juni aan Dr. Booth spreekt van der Hoolck alleen van een „missive van den selven datum (7/17), met dewelcke ick overgesonden hebbe seeckere resolutie van den selven”, dus niet van „aenstonts”¹⁴⁰⁾. De Gedeputeerden ter Generaliteit van wege Utrecht hebben verteld, in deze dagen twee of drie maal daags te hebben geschreven aan hun principalen, welke brieven ook niet zijn terecht gekomen. De Staten van Utrecht hebben, wat de houding van de Gedeputeerden betreft, geheel genoeg genomen met het rapport, uitgebracht in de vergadering van 10/20 Juli 1672 over het gebeurde in de Staten Generaal op 4/14, 5/15, 6/16, 7/17 Juni door Dijckvelt (na „de lecture van voorschreven resolutiën, missiven en verklaringen geïnformeert zijnde”, volkomen „contentement” genomen). Men kan gevoeglijk aannemen, dat het in den Haag wel in orde is geweest, maar tusschen den Haag en Utrecht.....?

Temminck¹⁴¹⁾ beantwoordt de vraag, waarom de Staten van Utrecht geen kennis kregen van de Resolutie van den 16en aldus, dat de Gedeputeerden van wege Utrecht ter Generaliteit misschien meenden, dat Zijn Hoogheid en de Gedeputeerden te velde het wel zouden vertellen. Maar, de heeren hebben alle dagen geschreven! Dus weer een kwestie van niet bestellen? Dan doet zich nog de vraag voor: waaròm Zijn Hoogheid en de Gedeputeerden te velde het niet op den 16en in de vergadering van de Staten van Utrecht verteld hebben? Dat kan beantwoord worden in het kader van de veronderstelling, dat er in den avond van den 16en krijgsraad is geweest. Men wilde liefst eerst overleggen, vóór de Staten hierin te kennen. Maar wisten de Prins en de Gedeputeerden te velde soms, dat de Staten van Utrecht zelf geen kennis zouden krijgen van de Resolutie? Het is, jammer genoeg, onmogelijk uit te maken, wat er aan de postbestellingen tusschen den Haag en Utrecht al of niet met opzet heeft gehaperd; vast staat alleen, dat er iets niet in orde geweest is. En of dit verband houdt met het niet willen verdedigen van Utrecht van de Gedeputeerden te velde en van de deputatie-Hop, is ook

¹⁴⁰⁾ Kr. H.G. 14e jrg. blz. 120 (1858).

¹⁴¹⁾ Gesch. Verhandeling, blz. 29.

niet vast te stellen. De Staten Generaal oordeelden wel het verdedigen van de stad „een werck vol bekommeringe”, maar het is toch niet aan te nemen, dat men de eigen besluiten heeft willen saboteeren. In elk geval is het goed te begrijpen, dat Utrecht zich door dit alles verraden heeft gevoeld door zijn bondgenooten, temeer, waar de feiten al spoedig nog anders werden verteld dan zij werkelijk gebeurd waren.

Reeds in een brief van 20 Juni 1672 van de Witt aan zijn broer Cornelis ¹⁴²⁾ leest men, dat de poorten van Utrecht eenige dagen lang voor de persoon van den Prins waren gesloten gehouden. Voor den Prins zijn de poorten niet gesloten en zeker geen dagen lang. Vervolgens, dat de reden van het wegtrekken van het leger was: het niet resolveeren tot het afbreken van de voorsteden. Men zou hoogstens kunnen zeggen, het niet direct resolveeren, maar dan is het nog niet juist, want dat was de reden niet. Bovendien was de eisch niet afbreken, maar afbranden. Afbreken bood de stad aan, zooals men heeft gezien. Deze brief is een voorbeeld van de verkeerde voorstelling van zaken, die zich direct vastzette. „Ende men de magistraet niet en hadde kunnen bewegen, de voorsteden af te breken, om de Stadt te behouden”, zegt het „Getrouw Advys” ¹⁴³⁾. „De ontroerde Leeuw” ¹⁴⁴⁾ bericht: „Sijn Hoogheyt versocht daer binnen te mogen trecken, praesenteerde de Stad te defenderen, zoo sij wilden die laten fortificeeren na behooren, en 't geen in de weegh was, *afbreken*, 't welck die van Uytrecht weigerden, begeerende 't Leger buyten sou gecampeert werden, also sij voorwenden 't selve te schadelijck sou sijn voor de burgerye, die oock met geen inquarteringe souden willen beswaert sijn ¹⁴⁵⁾, doch eijndeling *wierd geaccordeert*, dat *daer binnen souden komen* de 2 ¹⁴⁶⁾ regimenten, staende op de repartitie van Uytrecht. Maar de *Staten van Holland* oordeelden, dat men op dese wijze die Post, indien *gettaqueert* wierd, niet sou kunnen houwen, is geresolveert, Hol-

¹⁴²⁾ Br. van J. de Witt, blz. 387. de Jonge V. en O. St. II 426.

¹⁴³⁾ blz. 25.   ¹⁴⁴⁾ 1e deel blz. 22.

¹⁴⁵⁾ Hiervan is geen sprake geweest.   ¹⁴⁶⁾ 4.

landt te bewaren, door 't besetten van de passen, waertoe het leger den 17 dito is opgebroken..... Op deze aftocht van ons Leger, van voor Uytrecht, schuyven sij de verdoemelijcke overgifte van hun stadt, wijtende alsoo een ander het gevolg van hun eijgen trouweloosheyd." Schr. maakt het verderop¹⁴⁷⁾ nog mooier, als hij de „trouweloosheyd" van Utrecht de oorzaak noemt van „hun eijgen en onser *aller* verderf". De stad had zich volgens hem toch moeten verdedigen. Door Utrecht gaf zich Overijsel over en Friesland en Holland bijna! Zijn betoog zit vol onjuistheden, waarop het de moeite niet loont nog verder in te gaan.

„Het ontroerde Nederlandt" ¹⁴⁸⁾ geeft een uittreksel uit de Deductie, maar voegt er nog „eenige omstandigheden" bij ¹⁴⁹⁾. Volgens dezen schr. vaardigden de Prins en de Gedeputeerden te velde de heeren Hop, van Slingelandt en van Sevender af naar den Haag! Het verlaten van de stad is veroorzaakt door de „onwilligheyd van 't prompt of spoedigh *afbreken* of afbranden van hare voorsteden, zonder welke men die stadt (konnende *door geen omvloeying* van water als andere Hollandtse steden gesterkt worden tegen zoo een machtigh leger) niet hadde konnen verdedigen" ¹⁵⁰⁾. Toch had Utrecht, op dezelfde bladzij een zwakke stad genoemd, zich niet mogen overgeven! „En noch meenen deze Uyterse muystemakers, dat zij in cas van wederherwinning of overgift door vredes of andere tractaten weder als bondtgenooten bij den Staat en niet als overwonnen of overheert, zouden werden aangenomen" ¹⁵¹⁾. Ja, ja, maar van Utrecht is zoiets te wachten: „Utrecht is al over lange tijden geweest een broeïnest van veillige en quaataerdige Lichtmissen, slampampers en schrapers (de goede uytgezondert), gewoon op de kerkelijke en geestelijke goederen een dronken, wellustigh en vadzig leven te leyden.....". Wicquefort geeft in zijn Mémoires, tenminste in het ééne handschrift, de voorstelling, dat de stad, ondanks het aanbod van den Prins om te blijven, mits de voor-

¹⁴⁷⁾ blz. 23.

¹⁴⁸⁾ 1e deel blz. 255.

¹⁴⁹⁾ blz. 269.

¹⁵⁰⁾ blz. 270.

¹⁵¹⁾ blz. 272.

steden werden afgebrand, weigerde de troepen van haar bondgenooten in te nemen. Het andere handschrift is veel uitvoeriger en misschien daardoor juist. Maar voor de opmerking, dat „quelques uns du magistrat” de burgerij hadden overtuigd, dat een leger, ontbloot van al het noodige, meer kwaad dan goed zou doen en de stad niet den minsten weerstand kon bieden, is geen bewijs geleverd ¹⁵²). Fout is, dat het 1e en 2e Lid van de Staten toestemming gaf tot het verbranden der voorsteden, terwijl de stad weigerde. En dan: „c'est pourquoi le Prince..... trouva bon de retourner à son quartier”.

Uit het bovenstaande blijkt wel, dat Utrecht reden had om haar houding te verdedigen. Reeds in 1673 verscheen de Deductie. Volgens de Res. St. 5/15 December 1672, in welke vergadering de Deductie besproken werd, was deze opgesteld door eenige heeren gecommiteerden volgens Res. 11/21 Juni. Op dien datum blijkt daarvan echter niets in het Resolutieboek der Staten van Utrecht. Wie die gecommiteerden zijn, vindt men in een aantekening bij het „Verhaal van het gebeurde”, nl. Dijckvelt, Schadé (die de Deductie onderteekende), Hamel, Velthuijsen, Jan Louis Godin van Maersbroeck en Servaes ¹⁵³). Het geschrift is in de bijlagen van 5/15 December aanwezig in handschrift ¹⁵⁴). Er is op dien dag besloten het te bewaren om ter gelegener tijd aan H.H. Mog. te zenden. De vroedschap had het geschrift goedgekeurd op 20/30 November.

In 1784 verscheen: „Historiesch Verhael van de onwettige Behandeling de Provintie en Stad van Utrecht aangedaan in de jaaren 1672, 73 en 74”. De schr., M. d'Yvoy van Mijdrecht, legt alle gebeurtenissen anti-Oranje uit. Het verraad van Montbas b.v. bij den overtocht van de Franschen over den Rijn, is volgens hem van hoogerhand bevolen. De Prins had geen andere bedoeling dan het leger te laten uitrusten bij Utrecht ¹⁵⁵). Hij meent, dat men den 15en „in het Leger reeds verwittigt (was) van de Resolutie, die den 16en stond genomen te worden” en daarom het

¹⁵²) blz. 199, 200.

¹⁵³) blz. 209.

¹⁵⁴) R.A.U. No. 233.

¹⁵⁵) blz. 19.

leger kampeerde aan de Westzijde van de stad Utrecht ¹⁵⁶). Dat is het eerste argument voor zijn uitspraak aangaande de bedoeling van den Prins. Het is echter onjuist, zooals uit het verhaal der gebeurtenissen blijkt. Het leger kampeerde aan dezen kant van de stad, omdat men geen plan had Utrecht te verdedigen, hetgeen op den 15en in de gegeven omstandigheden heel natuurlijk was. Over het „plundergerucht”, zijn tweede argument, is reeds gesproken. Het feit, dat den 15en de artillerie werd verstuurd en dat de Prins pas den 16en in de vergadering van de Staten van Utrecht kwam, zijn de volgende argumenten. Deze feiten en nog andere, die de schr. aanhaalt, zijn echter volkomen te verklaren uit den gang van zaken. Schr. merkt nog op, dat het afbranden van de voorsteden op den 17en terstond moest geschieden, maar de Prins ging eerst eten! Was het geen „absolute necessiteyt” Utrecht te verdedigen, vraagt schr. vervolgens. En mogen aan een provincie de regimenten geweigerd worden, die ter harer bezoldiging staan? ¹⁵⁷) Op de eerste vraag is, evenals schr. doet, met „ja” te antwoorden, op de tweede vraag echter niet, zooals hij meent, met „neen”. Men had in Utrecht garnizoen moeten laten, niet, omdat er eenige regimenten ter harer repartitie stonden — en die dan ook voor het garnizoen gebruiken —, maar omdat de IJselvestingen het ook gekregen hadden. Dat Hop c.s. op 17 Juni geen garnizoen te Utrecht wilden achterlaten, omdat zij dien middag het verkeerde van deze tactiek inzagen, blijkt nergens, al was het natuurlijk beter geweest, indien de Prins had kunnen bewerken, dat er in de steden aan den IJsel geen troepen waren achtergelaten. Schr. gebruikt voor het begin van zijn boek letterlijk de *Deductie*; het is hem trouwens het meest te doen om de dagen na den aftocht van de Franschen in 1673. Hij bewijst de onwettigheid van het toen gebeurde aan den hand van de Unie van Utrecht en bespreekt dan verder het regeeringsreglement van April 1674.

Een scherpzinniger pleidooi voor de houding van Utrecht in 1672 geeft Temminck: „Geschiedkundige Verhandeling betref-

¹⁵⁶) blz. 11.

¹⁵⁷) blz. 22.

fende het regeeringsreglement in den jaare 1674 aan de provincie van Utrecht voorgeschreeven", eveneens 1784 uitgekomen, reeds aangehaald bij de vragen, die zich voordoen aangaande het zoekraken der Resoluties. De veronderstelling, dat er na de vergadering met de Staten van Utrecht den 16en, overleg gepleegd is in het leger, geeft deze schr. ook. Hij meent, dat de Prins en de Gedeputeerden te velde (behalve van Beverningk) het eens waren over het toch verlaten van Utrecht. Dit is onjuist en ook, dat het overleg gepleegd werd met de extraordinaris Gedeputeerden van H.H. Mog. (Hop c.s.). Die waren immers pas den 17en terug in het leger. Overweging verdient zijn opmerking, dat, als de provincie Holland het recht had om de macht van haar provincie, d.i. de troepen ter harer repartitie, buiten de andere bondgenooten om, te beloven aan Utrecht, deze provincie ook het recht had de regimenten ter harer repartitie te houden. Inderdaad komt de speciale belofte van Holland om Utrecht te helpen, op 16 Juni, vreemd voor.

Temminck haalt steeds aan: „Geschreven aantekening van een regent van Utrecht". Waarschijnlijk zijn dit de „Dag. Aant." van Booth. Geheel zeker kan het niet vastgesteld worden, omdat een door schr. op den kant van zijn m. s. gevonden aantekening, een verdachtmaking van Dijckvelt, niet te vinden is in het m. s. van de „Dag. Aant." ¹⁵⁸). Temminck is evenals d'Yvoy anti-Oranjegezind en insinueert, dat de nauwe vriendschap van Dijckvelt met den Prins van Oranje de verklaring geeft voor het niet terechtkomen der Resoluties! Het besluit (voorstel) van de Staten van Holland van 4 Augustus 1672 en van de Staten Generaal van 29 September 1672 en 18 November 1673 wordt uitvoerig in het tweede hoofdstuk becritiseerd. Tenslotte behandelt hij het regeeringsreglement van Utrecht.

Er is, een 30 jaar vroeger dan deze twee boeken, nog verschenen het: „Kort verhaal van de nare en zeer beklagelijke toestand der Provincie en Stad van Utrecht....." door B. V. 1757, dat niets opmerkelijks bevat, evenmin als de bladzijden, die Wagenaar aan deze kwestie wijdt ¹⁵⁹).

¹⁵⁸) No. 224 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

¹⁵⁹) Vad. Hist. XIV.

Een buitengewoon goede uiteenzetting vinden wij bij van Sijpesteijn en de Bordes. Alleen de bewering, dat de Utrechtsche burgerij de poorten sloot „vooral (door) den schrik voor een bloedige worsteling bij en in de stad”¹⁶⁰), laten de schr. onbewezen en er zijn ook geen aanduidingen voor te vinden. Zij spreken tenslotte als hun oordeel uit, dat Utrecht niet behandeld is, zooals het behoorde¹⁶¹). De schuld treft noch de Staten Generaal, noch den Prins van Oranje, maar Hop, van Sevender en van Slingelandt. De hoofdoorzaak zoeken schr. in de beperkte instructie van den Prins, wien men alleen kan verwijten een dubbelzinnig rol te hebben gespeeld.

Knoop in zijn: „Krijgs- en Geschiedkundige Beschouwingen over Willem den Derde”, 1e deel blz. 112 heeft weer, dat het afbranden der voorsteden een voorwaarde was, waarvan de weigering het verlaten der stad ten gevolge had. En dan volgt: „Het heeft al den schijn of men aan weerszijden bij deze onderhandeling niet te goeder trouw is geweest; en alsof noch de gewestelijke regeering, noch de Stadhouder ernstig de verdediging der stad hebben gewild; die regeering was, door den spoedigen voortgang der Fransche wapenen, door de verwarring en vrees hierdoor ontstaan, en door de oproerige gezindheid van een deel der bevolking, geheel verbijsterd en verschrikt, en verwachtte dus niets goeds van eene verdediging; en de Stadhouder, wiens leger reeds zoozeer verkleind was door het bezetten der steden aan de IJssel, wilde het ongaarne verder smaldeelen, door het weder achterlaten van een gedeelte zijner macht binnen Utrecht. Er kwam dan ook een bevel in van de Staten-Generaal, om het leger uit Utrecht te doen terugtrekken, en het uitsluitend aan te wenden voor de verdediging van Holland.” Daargelaten, dat men in deze dagen van „Stadhouder” nog niet spreken kan en dat het „dan ook” in den laatsten zin onlogisch is, moet er toch verzet aangeteekend worden tegen de bewering, dat de gewestelijke regeering niet te goeder trouw is geweest. Staten, vroedschap en burgerij hebben den 16/17en Juni de verdediging der stad oprecht verlangd. De houding van

¹⁶⁰) 2e deel blz. 9.

¹⁶¹) 2e deel blz. 16.

den Prins was wel onoprecht, maar deze houding heeft een andere verklaring dan schr. geeft.

In moderne geschiedwerken, zooals reeds in 't begin is gezegd, wordt ook iets teruggevonden van een afkeuring van de houding der stad. Als voorbeeld diene „Prins Willem III” 1e deel 7e hoofdstuk, van Japikse, die verder toch niet onvriendelijk jegens Utrecht gestemd blijkt. Dat er niets voor de verdediging van de stad gereed was, het mislukken van de Utrechtsche waterlinie ¹⁶²), hoe jammer ook, was niet de oorzaak, („dientengevolge”) dat het leger naar den Westkant van de stad trok. De voorstellen van Utrecht aangaande de inundatie van de Lek en den Vaartschen Rijn zijn toch wel iets anders dan „curieuse deliberatiën — met den grooten vijand in den rug, die ieder oogenblik verwacht kon worden!” ¹⁶³) De inundatie zou, meende men, in 24 uur kunnen gebeuren en dat men over onderwaterzetting overlegde, was in ons land, dat door de Hollandsche waterlinie gered werd, heel natuurlijk. En niet „(maakten) de heeren in den Haag er een einde aan”. De Resolutie van den 16en was ook niet „zonder voorbehoud” ¹⁶⁴). Maar meer nog dan deze dingen, geeft het verband der zinnen een onjuiste voorstelling, een stille afkeuring ¹⁶⁵), die tenslotte wel duidelijk blijkt: „Utrecht, waar Rochefort den 23en de hoofdstad bezette, die zich in het geheel niet meer te verdedigen trachtte”..... ¹⁶⁶)

Het moge door deze uiteenzetting duidelijk geworden zijn, dat deze afkeuring ongemotiveerd is. Utrecht heeft zich in de voorbereidingen voor den oorlog en in bereidwilligheid tot hulpverlening eer beter, wat betreft de overgave niet slechter gedragen dan de bondgenooten.

Tenslotte is het wel aardig te zien, hoe de Franschman P. de Ségur in „Le maréchal de Luxembourg et le prince d'Orange 1668—1678” (Paris 1902), deze gebeurtenissen alle verhaalt in één enkelen zin ¹⁶⁷): de markies de Rochefort kwam te Utrecht „que le prince évacua sur le seul bruit de son approche!”

¹⁶²) blz. 194.

¹⁶³) Ibid.

¹⁶⁴) blz. 195.

¹⁶⁵) Vgl. b.v. het vermelden van de uitnoodiging ten eten aan den Prins gericht door de Staten blz. 194.

¹⁶⁶) blz. 197.

¹⁶⁷) blz. 59.

HOOFDSTUK II.

De overgave van Utrecht en het verblijf van Lodewijk XIV te Zeist.

In de vergadering van de Staten van Utrecht op 18 Juni 1672, na den aftocht van het Staatsche leger, verscheen „en corps” de vroedschap. Verlaten door de troepen van de bondgenooten, zonder munitie, terwijl de weerbare mannen in grooten getale afwezig waren, oordeelde men het noodzakelijk, nu het Fransche leger, zooals ook de Prins en de Gedeputeerden te velde meenden, ieder oogenblik verwacht kon worden ¹⁾, twee trompetters te sturen naar Lodewijk XIV („ou en son absence (à) Monseigneur le Prince de Condé, ou son Altesse de Turenne ou autre Seigneur commandant en chef des troupes de sa Majesté, qui nous sont les plus voisines” ²⁾) om een paspoort of vrijgeleide (sauf-conduit) te vragen voor afgezanten ³⁾. Het gerucht ging, dat de Fransche koning te Amerongen was. Wicquefort doet het voorkomen, alsof de Staten wisten, dat hij

---

¹⁾ De overste Golsteijn had tegen de burgerij aan de poort gezegd: „Past vrij op, want voor 8 uren sult gij de vijand al voor de poort hebben” (Booth Dag. Aant. blz. 12).

²⁾ Res. St. 8/18 Juni 1672.

³⁾ Zij kregen er elk 50 gulden voor (Res. St. 13/23 Juni 1672). De afgezanten zelf zijn ook goed betaald!

nog pas in Gelderland was ⁴⁾. Maar b.v. veldmaarschalk Johan Maurits wist ook niets zekers van het verblijf van den vijand ⁵⁾. „De ontroerde Leeuw” geeft de volgende, niet onvermakelijke, voorstelling: „Men moest den vyandt opsoecken en gaen binnen nooden, want in 7 mijl in het rond geen Fransman te vinden was; dus bleven de Uytrechtse in verwachting van haren vyandt; en sommige met ongedult, dat hij soo lang ver-toefde; men sette den Trompetter op den toorn, dat hij blasen sou als de Fransen quamen: den 18 blies hij, daeruyt men in de Stadt en vervolgens 't gantsche land door seijde, dat de Fransen al binnen Uytrecht waren; doch bleek daarna, dat die (de) Trompetter voor Fransen aengesien had, alleen waren eenige uytgesonden burgers, die wederkeerden, sonder vijandt vernomen te hebben” enz. ⁶⁾. De schrijver van het „Journaal” vertelt, dat het hooren van de trompet groote ontsteltenis verwekte: „Alle Borgers van de Wachten, en de Lieden in haer huysen! de huysen klaptten overal toe, en men sagh voorts niet eenen mensch op de straten; maer is naderhandt bevonden ghe-weest te zijn een Staetsche trouw van 200 Ruyters, die op kontschap waren geweest” ⁷⁾.

De ééne bode werd „langs 't zand” over Zeist gestuurd en de andere „langs de kley” over Wijk. De eerste trompetter keerde spoedig terug; de ander werd door de voortroepen van het Fransche leger verder gezonden, want Lodewijk XIV was nog bij Doetinchem op het huis te Keppel. Het was niet de bedoeling geweest, dat de trompetter zoo ver zou gaan ⁸⁾. Hij ontving een paspoort en een escorte om de afgezanten van de provincie te halen ⁹⁾. Op 10/20 Juni werden toen door de Staten eenige heeren gecommitteerd ¹⁰⁾.

⁴⁾ Mém. blz. 199.   ⁵⁾ Corr. W. III en Bentinck 2e gedeelte deel I blz. 54.

⁶⁾ blz. 22.   ⁷⁾ blz. 13, 14.

⁸⁾ Verhaal van het geb. blz. 231.

⁹⁾ Trevelyan Ch. VIII: „No sooner had the Dutch left the neighbourhood of Utrecht than the government of the city sent a deputation to Doesburg to arrange terms of surrender with the King.” Dit is dus onjuist.

¹⁰⁾ Goedkeuring van de vroedschap: Not. 10/20 Juni 1672.

Zij hadden eerst, 8/18 Juni, tot gezanten benoemd, behalve van der Voort en Velthuysen, „Jaques des Buissons, seigneur de Haulteville” („van wat meerder aensien — dan Pierreville —, maer een vreemdeling en bitter papist”¹¹⁾) en „Geleon Cartault, seigneur de Pierreville”, blijkbaar Franschen, die in Utrecht woonden. Waarschijnlijk is dit in den eersten schrik geschied. Pierreville „tenoit cabaret”¹²⁾. De schrijver van het „Verhaal van het gebeurde” zegt, dat hij was: „Koffyman en van de gerinchste slach van de borgerije, alsmede een groot vijandt van desen Staedt en de Franse Regeringe seer toegedaan”¹³⁾ en spreekt van „desperate ende ongefondeerde resolutiën”¹⁴⁾. Bedenke men, dat het 1e en 2e Lid van de Staten op 18 Juni uit 2 personen bestonden, die de verantwoording moesten dragen! En die niet tegelijk committenten en gecommitteerden konden wezen¹⁵⁾. Later kwamen verschillende heeren terug en andere gevluchte inwoners. De Statenleden onder hen moesten toen hun goedkeuring hechten aan hetgeen besloten was gedurende hun afwezigheid¹⁶⁾.

Welland (1e Lid), Berckestejn (2e Lid) en van der Voort (3e Lid) vertrokken tenslotte met het escorte — kapitein St. Germain d'Achon en 20 guardes du corps¹⁷⁾ — op 11/21 Juni, alleen om sauvegarde voor de provincie en de stad Utrecht te vragen „met die hope, dat inmiddels de surcheantie ofte afwendinge van sijn Majesteyts Wapenen, op des Generaliteyts commissie en Resolutie van den 15 Juny 1672 van den Koning mochte werden geobtaineert” (de gezantschappen naar Engeland en Lodewijk XIV). Men moet nl. niet vergeten, dat de gezanten van H. H. Mog. op denzelfden dag uit Utrecht naar Lodewijk XIV ver-

¹¹⁾ Verhaal van het geb. blz. 231.

¹²⁾ Wicq. Mém. blz. 202.   ¹³⁾ blz. 230.   ¹⁴⁾ Ibid.

¹⁵⁾ Journaal blz. 14.

¹⁶⁾ Res. St. 10/20, 12/22, 14/24, 19/29 Juni 1672.

¹⁷⁾ Res. St. 10/20 Juni 1672. Hij heeft volgens het „Verhaal van het geb.” blz. 264, 1200 gld. van de Staten gekregen.

trokken¹⁸⁾. Men meende den vrede aanstaande en hoopte, gedurende de onderhandelingen, door sauvegarde veilig te zijn. De Staten van Utrecht gaven aan de Staten Generaal kennis van hun gezantschap in een brief van 21 Juni¹⁹⁾, waarin zij hun besluit rechtvaardigden. Men had te Utrecht den dag te voren, 20 Juni, bericht gekregen, dat Naarden overgegaan was, dat de Rochefort op Zondag 19 Juni Amersfoort had bezet en dat Rhenen en Wijk bij Duurstede reeds sauvegarde hadden gekregen²⁰⁾.

De 3 heeren kwamen Vrijdag 24 Juni terug en rapporteerden²¹⁾, dat zij „met seer veel civilityten” door Louvois, den minister van oorlog, waren ontvangen. Met een „simple sauvegarde (waren zij echter) niet bewaert, als (= dan alleen) voor Foules; doch dat sijn Majesteyt daeromme niet soude retarderen sijne krijgsmachten te doen marcheren”. Sauvegarde was voor dorpen en hofsteden bedoeld. Het zou dus beter zijn, zei Louvois, terug te keeren en „naerder ende volkomender laste ofte pouvoir” te halen. Dit was heel duidelijk. Er zat niets anders op — de Rochefort was bovendien den vorigen dag al Utrecht binnen-

---

¹⁸⁾ Vgl. brief van de Groot c.s. uit Utrecht d.d. 21 Juni aan H. H. Mog., afgedrukt o.a. achter de Deductie. Zij werden ook door een Fransch escorte afgehaald (kapitein en 20 ruiters), Res. St. 10/20 Juni 1672. Verklaring hieromtrent van den secretaris van het gezantschap R.A.U. No. 324. Hun rijtuig werd gevolgd door een rijtuig met 3 priesters en den advocaat Wijckersloot, afgezanten van de Roomsche kerk aan Lodewijk XIV (Booth Dag. Aant. blz. 14, Journaal blz. 15).

¹⁹⁾ Afgedrukt o.a. bij Valkenier Cotype 45 blz. 110 en Journaal blz. 9.

²⁰⁾ Rochefort aan Lodewijk XIV d.d. 20 Juni uit Amersfoort: „Ceux d'Utrecht attendent V. M. avec impatience; je le sçais de tous les Bourgeois d'ici qui sont corps avec eux” (Recueil de Lettres blz. 48). Dit zal wel overdreven zijn. Ofschoon de Utrechtsche burgerij haar lot tijdens de Fransche bezetting niet heeft kunnen voorzien, is zij in deze dagen ongeduldig en angstig geweest, alleen reeds wegens den onzekeren toestand. De manier, waarop Lodewijk XIV geveleid moest worden, moet bij de tot hem gerichte brieven ook in aanmerking worden genomen. Volgens het „Verhaal van het geb.” blz. 229 wenschten de „papisten” volstrekt geen verdediging van de stad, maar overgave.

²¹⁾ Res. St. en Not. vr. 14/24 Juni 1672.

gekomen — dan zich over te geven. De heeren van Someren, Welland, Berckesteyn, Sandenburg, van der Voort en Hamel stelden eenige voorwaarden op, waarover denzelfden dag nog beraadslaagd werd ²²⁾, De „poincten, die versocht worden dat sijn Alderchristelijke Majesteyt gelieve te vergunnen aan de Provintie van Utrecht” waren ²³⁾:

„1. Dat de exercitie ofte oeffeninge van de Gereformeerde Religie, gelijk deselve tegenwoordig wert geleert, de Academie en de Scholen sullen blijven geconserveert.

2. Dat de Regeringe van de Provintie, sulx die tegenwoordig geconstitueert is, blijven bij deselve forme, ende bij de Personen, die deselve tegenwoordig bekleeden.

3. Ende dat de Privilegiën ende gerechtigheden van de drie Leden van de Staten, en Steden in hun geheel sullen blijven.

4. Dat het Hoff van Justitie ende alle andere Ampten ende Officiën ofte Bedieningen door de gehele provintie sullen worden gecontinueert in de Personen, die deselve tegenwoordig bekleeden.

5. Dat alle Schulden, lasten, capitalen en renten van dien op de Provintie, Stad, Steden en Communiteyten staande, sullen blijven gecontinueert ende betaalt werden.

6. Dat de Provintie, Stad en Steden van Utrecht niet sullen worden geplundert, nochte gehouden zijn hetselve af te koopen, ofte worden afgeschat.

7. Dat de Provintie van Utrecht, Stad of Steden van dien niet sullen worden gebracht onder een particulier Heer.

8. Dat boven desen allen de Provintie van Utrecht sal werden geïncludeert in sodanig tractaat, als de Konink met de Staten Generaal sal komen te accordeeren.

9. Dat de vijf collegiën of capittulen, Duytsche Ordre ende vordere Beneficiën sullen blijven in haer geheel, sulks die tegenwoordig zijn, en dat alle beneficiën bij de tegenwoordige possessours sullen worden blijven bezeten.

10. Dat de alienatie van de Ecclesiastique goederen, tot noch

²²⁾ post prandium hora VI.

²³⁾ R.A.U. No. 233.

toe geschiet, gehouden sal werden voor valyd en van weerden."

Het feit, dat men behoud van godsdienst, regeering en voorrechten vroeg en om niet aan een bijzonder heer te worden gegeven, toont, dat men trouw aan de Unie wenschte te blijven ²⁴).

De drie afgezanten vertrokken weer 15/25 Juni. Zij verkregen, op de twee laatste na, alle voorwaarden, die op 16/26 Juni door Louvois geteekend werden te Velp en keerden in den avond van 17/27 Juni terug. Bij het 5e artikel moest gevoegd: „Dit wordt alleen vergunt aen degeene, die onder het gebiedt van sijne Majesteyt blijven woonen". Aangaande de twee niet verkregen voorwaarden rapporteerden zij ²⁵): „Doch in regard van de twee Articulen, dewelcke haer Ed. Mog. nopende de Beneficien, Duytschen Ordre etc. mitsgaders veralieneerde Geestelijke Goederen hadden versocht, dat sijn Majesteyt om sekere respecten bij schriftelijcke acte aen haer Ed. Mog. niet konde vergunnen haer versoeck; doch dat sijn Alder-Chr. Maj. door den Marquis de Louvois op sijn kon. wordt haer Ed. Mog. hadde doen versekeren, niet daervan te sullen aenroeren, maer alles te sullen laten in sijn wesen en geheel, soo deselve jegenwoordigh is".

Bijna alle artikelen van de capitulatie zijn door de Franschen in den loop van den tijd verbroken.

De bezetting van de stad door Rochefort is misschien verhaast, omdat St. Germain d'Achon den verwarden toestand te Utrecht gezien had ²⁶). Hij is nl. met de Utrechtsche afgezanten over Amersfoort gereden en heeft daar met Rochefort gesproken ²⁷).

Deze kwam Donderdag 23 Juni de stad binnen. Hij had

²⁴) Hist. verhaal van de onw. beh. blz. 25.

²⁵) Res. St. 17/27 Juni ad vesperam en Not. vr. 17/27 Juni 1672.

²⁶) 10/20 Juni poging tot plundering van het huis van ontvanger Heurnius. Velen weigerden den accijns op het gemaal en de bieren te betalen (Not. vr. 11/21 Juni 1672). Bij de cijns-kamer en de molens werden soldaten geplaatst „om alle insolentien te weren". Er werden ook 2 requesten ingediend, om verpande goederen terug te ontvangen, zonder kapitaal of interest te voldoen! (Ibid.).

²⁷) Verhaal van het geb. blz. 232.

's morgens een trompetter ²⁸⁾ vooruit gezonden, om toestemming te verzoeken, door Utrecht te trekken. Aan de burgerij zou geen schade of last worden toegebracht. Hij wilde Holland in. De vroedschap zond terstond Hamel en Velthuysen naar hem toe om hem te vragen, de stad voorbij of er omheen te trekken. Zij vonden hem buiten de Wittevrouwenpoort bij het Cruysgasthuys. Ongeveer 2500 ruiters had hij bij zich. De Utrechtsche heeren stonden echter toe, „sonder naerder rapport ende last van de Vroedschap”, dat hij met 100 ruiters in de stad zou komen. De rest van zijn macht bleef buiten gekampeerd. Op hun terugweg zonden Hamel en Velthuysen eigenmachtig de burgerwacht naar huis, „hetwelk bij de borgerije voorts ook, niet sonder rechtveerdig murmureeren wiert achtervolgt” ²⁹⁾. Volgens zijn eigen verhaal was de Heer Martens het hiermee volstrekt niet eens ³⁰⁾. De stad was immers bezig te onderhandelen en men kon de Rochefort, als de poorten gesloten waren, gemakkelijk uit de stad houden. Daarvoor waren de „jongens van de straet suffisant genoeg en over de stadt mueren konde (hij) niet vliegen”. Temidden van dit gekrakeel in de vroedschap werd er in de Raadkamer aangekondigd, dat Rochefort al voor het stadhuis stond, wat groote ontsteltenis veroorzaakte. De Heer Both van der Eem, die zijn oranjesperp nog om had, knoopte deze onder zijn rok! ³¹⁾.

De Fransche bevelhebber kwam met eenige „grooten” in de Raadkamer. Hij deelde mee, twee poorten te willen bezetten, terwijl de andere twee gesloten moesten blijven. Den verschrikten magistraat stelde hij (spottend?) gerust: „Messieurs de la ville, ne mestez vous pas en peine, le Roy conservera cette Province comme la prunelle de son oeil”. Hij vroeg iets te eten en kreeg brood met aardbeien en Rijnschen wijn, zegt Martens ³²⁾. En daarna de sleutels van de vier poorten! Velthuysen had direct, nog voor de markies er naar vroeg, order gegeven aan de portiers

---

²⁸⁾ Deze ontving als „vereering” f. 157. — (Gem. Archief Utrecht No. 1243), zooals blijkt uit de rekening van den tesaurier van Mansveld.

²⁹⁾ Booth Dag. Aant. blz. 15.

³⁰⁾ Verhaal van het geb. blz. 234.

³¹⁾ Ibid. blz. 235.

³²⁾ Ibid. blz. 237.

ze te brengen. Tenminste volgens het „Verhaal van het gebeurde”. Bij de mededeeling over de persoon van Velthuysen moet men echter steeds in het oog houden, dat hij, evenals Hamel, gehaat was en bij de streng Gereformeerden verdacht, daar zijn geschriften lang niet zuiver in de leer waren en hij behoorde tot den kring van het „College der Scavanten”, welks leden voor Wittianen en Cartesianen golden en beschouwd werden als „vinnige tegenstanders van de Kerk en van degenen, die het met de Kerk houden” ³³). Rochefort verzocht mede, dat de burgerwacht naar huis zou gaan, hetgeen, zooals is verteld, door Hamel en Velthuysen al bevolen was.

Hamel kwartierde de 100 ruiters in, rondom het Janskerkhof „in de fatsoenlijkste huysen, sonder imant te ontsien, ja, ick moste selfs met paerden, karos ende alles uyt de stall: zoodat absolutelijck den baes speelde”, deelt Martens verontwaardigd mee. Den volgenden dag werd er openlijk de mis gelezen op het Janskerkhof; daarna werd onder de poort van den Heer de Goyer een altaar opgericht, waarbij vervolgens dienst gehouden werd ³⁴). De 8 hoplieden moesten een lijst maken van alle stallen in hun respectieve kwartieren, met aanteekening of er nog hooi was en of de paerden „gevlucht” waren, om voor de Fransche ruitery stalling en fourage te vinden ³⁵). Dit laatste leverde nogal moeilijkheden op. Tot fourier voor de militie in de stad werd iemand aangesteld door de vroedschap, (François Baron) in overleg met Rochefort ³⁶).

Er is in de vroedschap, mogen wij den Heer Martens gelooven, geen goedkeuring gehecht aan de gedragingen van Hamel en Velthuysen. Er is zelfs geen „de minste omvraginge” gedaan. Maar in de notulen ³⁷) is geschreven, dat Hamel en Velthuysen, indien Rochefort niet te bewegen was om af te trekken, de vrijheid

---

³³) Zie over hem A. C. Duker, Gisbertus Voetius, III blz. 264 vlg., en G. W. Kernkamp, Pieter Burman, van 1696 tot 1715 hoogleeraar te Utrecht (Verslag Prov. Utr. Gen. 1933) blz. 85—86.

³⁴) Verhaal van het geb. blz. 238.   ³⁵) Not. vr. 14/24 Juni 1672.

³⁶) Ibid. 15/25 Juni 1672.   ³⁷) 13/23 Juni 1672.

hadden, den doortocht toe te staan en dat het binnenkomen van de Rochefort met 100 ruiters eenparig is goedgekeurd. Pas na veertien dagen kwam het resumeeren van deze notulen ter tafel. Martens heeft zich toen wederom verzet, maar de notulen bleven hetzelfde, „want Hamel hadde schrick onder meest alle de Regenten”³⁸). Hij (Martens) werd gedreigd o.a. door van der Dussen, dat, waar de Groot de vrede zoo goed als gesloten had, het hem wel eens kon opbreken. Maar Martens wenschte „part noch deel” te hebben „in 't overgaen van Utrecht”, zooals het was geschied „sonder slach ofte stoot, sonder eenich articul van religie ofte vrijheyt bedongen te hebben”. Hij heeft in zoo verre geen gelijk, dat het binnenkomen van de Rochefort nog geen capitulatie was. Noch in het Resolutieboek, noch in de minuut blijkt iets van het „inflansen” van de notulen, waarover hij spreekt³⁹). Volgens de notulen hebben de heeren het bezetten van twee poorten (Weert en Tolsteeg) door de Rochefort „naer wisselinge van redenen goetgevonden” en zijn alleen de sleutels van de gesloten Catharijne- en Wittevrouwenpoort hem gegeven. Volgens Mr. Booth waren er 150 ruiters en bezetten zij de Wittevrouwen- en Catharijnepoort, terwijl de Weert- en Tolsteegpoort gesloten bleven⁴⁰). De Rochefort recommandeerde bij het afscheid het „aenstellen van eenige teecken en van vreuchde” over de geboorte van den jongen hertog van Anjou, zoon van Lodewijk XIV. Er werden dan ook gehoorzaam den 14/24en Juni pektonnen gebrand op de Neude en zeven „stukken canon op de wal achter 't Duitsche huis” drie maal gelöst.

Den dag na het terugkomen van de Utrechtsche afgezanten met het gesloten verdrag, trok de voorloopige gouverneur, de Duc de Rohannez, comte de la Feuillade, de stad binnen, Dinsdag 18/28 Juni. 's Maandags was de voorhoede van het Fransche leger te Zeist gekomen, waar Lodewijk XIV tot 10 Juli

³⁸) Verhaal van het geb. blz. 236.

³⁹) De Notulen vr. en Resoluties St. zijn over 't algemeen, men kan niet zeggen: onbetrouwbaar, maar toch — jammer genoeg — slechts een flauwe, gecorrigeerde afspiegeling van wat er in de vergaderingen is voorgevallen.

⁴⁰) Dag. Aant. blz. 15.

(30 Juni) is gebleven. De la Feuillade bracht mee: 3 regimenten (Booth: 2 bataillons ⁴¹⁾) Fransche soldaten en 2 regimenten (Booth: 2 bataillons) Zwitsers ⁴²⁾, die de wallen bezetten ⁴³⁾. 's Nachts werden zij gelegerd in verschillende kerken „daer men noyt in preect”. De vroedschap was meteen in touw om verschillende maatregelen te nemen voor logies en fourage. De Heer Martens ging op het platteland hooi koopen. Twee andere heeren sloegen voor de Franschen in: 50 mud haver, 400 brooden en 35 tonnen bier ⁴⁴⁾. Er werden ook wagens en schuiten geprest tot transport van ammunitie en bagage van het Fransche leger ⁴⁵⁾. De gouverneur hield „sijn tente aen 't Servaesheck op de Wal” ⁴⁶⁾; de officieren lagen eerst op de wallen, in de wacht-huizen, later in particuliere huizen. Gedurende 4 dagen (18/28 Juni—21 Juni/1 Juli) lagen ook nog 8 „standaerden” (Booth: 800 paerden ⁴⁷⁾) ruitery op Vreeburg en Neude. Zij trokken tegelijk af met de ruitery van Rochefort.

Het was in Utrecht een „groot ghewoel” van menschen. Achter het Duitsche huis en achter de Hiëronymusschool, op de wallen, werden, op verzoek van de la Feuillade, 16 stukken geschut geplaatst, om den koning, voor het geval hij in de stad kwam, te verwelkomen. Op 18/28 Juni was de Heer Manmaker van Cattendijck naar Louvois gezonden om te vernemen, hoe het den koning behaagde, ontvangen te worden ⁴⁸⁾. Eerst zou deze 21 Juni (1 Juli) komen. Op dien dag werd Berckesteijn naar het leger te Zeist gecommitteerd, maar het rapport van zijn bevindingen ontbreekt. Dr. Booth haastte zich, volgens Martens, met het laten schilderen van het wapen van Frankrijk, dat hij wilde hangen boven de stadspoorten. Als het waar is, kan men dit

⁴¹⁾ Dag. Aant. blz. 16.   ⁴²⁾ Journaal blz. 18.

⁴³⁾ Verhaal van het geb. blz. 241: eenige regimenten Zwitsers, tezamen 3000 man, en verscheidene regimenten te paard.

⁴⁴⁾ Not. vr. 18/28 Juni 1672.   ⁴⁵⁾ Res. St. 13/23 Juni 1672.

⁴⁶⁾ Verhaal van het geb. blz. 241: „op de wal t'eijnde de Nieuwe graft aen het Ste. Servaesklooster”.

⁴⁷⁾ Dag. Aant. blz. 16.   ⁴⁸⁾ Res. St. 18/28 Juni 1672.

zich beijveren voor de Franschen, evenmin als dat van Hamel en Velthuysen, bewonderen.

Lodewijk XIV is tenslotte Maandag 24 Juni/4 Juli Utrecht binnengereden. De kerkeraad ⁴⁹⁾ en de professoren hadden hem willen begroeten, maar de vroedschap keurde dit niet goed ⁵⁰⁾. De koning kwam in den middag te paard voor de Wittevrouwenpoort, vergezeld van de grooten van het hof en gevolg, o.a. van den hertog van Orleans, zijn broeder, „Monsieur”. Zij reden langs de Maliebaan de stad om tot aan de Weertpoort. Op aandringen van Monsieur, zegt Booth ⁵¹⁾, reed de koning de poort in langs de Oude Gracht, tot aan de Potterstraat, over de Neude, de Ganzemarkt, door de Minnebroederstraat over het Janskerkhof en langs de Drift de Wittevrouwenpoort weer uit. De la Feuillade reed vooruit en gaf de noodige orders. Zijn Majesteit had bij de Catharijnepoort gekeken naar de ruïnes van het kasteel Vreeburg en was ook blijven staan op de brug, om de Leidsche vaart te bezien. Dat er onder de Oude Gracht kelders waren, had, zegt men, den koning bang gemaakt. Hij is in elk geval slechts een kort oogenblik te Utrecht geweest, zonder af te stijgen. Incognito, volgens zijn wil. De magistraat heeft hem niet begroet, noch is het geschut gelost. Het volk is door de Fransche edelen aangemoedigd „vive le Roy” te roepen, maar er werd hieraan geen gevolg gegeven, alleen bij de Maliebaan, maar eenige jongens riepen daartegen „vive le Prince”, „’t welck eenigh commotie gevende, dadelyck gestilt wierde ende noch het een en ander geroepen wierde, ’t welck misnoegen aen het Hoff gaff.....” ⁵²⁾. Alleen wanneer men de „Gazette de France de 1672” tot eenige bron neemt, zooals de Ségur doet, kan men schrijven: dat Lodewijk XIV „fit une entrée triomphale, au bruit des cloches et du canon, parmi l’acclamation d’un peuple qui voulait, disait-on, faire connaître sa joie d’être honoré de la présence d’un monarque, auquel il s’était soumis de son propre mouvement” ⁵³⁾.

⁴⁹⁾ Not. kerkeraad 24 Juni/4 Juli 1672.

⁵⁰⁾ Not. vr. 20/30 Juni 1672.

⁵¹⁾ Dag. Aant. blz. 18.

⁵²⁾ Verhaal van het geb. blz. 245.

⁵³⁾ blz. 61. Blok geeft eveneens een verkeerde voorstelling van den rit van Lod. XIV door Utrecht (III, 2e druk, blz. 178). Ook was Luxembourg toen nog niet „met het opperbevel in de stad bekleed” (Ibid.).

Er was al eerder hoog bezoek in Utrecht gekomen. O.a. de hertog van Monmouth (de oudste onwettige zoon van den Engelschen koning), aanvoerder van de Engelsche hulptroepen, de hertog van Bouillon, van Enghien (zoon van Condé), de biechtvader van den koning (de bisschop van Orleans, een Jezuïet van 70 jaar), de aartsbisschop van Rheims, etc. Allen brachten groot gevolg mee, rijtuigen, paarden en bagage. Voortdurend werd er in en uit de stad gereden. Wat gekocht werd en dat was veel, betaalden de Franschen met goud. Zaterdag 22 Juni (2 Juli) was er op Paushuize een feestmaal, gegeven door den chevalier de Lorraine aan Monsieur, den hertog van Monmouth en andere grooten. Ook de broeder van den koning werd door de regeering niet officieel ontvangen, op order van de la Feuillade⁵⁴). De vreemde gasten vertrokken 's middags weer naar Zeist. De kardinaal de Bouillon was ook in de stad en at dien dag bij den Heer Gerobulus. Hij bezichtigde met Dr. Booth de stadsbibliotheek, waarvan deze bibliothecaris was⁵⁵).

De verhouding tusschen de Fransche edelen en de aanzienlijken blijkt zeer vriendschappelijk. De hertog van Orleans en van Monmouth kochten bij den Heer Olie een schilderij, d.w.z. men spoorde hem aan het den koning te vereeren en hij kreeg een portret van Lodewijk XIV terug, met diamanten bezet⁵⁶).

Martens vertelt, dat hij met Gerobulus en zijn broer, David Martens, dineerde bij den hertog van Bouillon, die hun een page meegaf om 't leger in Zeist te bezichtigen. Dit gebeurde juist, toen de koning naar Utrecht reed en zoo konden zij „des Konicks logement, dat tot de Schoutin van Seyst was,” bekijken. En „gingen in zijn slaepkamer, daer een ledikant stont met een roodt damast behangel en ter zeyde een rood damaste stoel met kussen, daer des Konincks hondjen op lach, ende niemant mochte in de slaepkamer gaen als met ongedekten hoofde. Achter het huys stonden des Konincks tenten, alle met sonnen der boven, soo daer de misse gedaen wierde, als de vertreck- en eedtplaetstenten des Koninck, ende der waren tenten daer onder de son stont:

⁵⁴) Not. vr. 22 Juni/2 Juli 1672.

⁵⁵) Dag. Aant. blz. 17.

⁵⁶) Verhaal van het geb. blz. 243.

Alterius Jovis, dat grouwel is. Vandaer gingen het leger door ende door besichtigen, dat fray om zien en met alderhande winckels versien was, ende zijn soo op mijn hofstede aen de Bilt gekomen, daer den Prins van Saley gelogieert was, die ons met wijn en een schotel confitueren regaleerde" 57).

Het leek louter genoeg alles. Maar de keerzijde van de medaille begon ook te voorschijn te komen. Op het platteland was men aan het fourageeren gegaan en het te velde staande koren werd, rijp en onrijp, afgemaaid. Vee en paarden werden in grooten getale geroofd om ze weer te verkoopen. De la Feuillade ontnam op een keer ongeveer 200 geroofde koeien en ongeveer 100 schapen aan eenige soldaten en gaf ze aan de vroedschap om ze aan de eigenaren terug te geven of publiek te verkoopen 58). Boomen met half rijp ooft werden omgehakt. Over de Zwitsersche soldaten werd lang niet zoo geklaagd als over de Franschen: „de Switsers zijn nog een beleeft volck en geschickt, ook niet zoo diefachtigh. Maer de Franschen tasten overal toe" 59).

Er brak eenige malen brand uit in deze dagen o.a. in het huis van den Heer van der Aa in de Brigittestraat (22 Juni/2 Juli), waar de bisschop van Straatsburg logeerde, waarschijnlijk door onachtzaamheid van zijn bedienden. De Zwitsers hielpen den brand blusschen; des bisschops personeel had te veel te doen met het bergen van de bagage, „die schrickelijk veel" was. Het bericht van den brand alarmeerde de la Feuillade eerst zeer; de Franschen waren bang, door de burgerij overvallen te worden. Hij stelde persoonlijk goede orde op het blusschen, zoodat er niets geroofd werd. Bij een brand te Zeist (25 Juni/5 Juli) verloor de hertog van Monmouth al zijn bagage, „sijn silver servies selfs smolt"; de koning verloor „al sijn kostelijk paerdetuygh" 60).

Een schadepost voor de Utrechtsche financiën was, dat de la Feuillade vroeg, of liever eischte: vrijdom van belasting voor

57) Verhaal van het geb. blz. 244, 245.

58) Not. vr. 22 Juni/2 Juli 1672.

59) No. 226 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

60) Booth Dag. Aant. blz. 18, 19.

levensmiddelen (brood, kaas, bier, wijn, vleesch etc.) voor de Fransche soldaten ⁶¹). De slaggers, zoo werd besloten, zouden in plaats van vrijen impost het vleesch aan de militie leveren voor 3 st. het pond. Brouwers en wijnhandelaars zouden geen stads- of Statenimpost laten betalen. En vijf bakkers werden aangewezen om te bakken voor de Franschen, voor den prijs van 2½ st. (i. pl. v. 3 st.) het wittebrood of van 1 st. (i. pl. v. 6 duiten). Natuurlijk gaf dit direct aanleiding tot fraude; zelfs werd er verzet gepleegd bij het visiteeren van de molens. Men moest de sterke hand van de la Feuillade te hulp roepen „tot maintien van de middelen” ⁶²). Er waren ook Fransche bakkers, aan wie ovens werden aangewezen door de vroedschap ⁶³). Woensdag 26 Juni (1 Juli) kwamen er 500 wagens, elk met 1000 pond meel de stad in. Later, 3/13 Juli, weer 150 wagens ⁶⁴). De Fransche commissarissen van de vivres legden dit, met goedvinden van de vroedschap ⁶⁵), in „de Auditoria Academica ende het annexe pand”, d.w.z. in de gehoorzalen van de Academie (het tegenwoordig Groot-Auditorium, dat toen door een muur in tweeën was gescheiden) en in de daaraan grenzende klooster-gang.

De Franschen hadden al spoedig den wind er onder te Utrecht. Er werd een gedrukte missive verspreid, waarin zeer over de Franschen geklaagd werd ⁶⁶); terstond moesten de burgemeesters toen aan de la Feuillade een verklaring geven, dat het niet waar was, wat in die brief stond (26 Juni/6 Juli); integendeel, zoo kon men in de verklaring lezen: er is goede orde onder de soldaten, zij verlaten de wallen niet, tenzij zonder degens; men kan zich gelukkig prijzen over de houding van de officieren, er wordt goed verdiend in de stad etc. De la Feuillade plakte deze verklaring overal aan. Een brief uit Utrecht van

⁶¹) Not. vr. 24 Juni/4 Juli 1672.

⁶²) Ibid. 28 Juni/8 Juli 1672. Vgl. Groot Placcaatboek van Utrecht, Publicatie rakende den impost op de bieren en het gemaal, 11 (21) Juli 1672.

⁶³) Not. vr. 1/11 Juli 1672.

⁶⁴) Journaal blz. 22, 43.

⁶⁵) Not. 24 Juni/4 Juli 1672.

⁶⁶) Booth Dag. Aant. blz. 20.

12 Juli zegt hierover ⁶⁷⁾: „dese blode Lieden teyckenen dit alles omme de ongunste van den Konigh niet op haer hals te halen”. Volgens den schr. ging het heel slecht in de stad, de nering stond stil. En de handel zal slechts kort geprofitteerd hebben van het bezoek der Fransche grooten. Aan de levensmiddelen voor de soldaten kan niet veel verdiend zijn, gezien het feit, dat men de prijzen moest verlagen.

Maar dit was nog niet alles, er gebeurde meer. Op 28 Juni/8 Juli werden gecommiteerden van de Staten ontboden bij den koning in Zeist. Het waren de Heeren Welland, Berckestejn en van der Voort.

In de eerste plaats ⁶⁸⁾ moest er een dag worden vastgesteld, waarop de eed van getrouwheid aan Lodewijk XIV zou worden afgelegd. Want, zei Louvois, „Sijn Majestejt op de wederkomste van den Heer de Groot te vergeefsche hebbende gewacht ⁶⁹⁾, waardoor vrede te gemoet wiert gesien, nu de saek verandert was, ende dat nu in toekomende die van Utrecht souden moeten werden geconsidereert als des Coninx natuerlijke onderdanen” ⁷⁰⁾. Ten 2e moest de militia ter repartitie van Utrecht teruggeroepen worden, evenals, ten 3e, de Gedeputeerden van Utrecht ter Generaliteit. Binnen tien dagen zouden deze heeren — Dijkvelt en Schadé werden met name genoemd ⁷¹⁾ — in

⁶⁷⁾ No. 226 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

⁶⁸⁾ Res. St. 28 Juni/8 Juli 1672.

⁶⁹⁾ De onderhandelingen hebben den tijd voor het stellen van de Hollandsche inundatie verschaft.

⁷⁰⁾ Booth Dag. Aant. blz. 21.

⁷¹⁾ Schadé en Dijkvelt (reeds begin Juli uit Engeland teruggekeerd) „paspoort versoekende om op d'indaginge van den Coningh van Vranckrijk naer Utrecht te gaen, tot voorkominge van confiscatie van goederen, is het-selve geëxcuseert.” (Not. Hop en Vivien blz. 217). Zij waren niettemin 10/20 Juli weer in de Statenvergadering van Utrecht aanwezig. Er ontbraken toen alleen nog maar de Heeren van Reede tot Renswoude, Zuijlestijn en Amerongen. De eerste onderhandelde te Londen op last van den Prins (Fruin, W. III en zijn geheime onderh. met K. II in 1672, Japikse Willem III 1e deel blz. 225, 234, 236, 237). Hij werd in de Ged. St. vervangen door Dijkvelt (Res. Ged. St. 12/22 Juli 1672).

Utrecht moeten zijn op straffe van verwoesting van hun huizen. Alleen de Heer van Amerongen kreeg, met het oog op zijn gezantschap, een maand uitstel. Ten 4e moest „een pertinente staet van alle gereede penningen der comptoiren” ingeleverd worden en ten 5e een staat van alle inkomsten en lasten der provincie.

De Staten besloten ad 1 nader order van den koning af te wachten, ad 2 te antwoorden, dat men het verblijf van de militie niet kende, ad 3 aan de heeren een desbetreffende missive te zenden ⁷²⁾. De gevraagde staat werd ingeleverd, waarop Louvois het geld, dat in kas was, opeischte ⁷³⁾. De militie, zoo beval hij, moest met behulp van plakkatens worden opgeroepen. De Utrechtsche burgers te Zutphen werden door den koning als gevangenen beschouwd. Het plakkaat, betreffende de soldaten ter repartitie van Utrecht, werd terstond uitgevaardigd. Binnen acht dagen moesten zij hun dienst verlaten en thuis komen, op straffe van confiscatie van goederen ⁷⁴⁾. De som, die de koning eischte, bedroeg 181929 gld. ⁷⁵⁾, „moyennant quoy sa Maj. ne demande rien à la Province d'icy au premier du mois d'Octobre prochain” ⁷⁶⁾. Deze belofte was geteekend door Louvois. De Staten hebben eerst tegengestribbeld ⁷⁷⁾. De eisch ging in tegen de voorwaarden van de capitulatie. Maar niets hielp, het geld moest worden gegeven ⁷⁸⁾. De vroedschap eischte van de Staten nu de kosten terug, die gemaakt waren voor het leger en het garnizoen, o.a. voor levensmiddelen, het maken van een proviandplaats, bruggen, wacht- en schildwachthuizen. Zij beschouwden dit als provinciale lasten ⁷⁹⁾.

⁷²⁾ De brief aan den Heer Strick d.d. 28 Juni in G.A.U. No. 3527.

⁷³⁾ Res. St. 29 Juni/9 Juli 1672.

⁷⁴⁾ No. 212 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

⁷⁵⁾ Het ontroerde Nederlandt 1e deel blz. 433: „deze voornoemde somma had die provincie doenmaal in haar cassa, 't welck den Koning perfect wist te zeggen, apparentelijk door eenige trouwlooze en omgekofte der Majesteyt aangediend.”

⁷⁶⁾ R.A.U. No. 233.   ⁷⁷⁾ Booth Dag. Aant. blz. 23, 24.

⁷⁸⁾ Res. St. 10/20 Juli 1672.

⁷⁹⁾ Not. vr. 5/15 Juli 1672. — Zie over deze kwestie hoofdstuk III blz. 118.

Ook door andere gebeurtenissen bemerkt men te Utrecht, dat men in handen van den vijand was. Zaterdag 29 Juni/9 Juli deelde van der Dussen aan de vroedschap mee, dat kardinaal de Bouillon met de beide burgemeesters had gesproken op Paushuize en verklaard, speciaal in de stad te zijn gekomen om den Dom voor de Katholieken in gebruik te nemen ⁸⁰). Men begon de klok te luiden, den preekstoel uit te breken en te geeselen ⁸¹) en een altaar en beelden op te stellen. Van den preekstoel hadden immers de Protestantsche predicaties weerklonken! Zondag (30 Juni/10 Juli) luidde de klok weer uren lang. De stoelen en banken, die niet weggenomen werden door de soldaten, werden verbrand, ook Protestantsche bijbels, collectezakjes enz. Om 9 uur werd de Dom opnieuw gewijd met de gebruikelijke ceremoniën en daarna de hoogmis gecelebreerd door den kardinaal ⁸²). 's Middags werd het Te Deum gezongen en gepreekt door een pater, Brienen ⁸³). De kerk was vol menschen. Hoe moesten de Gereformeerden zich ergeren! De vergadering van den kerkeraad werd verplaatst naar de Janskerk ⁸⁴). In een brief uit Utrecht d.d. 24 Juni/4 Juli ⁸⁵) hoort men de jammerklacht: „in 't schrijven moet voorbij mijn huis zien gaen 2 graeuwe monniken met haer kappen op!” Het sacrament werd openlijk over straat gedragen naar 't ziekenhuis „en wierden de lieden, die het selve voorbij gaende niet wilden groeten, lustigh geslagen, ja sij hadden ordre van den Gouverneur, dat sij deselvighe in het water souden werpen” ⁸⁶). Dit mag nu ietwat overdreven wezen, de gemoederen waren lang niet rustig. Aan den kerkeraad werd dan ook door de vroedschap aangeraden, er voor te zorgen, dat de predikanten „hare woorden en redenen in hare predicatiën en publique gebeden sulcks comen te dirigeeren en modereeren, dat daerdoor geen nadeel aen de Regeringe en Gereformeerde

⁸⁰) Not. vr. 29 Juni/9 Juli 1672.   ⁸¹) Aantr. betr. het voorgev. blz. 440.

⁸²) Booth Dag. Aant. blz. 22: door den bisschop van Straatsburg.

⁸³) Zie over Abraham Br.: Bat. Sacra III blz. 412.

⁸⁴) Not. kerkeraad 30 Juni/10 Juli 1672.

⁸⁵) No. 231 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

⁸⁶) Journaal blz. 20 (25 Juni/5 Juli).

Godsdienst worde toegebracht" ⁸⁷⁾. Drie dagen later werd besloten, dat de maandelijksche vast- en bededagen voor de wapenen van het land „en becoming van de vrede" en de avondgebeden, zouden ophouden ⁸⁸⁾. De laatste werden driemaal 's weeks om 5 uur gehouden, gedurende 1/2 uur, om de beurt in een van de hoofdkerken, sinds 6 Mei in twee kerken tegelijkertijd. Naar aanleiding hiervan vroeg de kerkeraad aan de vroedschap, wat er in de capitulatie stond over de uitoefening van de Gereformeerde religie ⁸⁹⁾. Het doet vreemd aan, dat de voorwaarden van de overgave dus niet openlijk bekend waren. Hetzelfde blijkt uit een brief uit Utrecht van 2/12 Juli ⁹⁰⁾: „De monnicken van allerley soort swieren hier machtig door de stadt"; na het te hebben gehad over den Dom, gaat de schrijver verder: „Hoe 't met de andere kercken gaen sal weet men niet, also niemant kennisse krijgen kan op wat conditie onze Heeren de Stadt overgegeven hebben".

Zondag 7/17 Juli vermaanden predikanten en priesters hun toehoorders om niet met belijders van een anderen godsdienst te disputeeren ⁹¹⁾. De vroedschap vaardigde 8/18 Juli een publicatie uit, waarin het verboden werd „den een des anderen Religie of godsdienst te schelden ofte lasteren ofte elkanderen over saecken van Religie te injurieren ofte misdoen." Er was dus blijkbaar al het een en ander gebeurd! ⁹²⁾.

Zoo kreeg Utrecht reeds voor het vertrek van Lodewijk XIV een voorproef, van wat de Fransche bezetting zou meebrengen. De hoop op ontzet door den Prins ⁹³⁾ of op vrede ⁹⁴⁾ is al spoedig vervlogen. Buckingham en Arlington — die hierheen

⁸⁷⁾ Not. vr. 17/27 Juni 1672. Id. Not. kerkeraad.

⁸⁸⁾ Not. vr. 20/30 Juni 1672. Id. Not. kerkeraad.

⁸⁹⁾ Not. kerkeraad 20/30 Juni 1672.   ⁹⁰⁾ Knuttel 10064.

⁹¹⁾ Not. vr. 5/15 Juli 1672.

⁹²⁾ Ongedrukte brief uit het m. s. van de Dag. Aant. (No. 224 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.) d.d. 1/11 Juli: de inwijding van den Dom had tot ophitsende „discoursen" geleid.

⁹³⁾ No. 226 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

⁹⁴⁾ No. 224 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

kwamen om vrede te sluiten, maar slechts in samenwerking met Frankrijk, en op zeer harde voorwaarden ⁹⁵⁾ — kwamen 6 Juli in Utrecht aan. Zij waren den vorigen dag te Bodegraven geweest bij den Prins. Eenige uren na hen kwam Halifax. Buckingham logeerde bij Mevrouw van Brakel op het Janskerkhof en Arlington bij den Heer van Moersbergen ⁹⁶⁾. Zij werden den volgenden dag afgehaald door twee van 's konings karossen, elk met zes paarden ⁹⁷⁾ en door den koning in audiëntie ontvangen. De heeren Seymour, Germain (Jermijn) en Gabriel Sylvius kwamen 10 Juli door Utrecht, op weg naar Bodegraven voor nadere onderhandelingen, terwijl Buckingham en Arlington met Lodewijk XIV meetrokken ⁹⁸⁾. De eerstgenoemden zijn later weer door Utrecht gekomen en hebben het Fransche leger gevolgd ⁹⁹⁾.

De koning benoemde 7 Juli (27 Juni) tot bevelhebber van het leger in de provincie Utrecht den hertog van Luxembourg en tot gouverneur over de stad kolonel Stouppa. De soldaten, die tot nu toe in Utrecht gelegen hadden, zoowel Franschen als Zwitsers, werden vervangen door anderen ¹⁰⁰⁾, verdeeld voor den eersten nacht over Janskerkhof en Neude, later in eenige kerken. Het waren 2 bataillons (elk 16 compagnieën) van het regiment van Castelnault en 2 bataillons van Piemont; wat de Zwitsers betreft, 2 bataillons (elk 4 compagnieën) van het regiment van Stouppa, samen ruim 2500 man. Bovendien nog ruitery ¹⁰¹⁾. De

---

⁹⁵⁾ Zie over deze vredesonderhandelingen, die ten slotte zonder gevolg bleven: Japikse, Willem III 1e deel blz. 221 vlg.

⁹⁶⁾ Booth Dag. Aant. blz. 20.   ⁹⁷⁾ Booth Dag. Aant. blz. 20.

⁹⁸⁾ No. 224 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U. heeft: „Godolphyn ende Germain ende Silvius naer sijn Hoochheijd vertogen.”

⁹⁹⁾ Op het verband tusschen den aftocht van de Fransche hoofdmacht en het Engelsche gezantschap, alsmede de ontruiming van Oudewater (bezet 25 Juni) en Woerden (bezet 23 Juni) op 11 Juli, kan niet verder worden ingegaan. Vgl. hierover o.a.: Valckenier blz. 660, Booth Dag. Aant. blz. 20, Wagenaar XIV blz. 117.

¹⁰⁰⁾ Journaal blz. 39: 5000.

¹⁰¹⁾ 600 (No. 226 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.).

officiëren waren hier en daar ingekwartierd ¹⁰²). Luxembourg bleef voorloopig buiten de Catharijnepoort bij het achterblijvende Fransche leger gelogeed; Stouppa logeerde in het huis van Mevrouw Rodenburg op het Janskerkhof.

Opzien verwekte het vervoer van 14 koperen schuiten (van binnen hout, van buiten koperbeslag), zoo groot als dubbele schouwen, op zeven wagens geladen, die elk door zestien paarden getrokken werden ¹⁰³). Het was de bedoeling, daarmee te probeeren over het verdrongen land te varen ¹⁰⁴).

Luxembourg had van Lodewijk XIV de noodige instructies gekregen. Hij moest zijn troepen bij de hand houden en gereed om Holland binnen te trekken, al moest daarop gewacht worden tot de vorst de inundatie zou te niet doen. Voor een veldheer, die brandde van verlangen om aan te vallen, om iets uit te richten, was het een moeilijke taak om „bien conserver Utrecht; pourvu que cela soit, les Hollandois sont perdus cet hiver". Het was nog pas Juli! Na verloop van tijd ziet men duidelijk een geirriteerdheid over zijn werkeloosheid bij dezen man, die voor een groot deel het lot van Utrecht gedurende bijna 1½ jaar in handen zou hebben. Hij gaat zijn ontstemming als 't ware wreken op de Utrechtenaren ¹⁰⁵). Maar het beeld van onmenselijkheid, dat men vaak van hem geeft ¹⁰⁶), is toch ook niet juist, zooals uit het vervolg moge blijken. Wel was Stouppa, een Zwitser van geboorte, een geheel andere figuur, door zijn eenvoud en eerlijkheid afstekend bij zijn omgeving ¹⁰⁷). Over zijn persoon hebben de Utrechtenaren niets dan lof gehad.

¹⁰²) No. 224 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U. ¹⁰³) Journaal blz. 40.

¹⁰⁴) Tooneel des Oorlogs blz. 71. ¹⁰⁵) de Ségur blz. 80.

¹⁰⁶) Journaal blz. 223, 224. Getrouw Advys blz. 29, 30.

¹⁰⁷) Men moet hem, Pierre Stouppa, geb. 1620, † 1701, niet verwarren met zijn broer (?) Lt. kol. Jean-Baptiste Stouppa, † 1692, schrijver van „La religion des Hollandois." Vgl. de Ségur blz. 77 en G. W. Roldanus, Een verlopen predikant in de 17e eeuw (Gids 1932). Over de „libellen", die hij samenstelde op verzoek van Louvois (o.a. poging om den haat tegen Spanje in Holland te doen herleven en om wantrouwen tegen den stadhouder op te wekken etc.) zie: Hist. de Louvois Tome I Ch. VI p. 427, de Ségur blz. 206 en „Spinoza in Utrecht", de Gids 1896 2e deel blz. 182.

In den nacht van 10 op 11 Juli trok Lodewijk XIV op van Zeist, over Arnhem naar Brabant, waar een ander gedeelte van zijn leger lag, en vervolgens naar Frankrijk. Uit St. Germain komen voortaan de brieven van Louvois, waarin tot in bijzonderheden de zaken van Utrecht geregeld werden.

HOOFDSTUK III.

De gebeurtenissen binnen Utrecht van Juli 1672—November 1673: „De staat van beleg”.

Het verhaal van de Fransche bezetting te Utrecht is het verhaal van een aaneenschakeling van zorgen en lasten voor de burgerij. Het feit, dat de regeering bleef bestaan, heeft daar niet veel aan kunnen veranderen. Men was geheel in de macht der Franschen en kon hoogstens een poosje tegenstribbelen bij elken onaangename maatregel, bij elke nieuwe schatting. „Vous devez faire entendre tout doucement aux Etats d'Utrecht, qu'il ne faut pas, qu'ils s'assemblent sans votre permission; et que, quand ils le feront, vous prétendez avoir un homme parmi eux pour être témoin de ce qui s'y passera”, schreef Louvois aan Luxembourg ¹⁾. „Tout doucement”! Zoo ging het, gelijk men heeft kunnen zien, werkelijk in het begin. Er is een pamflet ²⁾, dat betoogt, hoe de gematigde houding van de Franschen listig bedoeld was, om de gevluchte, meest zeer gegoede inwoners te bewegen weer terug te keeren ³⁾. Er was nog geen sprake van

---

¹⁾ 24 Juli 1672. Campagne de Hollande blz. 104. Id. Recueil de Lettres blz. 227 (foutieve datum: 4 Juli).

²⁾ Knuttel 10664.

³⁾ In een brief van 24 Juli 1672 schrijft Lux. aan Louvois (Camp. de H. blz. 102), dat alle huizen in den omtrek verlaten staan, maar dat hij zijn best zal doen, dat de menschen terugkeeren.

inkwartiering, de Fransche wacht in de stad stond goed onder tucht, de regeering bleef ongemoeid; het leek nog zoo kwaad niet te Utrecht! Volgens den schr. „legden" de Franschen 16 Juli „het vossevel af en vertoonden de wolf". Toen publiceerde nl. Luxembourg, dat alle officieele personen en allen, die hun goederen in de provincie hadden, binnen acht weken in de stad moesten verschijnen „om hare contributie op te brengen, hun opgeleyt, op poene van te werden gerooft, verbrandt, etc." ⁴⁾ De schr. wil aantoonen, dat, wanneer de heeren van de regeering en de voorname burgers allen waren gevlucht en weggebleven, de Franschen het in Utrecht niet lang hadden kunnen bolwerken. Dat is achteraf moeilijk na te gaan, maar wel valt te betwijfelen of de uitgewekenen niet ten slotte meer schade hebben geleden door het moeten afkopen van confiscatie van huis en goed, dan degenen, die gebleven zijn of teruggekomen, ondanks de zware schattingen, die men in Utrecht heeft moeten opbrengen. In een ander pamflet ⁵⁾ worden de desbetreffende bedragen uitgerekend en wordt ook betoogd, dat de regeering, door te Utrecht „het werck aen de kant te houden", nog eenige verlichting heeft gebracht aan de ingezetenen, terwijl de weggetrokken personen juist voordeelig zijn geweest voor de Fransche schatkist. Vele burgers hadden ook niet kunnen vluchten, gebonden door winkel of bedrijf en de Roomschen waren natuurlijk gebleven.

De gematigde houding van de Fransche machthebbers heeft in elk geval niet lang geduurd. Immers is 4 Juli de vrijdom van impost, 9 Juli de eerste schatting al geëischt, de 181929 gld. uit de kas, en 10 Juli de Dom gewijd.

Het garnizoen vertrok Donderdag 14 Juli naar het leger buiten de stad en voortaan kwamen elken dag 15 à 1600 man te voet

⁴⁾ Journaal blz. 45.

⁵⁾ Knuttel 10759.

en 350 te paard binnen, om de wachten waar te nemen ⁶⁾. Dit duurde tot het laatst van Augustus, toen de troepen in Utrecht werden ingekwartierd. In Juli was nog door Luxembourg beloofd, dat er geen inkwartiering zou komen, indien door den magistraat wachthuizen en eenige nieuwe bruggen werden gemaakt en de burgers hun wapenen zouden inleveren ⁷⁾. De voortdurende regen maakte echter in Augustus het kamp buiten de stad ongeschikt voor verblijf van de troepen, vooral van de infanterie, „comme le pays est extrêmement marécageux” ⁸⁾. Luxembourg schrijft 16 Augustus uitvoerig aan Louvois ⁹⁾, hoe hij de inkwartiering denkt te regelen. Soldaten en officieren konden niet apart worden gelogeerd; daarvoor was de stad te groot; men zou de troepen dan nooit vlug genoeg bij elkaar kunnen krijgen. Bovendien sloot men te Utrecht geregeld de deuren van de huizen. Zijn plan was, links en rechts van ieder van de vier hoofdboorten 1 bataillon te leggen, samen dus 8, en daarvoor logies te zoeken langs de wallen dicht bij de poorten. Nog 2 bataillons in de huizen langs de rest van de wallen, bij gebrek aan een groot plein. En verder in de vier voorsteden. Zijn beschrijving van de laatste en hoe hij ze wil versterken — hij noemt ze: „Celui de Vyanen” (buiten de Tolstegpoort), „de Woerden” (buiten Catharijne), „d'Amsterdam (grand comme une ville)” (buiten de Weert) en „de la Porte Blanche” (buiten Wittevrouwen) — is van belang voor de plaatsbeschrijving van de stad. In de eerste en in de laatste wilde hij een brigade cavallerie leggen. Er was daar plaats voor de paarden. De laatste was niet zoo gemakkelijk te versterken, maar lag gedekt door de stad. Luxembourg zelf ging wonen in Paushuize.

Toen de vroedschap hiervan kennis kreeg, werden de heeren Velthuysen en Martens gecommitteerd om met Luxembourg en Stouppa te overleggen ¹⁰⁾. Men rekende 4 à 5000 man binnen

⁶⁾ Booth Dag. Aant. blz. 23, 24.   ⁷⁾ Not. vr. 1/11 Juli 1672.

⁸⁾ de St. Pouange aan Louvois, 12 Aug. 1672. Camp. de H. blz. 123.

⁹⁾ Camp. de H. blz. 128. Vgl. ook den brief van 22 Aug. blz. 138.

¹⁰⁾ Not. vr. 11/21 Aug. 1672.

de muren te moeten onderbrengen. Zij bezichtigden 22 Augustus de stad ¹¹⁾). De leege huizen en gebouwen bij de wallen zouden voor de officieren worden gebruikt. De vroedschap liet in de vergadering van de Staten voorstellen, dat de ingezetenen, die met inkwartiering werden belast, het logies- of serviesgeld zouden krijgen, 7 st. wekelijks voor ieder soldaat, „uit het middel van 't huysgelt", waartoe werd besloten ¹²⁾). Hun, die vrij van inkwartiering bleven, zou een tax worden opgelegd. De vroedschap verdeelde zich in vier kwartieren en „ging overal langens de wallen ende achterstraten de omschrijving doen" ¹³⁾). De heeren zeiden, dat men de soldaten op zolder kon logeeren en per 3 soldaten maar één stroobed behoefde te geven. Torens en wachthuizen op de wallen, kloosters en publieke gebouwen zouden ontruimd worden om de ingezetenen zooveel mogelijk te verschoonen ¹⁴⁾). Maar Luxembourg ordonneerde, dat „syn volk niet boven maar beneden soude slapen, ook bed en laken hebben" ¹⁵⁾ volgens order van Louvois ¹⁶⁾ en daar de vroedschap nog maar voor 2600 man logement had gevonden ¹⁷⁾, zou hij de inkwartiering zelf ter hand nemen „ende hy in twee uren meer soude kunnen uytrichten, als de Heeren hadden gedaen in so veel dagen" ¹⁸⁾). Aan Louvois schrijft hij 2 September ¹⁹⁾:

„Comme les bourguemaitres n'ont pas été si vite, que je le souhaitois, à faire les Logement, nous les avons fait nous mêmes, par canton, dans les Lieux, que je vous ai marqués par ma précédente, en prenant, en des Endroits, quelques ruës, qui avancent dans le gros de la ville, sans nous étendre plus loin. Dans ces Lieux-là, qu'on nous a donnés, nous n'y trouvons pas de quoi coucher les soldats; mais on y mettra ordre..... les gens de la ville m'ayant promis de donner, toutes les semaines, de l'argent, à chaque Hôte, pour l'ustencile qu'ils fourniront; je verrai à quoi celà ira....."

¹¹⁾ Aant. betr. het verh. blz. 287. Journaal blz. 66.

¹²⁾ Not. vr. 13/23, 14/24, 15/25 Aug. 1672. Publicatieboek 15/25, 19/29 Aug. Res. St. 14/24 Aug.

¹³⁾ Not. vr. 15/25 Aug. 1672. Booth Dag. Aant. blz. 28.

¹⁴⁾ Not. vr. 17/27 Aug. 1672. ¹⁵⁾ Booth Dag. Aant. blz. 28.

¹⁶⁾ Louvois aan Lux. Camp. de H. blz. 149, 26 Aug. 1672.

¹⁷⁾ Not. vr. 18/28 Aug. 1672. ¹⁸⁾ Booth Dag. Aant. blz. 29.

¹⁹⁾ Camp. de H. blz. 162.

Booth vertelt, dat de Franschen 19/29 Augustus begonnen „met de huizen tot d'infouringe aen te teykenen" en den volgenden dag bleef de wacht in de stad en werd „also een begin gemaect met d'inquartiring, daer de goede God onse borgerye haest van verlossen wil"! Woensdag 21/31 Augustus „is voorts het andere Fransche en Switsersche voetvolk by de borgers thuis gekomen: hoe welkom deze gasten syn, kan ieder wel bevroeden". Stouppa verdeelde de stad in 5 cantons, aan het hoofd waarvan hij 5 oversten stelde (van de regimenten Piemont, Navarre, Marine, du Sault (Normandie) en Stouppa ²⁰). Iederen dag op een bepaald uur hielden dezen zitting om klachten te vernemen. Vanwege den magistraat werden als tolk de heeren Velthuysen, van Solingen, Sypesteyn, Maersenbroeck (na diens vertrek naar Frankrijk vervangen door Martens ²¹) en van Beek aan de Fransche officieren toegevoegd. Later werden nog de commissaris Rosa voor buiten de Weert en de advocaat Servaes voor buiten de drie andere poorten aangesteld. Burgemeesters en de afgevaardigden van de stad in de Statenvergadering deden de dagelijksche kleine besognes omtrent het garnizoen af ²²). Het Catharijne- en Cruysgasthuys werd voor de zieke soldaten opgeëischt, later ook het pesthuis en het Servaesklooster ²³). Stouppa gaf ook order, dat officieren noch soldaten meer mochten verlangen dan bed met toebehooren, geen vuur of licht. In Juli 1673 werd dit nog eens uitdrukkelijk vastgesteld bij een placcaat van Luxembourg ²⁴). Wel zouden zij „haer mogen vervoegen by den haert ende licht van de luyden, daer se syn gelogeert" ²⁵).

Talrijk waren al dadelijk de klachten ²⁶). Vooreerst gaf het verwisselen van de soldaten, wat nog al eens voorkwam ²⁷),

²⁰) Booth Dag. Aant. blz. 32.

²¹) Booth Dag. Aant. blz. 48.

²²) Not. vr. 16/26 Nov. 1672.

²³) Not. vr. 13/23 Sept. 1672. Res. St. 12/22 Sept. 1672. Booth. Dag. Aant. blz. 27. Journaal blz. 63.

²⁴) No. 222 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

²⁵) Booth Dag. Aant. blz. 42.

²⁶) Not. vr. 26 Aug./5 Sept., 27 Sept./7 Oct. 1672.

²⁷) Booth Dag. Aant. blz. 50, 51.

extra last, want „degene, die vertrocken, namen alles mee, dat los was, en degenen, die aenquamen, wilden alle verversching hebben" ²⁸⁾. Booth teekent aan op 12 November 1672: „Syn de Regimenten van quartiren verandert, waerdoor onder de borigerye grote alteratie is ontstaan, also sommige soldaten seer moetwillig in haer niwe logementen quamen, ook veel luyden hoger beswaert wierden als voormaals, boven dat de luyden de soldaten, daer se aen gewent waren, verloren, ende weder andre, die sy haer humeur niet kenden, in de plaets bequamen". Men ging ook verschillende keeren na, welke huizen „exempt" waren en belastte deze dan, om de met meerdere soldaten bezwaarden te verlichten ²⁹⁾. In de Statenvergadering werd wel gesproken over „soulagement" van de huizen, waar inkwartiering was, maar men kon geen middel bedenken! ³⁰⁾ De vroedschap hield zich ook hiermee bezig ³¹⁾. Een lijst van de onbelaste huizen werd 23 Sept./3 Oct. ingeleverd „ten einde daarop regard te nemen bij de gemeene belasting of omslag". Dan hoort men er voorloopig niet van. Een collecte om de arme lieden, die soldaten moesten logeeren, tegemoet te komen, bracht slechts 1000 daalders op, ofschoon de predikanten en priesters hadden aangespoord mild te geven en „d'Aelmoeseniers Heeren is geseyd, dat sy er specialyk op sullen letten wat de ryke ende onbeswaerde geven" ³²⁾.

Ook buiten de verwisselingen gedroegen de soldaten zich ruw. Het openrameien van een deur was nog het minste ³³⁾. Op 4 December 1672 „hebben de Franschen, gelogeert tot Jan Gerrits in de hoge Jacobynestraet, eerst de dochter, ende daarna hem mede swaerlyk gequetst" ³⁴⁾. Wanneer 11 April de dragonders

²⁸⁾ Journaal blz. 205.

²⁹⁾ Booth Dag. Aant. blz. 53, 54, 56, 57.

³⁰⁾ Res. St. 27 Aug./6 Sept., 3/13 Sept. 1672.

³¹⁾ Not. vr. 26 Aug./5 Sept., 4/14, 9/19 Sept. 1672.

³²⁾ Booth Dag. Aant. blz. 54, 55. — Midden in den winter is er een college opgericht om de minder bedeelden, die soldaten in huis hadden, van brandstof te voorzien (Not. kerkeraad 30 Dec. 1672/9 Jan. 1673).

³³⁾ Booth Dag. Aant. blz. 52 en 83.

³⁴⁾ Ibid. blz. 60.

van buiten de Weert naar Kampen trekken, verheugen zich de Weertenaars, „also door deselve veel overlast hebbende geleden” ³⁵). In de voorsteden moest men de menschen gelasten hun huizen niet te verlaten om de inkwartiering te ontloopen ³⁶). Een opzienbarend geval was het binnendringen, in den avond van 7 Maart 1673, van 9 personen, op één na alle Franschen, bij den wijnkooper Odyk, wonende bij de Bakkerbrug. Zij overmeesterden de familie en den ingekwartierden Zwitserschen vaandrig en gingen met 6 à 700 gld. weg. De vrouw des huizes werd gedood, de dienstbode ernstig gewond.

Voorals Stouppa spande zich in om de orde zooveel doenlijk te handhaven. De soldaten, die de wacht niet hadden, mochten na 6 uur niet meer op straat zijn, „op pene van de galge” ³⁷). De aanranding bij de Bakkerbrug werd nauwgelet onderzocht, het heele garnizoen door Stouppa in de wapenen geroepen om de schuldigen te doen aanwijzen. Er werd huiszoeking gedaan en de poorten werden gesloten gehouden; een belooning loofde men uit. Enkele dagen later werden vier van de schuldigen met den dood gestraft ³⁸). Een soldaat, die het verbod van „naer het slaan van de retractive” op straat te zijn, overtreden had, „hebbende een breekysen by sich”, werd 22 April op de Neude gehangen ³⁹). Alle moedwil van de soldaten was natuurlijk niet te achterhalen. De hooger geplaatste Franschen gedroegen zich trouwens ook niet altijd behoorlijk ⁴⁰).

Luxembourg kondigde 22 Juli 1673 een reglement af ⁴¹), waarin, behalve het verbod van meer te eischen dan bed met toebehooren, werd vastgesteld, dat zieke soldaten naar de gasthuizen mochten worden gebracht, de burgers na de „retractive” hun deur niet meer hoefden te openen; geen logies kon geëischt worden zonder vertoon van biljet. De officieren en soldaten

³⁵) Booth Dag. Aant. blz. 104.

³⁶) Ibid. blz. 55.   ³⁷) Ibid. blz. 65 en 94.

³⁸) Ibid. blz. 93 en 94. Journaal blz. 183, 184.

³⁹) Booth Dag. Aant. blz. 107.   ⁴⁰) Booth Dag. Aant. blz. 45.

⁴¹) No. 222 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U. Journaal blz. 205.

mochten geen schade toebrengen aan huizen, deuren, stoepen, geen banken voor de huizen wegnemen, geen vruchtboomen omhakken, de burgers niet hinderen in hun nering of ambacht, schippers niet mishandelen of hun schuiten tegenhouden enz. Waaruit men kan opmaken, waaraan het garnizoen zich alzo schuldig maakte! Op het platteland, waar de soldaten minder onder het oog van de bevelhebbers waren, heeft naar alle waarschijnlijkheid een soort schrikbewind geheerscht.

Ook de aanzienlijke burgers, voor zoover zij zich niet aan de inkwartiering hadden kunnen onttrekken ⁴²⁾, moesten onaan- genaamheden verdragen ⁴³⁾. Op kamers gaan wonen om de inkwartiering te ontloopen werd verboden. Volgens Booth besloot de vroedschap 19 December, dat zij, die vrij waren van inkwartiering, wekelijks een zekere som zouden opbrengen, „om deselve te distribuieren aen de onvermogende personen, die met inlegering sijn beswaert, ende hebben de Heeren selfs daeraf, staende vergadering, een begin gemaakt, ende ider daertoe voor dese week 3 gulden op de tafel geleyd: dit is maer 4 weken gecontunieert, doordien aldoen de schrickelijke taux op de huysen opgesteld wiert”. Dit besluit is niet te vinden in de notulen van de vroedschap ⁴⁴⁾, alleen werd 4 December een advies gelezen van de gecommiteerden „tot de billetteringe” om bij de bewoners van de huizen, die van tijd tot tijd exempt waren, wekelijks iets te collecteeren ⁴⁵⁾. En er werden „uitmaanders” aangesteld om deze exemptiegelden op te halen ⁴⁶⁾, die door de assistenten van de cantons zouden worden gedistribueerd. Dinsdag 13/23 Mei 1673 wordt er nog eens gesproken in de vroedschap over subsidie aan bezwaarde huisgezinnen. Een lijst met personen, die het exemptiegeld niet hebben betaald, wordt aan den gouverneur gegeven om dezen met zijn hulp te executeeren ⁴⁷⁾.

⁴²⁾ Booth Dag. Aant. blz. 46, 47.

⁴³⁾ Aant. betr. het voorgev. blz. 447.

⁴⁴⁾ Volgens Hist. Aant. blz. 631 waren in de St. vergadering de 2 andere Leden het er niet mee eens.

⁴⁵⁾ Vgl. Journaal blz. 122.

⁴⁶⁾ Not. vr. 23 Dec. 1672/2 Jan. 1673.

⁴⁷⁾ Vgl. ook Not. vr. 2/12 Juni, 17/27 Juli en 15/25 Sept. 1673.

Het feit, dat sommigen van de aanzienlijken wel, anderen niet met inkwartiering waren bezwaard, gaf wel eens aanleiding tot booze woorden ⁴⁸⁾. De lasten van het garnizoen drukten echter onevenredig zwaar op de lagere burgerij. De aanzienlijken daarentegen hadden weer meer te lijden van de geldelijke eischen en gedwongen leveranties, allereerst de zware zoogenaamde boeten voor afwezigheid.

Het placcaat van Luxembourg van 16 Juli 1672 kreeg een vervolg in een declaratie van den koning ⁴⁹⁾ van 6 September, uit Versailles ⁵⁰⁾: de gevluchte inwoners, die bezittingen in Utrecht hebben achtergelaten, moeten voor het einde van de loopende maand terugkomen, op boete van confiscatie en voor iederen dag 50 gld., tot onderhoud van de troepen van den koning. Aan den, door Lodewijk XIV aangestelden, Intendant van Justitie, Politie en Finantie, Robert, werd opgedragen de hand hieraan te houden in al de veroverde plaatsen. Beter dan uit een beschrijving kan men deze figuur leeren kennen uit den straks aan te halen, op deze kwestie betrekking hebbenden brief van hemzelf aan Louvois.

Ongeveer een maand later, 13 October, werd aan drosten, burgemeesters enz. opgedragen ⁵¹⁾ inventaris te zenden van de goederen van de niet teruggekomenen. In Utrecht moesten deze memoriën in handen gesteld worden van den commissaris Dumonceau. Deze was ontvanger van de schattingen en contributiën in Utrecht. Geen huur of pacht mocht betaald worden aan in Holland wonende eigenaars. De Staten deden nog een poging bij Robert het placcaat buiten werking te stellen, echter tevergeefs ⁵²⁾. Wederom een maand later, 13 November, werd een placcaat van den Intendant afgekondigd, waarbij bevolen werd,

⁴⁸⁾ Booth Dag. Aant. blz. 80, 81, 82, 83.

⁴⁹⁾ Journaal blz. 72.

⁵⁰⁾ No. 213 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

⁵¹⁾ Ibid. No. 215. Journaal blz. 106.

⁵²⁾ Res. St. 20/30 Oct. en 22 Oct./1 Nov. 1672.

goederen van gevluchte personen bekend te maken binnen acht dagen op straffe van, bij ontdekking, de dubbele waarde als boete te moeten betalen ⁵³). Pas in het begin van 1673 ving de uitvoering met volle kracht aan. De boete werd verhoogd tot het vier dubbele van de waarde ⁵⁴), en hechtenis. Er werd een belooning uitgelooft voor het aanbrenge, die 1/5 van de waarde zou bedragen (27 Januari 1673). Dit is nog eens afgekondigd op 4 Februari. Deze placcaten hebben represailles uitgelokt van de Staten Generaal; op 27 September 1672 en 1 April 1673 vaardigden zij een dergelijk placcaat uit ten opzichte van de in hun gebied gelegen bezittingen van hen, die in Utrecht verbleven ⁵⁵).

Er zijn verschillende voorbeelden van de wijze, waarop Robert te werk ging bij het uitvoeren van zijn last. Bekend is het verhaal van den Heer Johan Hoeuft ⁵⁶), aan wien begin Februari 1673 een boete van 25000 gld. (10000 zilveren Fransche kronen) opgelegd werd, omdat zijn vader naar Holland was gevlucht. Het huis, waarin hij woonde, behoorde hem als deel van het goed van zijn overleden moeder. Hij was zelf niet gevlucht. Zijn broer woonde in Frankrijk en zijn vader had daar bezittingen, waaruit de schatting kon gelicht worden. Robert legde tien soldaten in zijn huis, hetgeen al spoedig voor den bewoner ondraaglijk werd. Hij vroeg verlof buitenshuis te mogen gaan slapen, wat werd toegestaan, maar zes (of tien) soldaten bewaakten hem. Tenslotte trok hij een wissel van 15000 gld. op Parijs. Omdat die niet gauw genoeg geaccepteerd werd, kwam er een boete van nog 2500 gld. (1000 kr.) bij. Hoeuft werd in het tuchthuis op water en brood opgesloten. De gevangeniskosten bedroegen ook ongeveer 1000 kr. De vader betaalde tenslotte. De gereedschappen waren al in het huis gebracht om het af te breken.

⁵³) Aant. betr. het voorgev. blz. 467. Booth Dag. Aant. blz. 53.

⁵⁴) No. 218 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U. Journaal blz. 158. Booth Dag. Aant. blz. 80 (28 Januari). Ook in het Publicatieboek.

⁵⁵) Het ontroerde Nederlandt. 1e deel blz. 415. R.A.U. No. 316.

⁵⁶) Valckenier II blz. 34. Het ontroerde Nederlandt 2e deel blz. 235. Getrouw Advys blz. 39. Journaal blz. 178. Booth Dag. Aant. blz. 83, 86, 88, 89, 91, 97.

De Heer Wulven had zijn huis verhuurd aan den Heer van Amelisweert, gevangene van de Franschen; het huis was verzegeld, op bevel van Robert. Toch eischte deze 6000 gld., wegens verzwijging van dit verhuren. Wulven had het wel bekend gemaakt, aan Dumonceau. Toen beschuldigde Robert hem, een zegel te hebben weggenomen. Daarna werd aldus geredeneerd: van Amelisweert moet betalen, maar nu die niet in de stad is, Wulven. Tien soldaten kreeg hij in huis, die bevel hadden alle middelen aan te wenden om het geld te krijgen. Volgens Booth heeft dat garnizoen in zijn huis over de 1000 gld. gekost. Hij betaalde. Na 2 dagen werd ontdekt, dat Wulven tapijten en huisraad in een huis verborgen had, echter goederen van hemzelf, hetgeen hij o.a. bewees door het wapen aan den rand der tapijten. Toch moest hij 4500 gld. betalen ⁵⁷⁾).

Een bekend voorbeeld van buiten de stad Utrecht is de verwoesting van het kasteel van den Heer van Amerongen op 22 Februari 1673 ⁵⁸⁾. Valckenier vertelt, dat metselaars gedwongen werden aan te wijzen, waar zij goederen van ingezetenen hadden ingemetseld. Vooral Booth noemt tal van personen, die werden lastig gevallen, 17 Februari: „De vrouw van Rysenborgh aengesproken wordende wegens haer soons Heerlykheyd”, 6000 gld. ⁵⁹⁾ en 19 Februari: Dyckvelt voor zijn 2 zusters, mejuffrouw Heurnius voor haar 2 dochters, Sandenburg voor zijn broer. De advocaat Becker moest 6000 gld. (2000 rijksd.) beta-

---

⁵⁷⁾ Booth: 1500. Het ontroerde Nederlandt 2e deel blz. 234. Getrouw Advys blz. 37. Booth Dag. Aant. blz. 83, 85, 87, 88, 89, 91, 95.

⁵⁸⁾ Louvois aan Lux. over hem 24 Juli 1672 (Camp. de H. blz. 104) en 12 Aug. 1672 (Ibid. blz. 121), Lux. aan Louvois 16 Aug. 1672 (Ibid. blz. 128), Booth Dag. Aant. blz. 90. Colenbrander, Zeeoorlogen 2e deel blz. 207 (brief van 27 Febr. 1673). In de brieven van Lux. aan Louvois is ook verschillende malen sprake van „ceux d'Amsterdam”, van onderhandelen over hun contributie (placcaat 16 Juli 1672) en verbranden van hun huizen in de provincie Utrecht. (24 Juli, 22, 26 Aug., 2, 6, 13, 27 Sept., 4, 14 Oct. 1672, resp. Camp. de H. blz. 102, 138, 147, 162, 163, 173, 190, 199, 211. Vgl. ook Aant. betr. het voorgev. blz. 461).

⁵⁹⁾ Dag. Aant. blz. 89.

len, omdat hij de bibliotheek van den Heer Hatting, die, zooals men zeide, als Brandenburgsch minister vrij was, bewaarde en de Heer Panhuysen 1500 gld. (600 rijksd.), omdat hij 2 koffers met „enig lywaet” van denzelfden had ⁶⁰). Mr. C. Martens werd 18 of 20 Februari aangesproken voor zijn zuster ⁶¹), van der Aa 18 Februari voor zijn stiefdochter, Ruysch voor zijn vrouw en zijn vrouws voorkinderen, van Someren voor zijn schoonzuster, Duckenburg 19 Februari ook voor familieleden ⁶²). Ruysch (in boerenkleeren) en van Someren zijn gevlucht ⁶³), volgens Booth ook van der Aa ⁶⁴). Duckenburg en Martens weigerden te betalen, ook toen de eisch verschillende malen herhaald werd, tot in Juni. Booth vertelt, dat de eerste tenslotte 5000 gld. heeft betaald ⁶⁵). Van Hengel werd aangesproken voor zijn afwezige dochter en haar kind, maar op voorspraak van zijn buurman van Weede, die blijkbaar in aanzien was bij de Franschen, verschoond. Dr. Booth moest opkomen voor zijn zusters. Hoe dit is afgelopen, vermeldt de historie niet. Er heeft waarschijnlijk groote willekeur geheerscht. Op vriendschappelijke voet staan met de Fransche heeren, was wel een voordeel!

In de Lange Nieuwstraat is het huis van procureur de With (Booth spreek van de Wys ⁶⁶), die naar Amsterdam was gevlucht, afgebroken ⁶⁷), niettegenstaande bewezen werd, dat er hypotheek van 6000 gld. op stond en het aan onmondige kinderen behoorde, die reeds vier jaar buiten Utrecht vertoefden. Het werd bewoond door den Heer Wesel, die 4 Maart de taxatie

---

⁶⁰) Het ontroerde Nederlandt 2e deel blz. 256; Journaal blz. 169; Booth Dag. Aant. blz. 82, 87.

⁶¹) Ibid. blz. 257; blz. 180, 181; blz. 90.

⁶²) Booth Dag. Aant. blz. 89.

⁶³) Res. Ged. St. 20 Febr./2 Maart: Ruysch in de Finantiekamer vervangen door Dijkvelt. Secr. Res. St.: Brief van 25 Maart/4 April 1673 aan den Heer Ruysch „jegenwoordig tot Amsterdam sijnde”.

⁶⁴) Dag. Aant. blz. 91. ⁶⁵) Ibid. blz. 92.

⁶⁶) Ibid. blz. 100. Knuttel 10664 ook.

⁶⁷) 27 Maart 1673. Journaal blz. 186. Het ontroerde Nederlandt 2e deel blz. 259.

ten laste van den eigenaar had ontvangen⁶⁸). Het huis van van der Hoolck werd 10 Februari verzegeld en 3 dagen later werden de meubels er uit gehaald „gelyk uyt meer andre” b.v. uit het huis van Lt. kolonel Weede en den Heer Steeland op 14 Februari⁶⁹). Op 3 Maart teekent Booth aan⁷⁰): „De Schepen Veldhuysen in faveur van Joffrouw Kricx, die voor een soons ende twee dochters absentie op 18000 gulden aengesproken wert, bij monsieur de Monceaux haere documenten vertonnende, waarbij sij betoond, dat haer dochters ende soons goederen gelegen sijn onder het gebiet van de Staten-Generaal, welke bewijsen, niettegenstaende monsieur de Monceaux op deselve niet wist te seggen, niets opereerden, maer bequam de Heer Veldhuysen tot antwoord, dat sy varen soude als de rest, want sy ryk synde het koste betalen”. De apotheker Boevins, die boeken en meubelen bezat van een gevluht student, die bij hem had gewoond, werd beboet⁷¹). Den volgenden dag „Joffrouw van de Weerd, enighe meubelen van Joffrouw van Hogenhuysen by haer hebbende, gelijk ook monsieur Sourin, walsche Predicant, syn niettegenstaende sy deselve hadden aengebracht, d'eerste afgeëyst ter oorsaecke voorz. 400 gulden, ende monsieur Sourin 180 gulden, synde de waerdye van de goederen, waervoor sij deselve vrijelijk naer Holland sullen vermogen te senden”. En 21 Maart: „Ten huysen van Maseur de Beer is gesonden een billet geteykend by Robbert, inhoudende een taxatie van haer afwesen sedert 1o October, tot 50 gulden daeghs: doch sy is met paspoort van hier eerst vertrokken den 2 December 72”. Dat de bovenstaande verhalen niet overdreven sijn, bewijst wel de brief van Robert aan Louvois van 14 Februari 1673⁷²). De ordonnanties van 27 Januari en 4 Februari, zoo schrijft hij, vaardigde hij uit, om de goede meubels los te krijgen,

„ayant surpris deux hommes en faute, l'un qui n'avoit qu'un mechant cuir doré avec quelques Siéges et armoires de bois, et l'autre qui avoit environ

⁶⁸) Booth Dag. Aant. blz. 92.   ⁶⁹) Ibid. blz. 86, 88, 89.

⁷⁰) Ibid. blz. 92.   ⁷¹) Ibid. blz. 95. 14 Maart 1673.

⁷²) Hist. de Louvois Tome I Ch. VI p. 427.

4 ou 500 volumes de méchants livres de médecine ou de droits, j'ai estimé les meubles du premier 150 patagons et les livres du second, 500 patagons, qui est en vérité une fois plus qu'ils ne valent, et, à cause qu'ils n'étoient pas à eux, et que, non obstant l'ordonnance, ils ne me l'étoient pas venus déclarer, j'ai condamné le premier à six cents écus d'amend, et le second à deux mille écus; et comme c'étoient deux hommes accommodés, j'ai sur le champ mis garnison chez eux à discrétion; ce qui a produit un fort bon effet à l'égard du payement de ces deux-la."

Wanneer de aangiften binnenstroomen, betreurt hij dit eigenlijk, omdat hij veel geld binnengekregen zou hebben bij het vinden van deze goederen. En dan volgt zijn verslag van de handelwijze tegenover de heeren Wulven en Hoefft.

„Je suis presentement après a pousser un peu violemment, et peut-être pas trop justement deux des plus notables et des plus riches de cette ville. L'un s'appelle M. Wulft, qui est un des Etats de cette ville, chez qui j'ai trouvé environ deux douzaines de méchants sièges, qui étoient à une personne retirée en Hollande; par ou il tombait dans le cas de l'amende du quadruple, puisqu'il ne les avoit pas déclarés; mais comme les dits sièges, à les bien estimer, ne valent que vingt sols tout au plus la pièce, l'amende n'auroit dû être que de cent livres. Cependant, au lieu de cent livres, je lui ai demandé une amende de six mille florins, sans avoir de fort bonnes raisons à lui dire pourquoi .....sinon parceque je prétends que lesdits sièges étoient dans une maison ou l'on a fait rompre les sellés, que j'y avois fait mettre. Voila le prétexte dont je me sers; mais la raison que j'ai dans le fond, c'est que j'ai été bien informé que dans l'assemblée des Etats, personne n'a jamais été plus contre les interets du roi que lui, et j'ai cru que vous ne trouveriez pas mauvais que je me servisse de ce petit prétexte, que j'ai cherché avec bien de la peine pour lui donner cette mortification qui profitera de six mille florins au roi et qui donne de la joie et en même temps de l'apprehension à tous les plus notables habitants; car il n'est point du tout aimé, et il n'y a personne qui n'ait d'abord deviné pour quelle raison je lui ai fait cette querelle d'allemand. Je ne sais pas quand il payera; mais à on compte, il y a déjà 5 jours qu'il a 12 soldats chez lui, et deux jours qu'il en a vingt, qui sont assurément fort grande chère et tous si saouls de vin qu'ils ne veulent plus boire, que de l'hypocras. L'autre personne que j'ai condamnée à une amende un peu violente est M. Oeuft le fils, lequel a son père et trois soeurs, à la Haye. Je lui ai fait une querelle sur ce que, sa mère étant morte depuis quelques mois, il ne peut pas encore vraisemblablement avoir fait de partage, et qu'ainsi je dois considérer tout ce qu'il a, non pas comme lui appartenant en son propre, comme il le prétend (et cela est peut-être vrai) mais comme étant indivis entre lui et ses soeurs et son père, et, en conséquence de cela, je lui demande de me payer 50 florins par jour pour quatre mois, pour son père et pour chacune de ses soeurs, ce qui ne monte seulement qu'à 80.000 florins.

Il m'a d'abord voulu abandonner tout ce qu'il a de meubles et de hardes, soit que je les regardasse comme à lui ou comme à ses frères ou soeurs; mais je n'ai eu garde d'accepter ses offres, car j'y aurois trop perdu, n'ayant pas, je crois, pour 500 écus de meubles en cette ville; et après lui avoir dit les moins méchantes raisons que j'ai pu, j'ai envoyé quatre soldats chez lui; et comme il dit toujours qu'il n'a pas de quoi payer cela, ni approchant, je lui ai envoyé depuis deux jours une augmentation de dix soldats. Il persiste à dire qu'il n'a ni argent ni crédit; et moi je persiste à dire qu'il payera ou que j'abattrai la maison qu'il a en cette ville, qui est tres belle; et je ne me relâcherai point assurément qu'il ne lui en coute tout au moins la moitié. Je sais bien que si l'on approfondissoit beaucoup ses raisons et les miennes, les siennes vaudroient peut-être mieux que les miennes, je dis même au pied de la lettre de l'ordonnance du roi; mais j'ai cru qu'il suffisoit à son égard que j'eusse une raison vraisemblable, parceque j'ai appris que son pere a beaucoup gagné en France dans les affaires et que s'il y avoit été, il auroit payé une bonne taxe à la chambre de justice, et ainsi, j'ai cru ne pouvoir mieux choisir que lui pour servir d'exemple au public; d'autant plus qu'il est fort haï dans la ville, parce qu'il y a fait beaucoup de sortes d'affaires. Ces gens-ci, qui avoient coutume d'être les maîtres, sont tellement étourdis de se voir traités comme ils sont, qu'ils en sont devenu tous hébétés et incapables de songer à aucuns expédients."

Louvois prijs hem zeer in zijn antwoord (6 Maart)!

Ook de Katholieken, zooals men misschien kon denken, zijn niet verschoond hierin ⁷³). In de vroedschapsnotulen zijn slechts enkele aantekeningen, die op deze placcaten en hun uitvoering betrekking hebben. Men heeft op 15/25 September 1672 aan den Intendant verzocht den termijn voor het terugkomen van eigenaars van huizen te verlengen, wegens de onveiligheid van het reizen. Aan de Heeren van den Gerechte wordt 21/31 October gevraagd, ten opzichte van het placcaat van het inventariseeren van goederen van gevluchte personen, de vroedschap van advies te dienen. Hoe het advies luidde, hoort men niet, maar 11/21 November wordt een publicatie ⁷⁴) uitgevaardigd, dat de schouten de absenten en hun eigendommen moeten opgeven. De vroedschap kon er ook moeilijk wat aan doen. In den loop van het verdere jaar 1673 hoort men langzamerhand niet meer van dergelijke voorvallen.

⁷³) Getrouw Advys blz. 52. Valckenier II blz. 324.

⁷⁴) No. 223 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

De meer vermogenden hadden ook hun aandeel te dragen in de gedwongen leveranties, voornamelijk in het leveren van bedden. In het eind van November 1672 vorderde Robert er 1600 met peluw en deken, voor de soldaten in de voorsteden ⁷⁵). De vroedschap besloot, dat de vermogendste burgers hiervoor moesten zorgen (5 December). Er werden ook 50 „paleassen” ingekocht. Het leveren van lakens werd afgekocht met 3 gld. 4 st. het paar ⁷⁶). Voorloopig zouden er 800 door de Franschen uit de huizen worden gehaald ⁷⁷); later moesten de bedden gebracht worden in de Jacobi-, Buur-, Catharijne- of Geertekerk, ieder in zijn parochie ⁷⁸). Grif werd er niet aan het bevel voldaan. Half Januari werd er opnieuw een aantal (600) bedden en dekens door den Intendant gevraagd, die verschaft werden door degenen, die tot nu toe in gebreke waren gebleven of aan wie het nog niet gevraagd was ⁷⁹). Nog 200 paar lakens zijn waarschijnlijk in geld geleverd ⁸⁰).

Louvois draagt in een brief van 13 Juli 1672 aan Luxembourg op, om, daar het water slecht is, een pot bier voor ieder soldaat aan de stad te vragen ⁸¹). Het blijkt niet, dat deze eisch werkelijk gesteld is, evenmin als die van schoenen, waar Luxembourg 24 Juli Louvois over schrijft ⁸²). Hij klaagt, dat de menschen in Utrecht zijn: „fort rétifs, dès qu'on leur demande la moindre chose, présentant tous les jours vôtre Billet, par lequel vous leur promettez que, moyennant les 181929..... il ne leur sera rien demandé jusqu'au mois d'Octobre, ce qui fait qu'ils ont un cahier de fraix, montant à 50000 florins, qu'ils veulent, qu'on leur arrête”, waarop Louvois antwoordt ⁸³), dat men geen geld,

⁷⁵) Booth Dag. Aant. blz. 56. „De Borgemeesteren deden de Vroetschap naer de predicatie (hierover) vergaderen”. 20 Nov. Niet in het Resolutieboek.

⁷⁶) Res. St. 10/20 Dec. 1672.   ⁷⁷) Booth Dag. Aant. blz. 61.

⁷⁸) Ibid. blz. 62, 7 Dec. 1672. Not. vr. 8/18 Jan. 1673.

⁷⁹) Journaal blz. 151. Booth Dag. Aant. blz. 79.

⁸⁰) Res. St. 14/24 Jan. en 30 Jan./9 Febr. 1673. Res. Ged. St. 15/25 Jan. 1673.

⁸¹) Camp. de H. blz. 99.   ⁸²) Ibid. blz. 102.

⁸³) Ibid. blz. 120. 8 Aug. 1672.

maar daarom nog wel schoenen kan vragen. Het cahier de fraix moet maar naar hem worden gezonden. Volgens Luxembourg ⁸⁴⁾ spraken de Utrechtenaren er toen echter niet meer over. Het zou hen ook niet geholpen hebben.

Luxembourg had in het begin gewild, dat de Staten van Utrecht de fourage zouden leveren ⁸⁵⁾ of liever, op hun bevel en volgens hun regeling, de dorpen der provincie. Dat zou de gelegenheid aan de ruiters ontnemen om kwaad te bedrijven op het platteland ⁸⁶⁾. Zij gingen hier niet op in. De kwestie valt trouwens samen met de onderhandelingen over de geldelijke eischen van Robert, waarover later. Louvois schreef aan Luxembourg (8 Augustus), dat men het dan maar regelen moest buiten de Staten om. Verschillende malen werden er ook tapijten gevraagd door de Franschen voor de logementen van Luxembourg en hooge officieren ⁸⁷⁾. Ze werden ook wel eenvoudig ergens weggehaald ⁸⁸⁾. De vroedschap en misschien ook de Staten hebben achteraf, na het vertrek van de Franschen, nog wel moeten betalen voor allerlei zaken, die in den Franschen tijd aan de armee waren geleverd, zooals blijkt uit een rekening van Johan van Paddenburgh, die paspoorten had gedrukt, biljetten van inkwartiering voor verschillende regimenten, orders enz. ⁸⁹⁾.

In den winter van '72 op '73 is er enkele malen sprake van turfleveranties aan het leger ⁹⁰⁾. Men brak huizen af om planken en balken van de vloeren te krijgen voor brandstof ⁹¹⁾. Om

⁸⁴⁾ Camp. de H. blz. 138. 22 Aug. 1672 aan Louvois.

⁸⁵⁾ Ibid. blz. 114. Brief van 24 en 27 Juli 1672.

⁸⁶⁾ Res. St. 13/23, 14/24, 15/25 Juli 1672.

⁸⁷⁾ Not. vr. 23 Aug./2 Sept. 1672, Res. St. 24 Aug./3 Sept. 1672: inkoop van tapijten voor 2 kamers van Lux. 535 gld. In de Res. Ged. St. 18/28 Sept. 1672 brengt de Secretaris rapport uit, dat hij voor Lux. en den Int. tapijten heeft gekocht voor 535 gld. en goudleer voor 318 gld. en nog tapijten voor 1000 gld. Not. vr. 3/13 Oct. 1673.

⁸⁸⁾ Booth Dag. Aant. blz. 116, uit de kamer van de Staten, voor den markies de la Freseliere, die ingekwartierd was bij muntmeester Gerobulus. Vgl. ook de Ségur blz. 214, Aant. betr. het voorgev. blz. 445, Journaal blz. 207.

⁸⁹⁾ G.A.U. No. 913. ⁹⁰⁾ Res. St. 18/28 Oct. 1672.

⁹¹⁾ Booth Dag. Aant. blz. 43.

hieraan een eind te maken kochten de Staten voor 6000 gld. turf en de stad kocht voor 5000 gld.⁹²⁾ Natuurlijk werd er toch hout geroofd, „alle plantagie rontsom de stad afgehouden ende verbrand”⁹³⁾. Begin December requireerden de Franschen alle schepen en schuiten om zelf turf te gaan halen uit het veen⁹⁴⁾. Midden Januari eischte Luxembourg weer, dat de stad hem turf zou verschaffen; anders zou hij de „deuren ende veynsters van de Heeren haer huysen doen afhangen ende verbranden”⁹⁵⁾. Hij gaf toen het reeds meermalen gevraagde paspoort voor eenige schepen en schuiten om de turf af te halen. Dat requireeren van vaartuigen, ook voor andere doeleinden, kwam vaak voor⁹⁶⁾. Ook sleden preste men⁹⁷⁾ en wagens⁹⁸⁾. In den zomer van 1673 werden er per week 50 slachtbeesten geëischt door Robert⁹⁹⁾. Men kocht het af voor 1000 gld per week.

Het is soms moeilijk de grens te trekken tusschen requisities en plunderingen, evenals tusschen plunderingen en krijgsverrichtingen. Reeds toen de koning nog te Zeist was, werd er op het platteland geplunderd. In de stad heerschte toen nog goede tucht. In September 1672 schrijft Stouppa over de „désordres” aan Louvois¹⁰⁰⁾. Hij had al eerder er over willen schrijven, maar hoopte, dat het euvel zou ophouden. De opgelegde schatting¹⁰¹⁾, zegt hij, is voor de Utrechtenaren niet te betalen „par la désolation entière de tout leur territoire, qui est entièrement exposé aux pillages des troupes du Roi..... je n’oserois vous dire jusqu’a quel excès la licence du pillage est montée”. Ook de dorpen, die met moeite sauegardes¹⁰²⁾ hadden betaald, werden

⁹²⁾ Booth Dag. Aant. blz. 44.   ⁹³⁾ Ibid. blz. 63.

⁹⁴⁾ Ibid.   ⁹⁵⁾ Ibid. blz. 78.

⁹⁶⁾ Ibid. blz. 58. Journaal blz. 50, 52, 106. Hist. Aant. blz. 630, 632.

⁹⁷⁾ Journaal blz. 157, 169. Booth Dag. Aant. blz. 84.

⁹⁸⁾ Booth Dag. Aant. blz. 47.

⁹⁹⁾ Not. vr. 7/17 Juli 1673. Res. St. 6/16, 8/18, 11/21 Juli 1673.

¹⁰⁰⁾ 27 Sept. Recueil de Lettres blz. 124.   ¹⁰¹⁾ Zie beneden, blz. 91.

¹⁰²⁾ Hier wordt het woord niet gebruikt in de gewone beteekenis (vrijwaring voor plundering), maar in den zin van: soldaten, ingekwartierd ter bescherming tegen plundering.

niet gespaard, terwijl aan de terugkeerende plattelandsbewoners veiligheid was beloofd ¹⁰³). Geld, meubels enz. werden zooveel mogelijk door de menschen naar Amsterdam gestuurd. Het vluchten hield aan. „Ce ne sont pas seulement les simples soldats ou cavaliers, qui en sont coupables: il y a des principaux officiers de l'armée qui n'ont que trop de part à ces désordres". Luxembourg had reeds 27 Juli 1672 geklaagd ¹⁰⁴), dat de sauvegardes zelf voor de boeren „des choses terribles" waren. Hij hoopte toen, na de komst van Robert, de kwestie van de sauvegardes met hem te regelen, door in plaats daarvan met de dorpen verdragen te sluiten over contributie. Waarschijnlijk is het gedrag der sauvegardes later weer beter geworden, tenminste de schrijver van het „Journaal" deelt mee op 17 Juli 1673: „Alle de Sauvegardes wierden oock op lyfstraf opontboden. De Boeren, hierover in groote noot gheraect, quamen in groote menigte hun klachten voor Luxembourg doen, die, door hun gekerm bewoogen, andere beloofde te senden". Misschien waren zij wel van twee kwaden het minste. In den zomer van 1673 werden om de stad gelegen hoven en moestuinen „tot conservatie van de vruchten" door sauvegardes bewaakt ¹⁰⁵).

Een groot deel van de wanorde was het gevolg van het fourageeren ¹⁰⁶). Luxembourg trachtte het eerst tegen te gaan door het plan op te vatten, de officieren te laten betalen voor wat de ondergeschikten misdreven. Louvois keurde dit goed ¹⁰⁷) en hij drong er op aan, dat schuldige sauvegardes opgehangen zouden worden. Dit is ook wel gebeurd ¹⁰⁸). Op 31 October 1672 vaardigde Luxembourg een placcaat uit, waarin rooverijen en wanordelijkheden van de soldaten verboden werden „sur peine de la vie" ¹⁰⁹). Uit het placcaat blijkt, dat er 22 Augustus al een dergelijke order was gegeven. De huizen in de voorsteden en in den omtrek van de stad worden speciaal genoemd en het

¹⁰³) Res. St. 10/20 Juli 1672.

¹⁰⁴) Camp. de H. blz. 114, aan Louvois.

¹⁰⁵) Not. vr. 9/19 Juni 1673.

¹⁰⁶) Camp. de H. blz. 138.

¹⁰⁷) Ibid. blz. 121, aan Lux. 12 Aug. 1672.

¹⁰⁸) Journaal blz. 44, 53.

¹⁰⁹) Ibid. blz. 108. No. 216 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

omhakken van vruchtboomen en van de boomen in de Maliebaan. In de stad zelf zijn dan blijkbaar nog niet zooveel klachten. De officieren moeten het niet nakomen van het placcaat verhinderen „sur peine d'interdiction de leur charges et de payer en leur propres les delicts et dommage”. Burgemeesters en vroedschap van Utrecht sluiten zich hierbij aan met een placcaat van 29 Oct./8 Nov. 1672 ¹¹⁰), waarin hetzelfde aan de ingezetenen wordt verboden. Hieruit kan men opmaken, dat dezen wel eens mee deden! Hout, van dergelijke overtredingen afkomstig, mocht niet vervoerd, ge- of verkocht worden of gebruikt ¹¹¹), materialen van afgebroken huizen niet gekocht ¹¹²). De kerkeraad verbood aan de lidmaten geroofde goederen op te koopen ¹¹³). Booth vermeldt talloze malen plunderingen en zegt een keer: „d'andre plonderingen hebbe niet gesteld, als synde haer dagelyx werk geweest” ¹¹⁴). Op 17 September 1672: „syn de Fransche naer Capel geweest om te voorageren, onder beneficie van hetselve, gelyk in alle dorpen van het Sticht daer sy konnen bykomen, de boeren pillerende”; 9 October 1672: 's Graveland, Loosdrecht en Breukeleveen ¹¹⁵); 27 October 1672: Goyland. „Ik hebbe heden ook verscheyde huysen buyten de Weert sien afbreken om het hout daeraf te halen, ende komen alle uren vele ende ontallyke wagens binnen, geladen met balken ende uytgebroken planken van de vloeren” ¹¹⁶). Van het placcaat van 31 October 1672 zegt deze schrijver: „niet een van de artikelen wert geobserveert” ¹¹⁷), evenmin als het placcaat van de Staten van Januari

¹¹⁰) No. 217 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U. Booth Dag. Aant. blz. 51.

¹¹¹) Vgl. placcaat van de Staten 7 Jan. 1673 (Res. St. 7/17 Jan. 1673) in het Publicatieboek. Booth: „Dit wert gansch niet geobedieert.” (blz. 79).

¹¹²) Placcaat van 8/18 Juli 1672. Groot Placcaatboek van U. Ibid. 23 Juli/2 Aug. 1672 en 6/16 Mei 1673.

¹¹³) Not. kerkeraad 30 Sept./10 Oct. 1672.

¹¹⁴) Dag. Aant. blz. 26.

¹¹⁵) Ibid. blz. 33.

¹¹⁶) Ibid. blz. 43. Knuttel 10515: „Aen de Maliebaan zijn alle de speelhuyzen behalven de muuren alleen gedestruueert. De balcken soldringen, vensters en deuren neemen sy al weg” (Oct. 1672).

¹¹⁷) Dag. Aant. blz. 45.

1673. Op 8 Februari: „het ruineren van de plantagiën aen de heykant continueert als vooren, ende kan men niet sonder alteratie aensien het schrickelyk dagelyks inbrengen van ontelbare wagens en karren met de schoonste eyke- ende andre stammen" ¹¹⁸). Dit laatste houdt natuurlijk verband met het gebrek aan brandstof ¹¹⁹). Maar het plunderen hield in den loop van 1673 aan en op 17 September teekent Booth nog eens op: „ondertussen is de miserie ten platten lande seer groot, want alles geplonderd ende geruineert wert" ¹²⁰).

In de stad zelf is de tucht ook wel eens zoek geweest: „het rooven ende stelen soo frequent by nacht ende avond, dat de straten niet langer by donker gebruykbaer syn; selfs is op de klaren dag, ontrent ten 3 uren naer de middag, by de Witte-vrouwenpoort een bleykerswagen aengetast, ende twee mandens met linnen afgenomen ende geplondert" ¹²¹). Stouppa handhaafde echter, zooveel hij kon, de tucht en strafte misdadigers streng. Een van de roovers van de bleekerskar werd drie dagen later opgehangen ¹²²). Toen op een avond soldaten, die de eerste ronde deden, een persoon „naedat hy ontrent een uur met haer heeft moeten gaen, moederlyke naeck hebben uytgetrokken en seer geslagen en genepen" ¹²³), werden den volgenden dag de delinquenten opgespeurd. Soldaten, die „nachtdievery" pleegden, werden streng gestraft ¹²⁴). Het kwam nog al eens voor: „op eene nacht zyn geschiedt wel 25 huysbraecken in de Stadt" ¹²⁵). Van bestraffing van een geval, waarbij een vrouw werd doodgeschoten, opdat zy soldaten, die zy met een gestolen koe gezien had, niet zou „beklappen" ¹²⁶), hoort men echter

¹¹⁸) Dag. Aant. blz. 84.

¹¹⁹) Zie boven. Vgl. Aant. betr. het voorgev. blz. 469, 471 en Briefwisseling van der Goes (Werken H.G. 3e serie No. 11) blz. 426.

¹²⁰) Dag. Aant. blz. 123. Vgl. Valckenier II blz. 499/501. De Staten betaalden verschillende keeren tractement uit aan soldaten, (6 sergeanten en 26 soldaten) die het platteland zuiverden van roovers (Res. St. 30 Maart/9 April 1673, 1/11, 11/21 Mei 1673. Booth Dag. Aant. blz. 104).

¹²¹) Booth Dag. Aant. blz. 43, 44. ¹²²) Vgl. *ibid.* blz. 53.

¹²³) Journaal blz. 48.

¹²⁴) *Ibid.* blz. 108. Booth Dag. Aant. blz. 89, 179, 190.

¹²⁵) Knuttel 10515. ¹²⁶) Journaal blz. 208.

weer niets ¹²⁷). Waarschijnlijk heeft Stouppa hiervan geen kennis gekregen. Het geval van den wijnkooper Odyk ¹²⁸) bewijst wel, dat hij zoiets niet straffeloos liet gebeuren, „hij hield wel de fraaiste ordre, waarom ook by d'Ingezetenen meest wierd bemind" ¹²⁹).

Wanneer Condé in Mei 1673 in Utrecht komt, correspondeert hij over deze dingen met Louvois. Hij wijst op de slechte betaling, zoowel van soldaten als officieren, terwijl alles duur is, vooral vleesch. Degenen, die in de stad in garnizoen liggen, hebben het iets beter dan de militairen op het land. ¹³⁰). Dit is ook een verklaring — behalve het mindere toezicht en de gelegenheid, die het fourageeren bood — van het feit, dat de désordres buiten de stad zoo veel erger waren dan binnen. In een pamflet leest men: „de soldaten krygen geen soldy genoeg en leven van de roof" ¹³¹).

Louvois verontrustte zich wel over de wanordelijkheden van de troepen, niet ter wille van de bevolking, maar wegens de financiën van den koning „qui souffraient de cette concurrence de pillage" — hij eischte dat „dans la spoliation de la Hollande, tout le profit fût pour le roi" — en omdat de troepen er ongedisciplineerd door werden. Van de maatregelen, die Luxembourg nam, schrijft hij: „il ne s'en prenait qu'aux subalternes pour ménager son credit parmi les officiers" ¹³²). De Ségur noemt, ook als oorzaak van de „licence" van de troepen, het „relâchement de discipline qu'entraîne l'inaction prolongée" ¹³³). Robert meende, dat Luxembourg wel beter orde kon houden; maar deze vond het klaarblijkelijk hoe langer hoe minder noodig er zich druk over te maken.

De duurte, gevolg van de schaarschte der levensmiddelen, drukte natuurlijk ook de bevolking zeer. In Augustus 1672 begon het zout reeds op te raken. In de vroedschap (23 Aug./2 Sept.

¹²⁷) Vgl. de waarschijnlijk overdreven verhalen: Valckenier blz. 327, 328.

¹²⁸) Zie boven, blz. 69. ¹²⁹) Valckenier blz. 325.

¹³⁰) Recueil de Lettres blz. 388. ¹³¹) Knuttel 10082.

¹³²) Hist. de Louvois Tome I Ch. V. en VI. ¹³³) blz. 87.

1672) en de Staten (24 Aug./3 Sept. 1672) werd voorgesteld, zout van buiten de provincie op te koopen. Volgens het „Journaal” gingen er 29 Aug./8 Sept. 20 wagens naar Kampen om zout te halen ¹³⁴⁾ en kwamen 3/13 September terug. Op 7/17 October werden vier heeren uit de vroedschap gecommiteerd om zout te koopen ¹³⁵⁾. Een jaar later, nadat in de vergadering van 1/11 September 1673 besloten was te onderzoeken, hoeveel zout er nog in de stad was, werd de prijs van het zout door de vroedschap vastgesteld op 4 gld. het „schepel sout-maet” en een „spint sout-maet” op 1 gld. Het werd verboden zout te verbergen en te weigeren het te verkoopen ¹³⁶⁾. Door toevoer uit Holland daalde de prijs ¹³⁷⁾.

Turf werd door de vroedschap opgedaan voor den winter van 1672 op 1673 ¹³⁸⁾. Het uitdeelen van turf (en kaarsen) aan stadsbeambten werd beperkt ¹³⁹⁾ en om het oog op den aanvoer te kunnen houden, mocht geen turf gelost worden zonder cedulle van den collecteur ¹⁴⁰⁾. Een van de leden van de vroedschap, Solingen, werd speciaal belast met de zorg voor het verkrijgen van turf uit de provincie en het distribueeren ervan onder de inwoners van de stad. Zaterdag 26 Nov./5 Dec. „wierdt aen alle straten met biljetten aengeslagen, dat die voortaan Turf wilden hebben, sich souden vervoegen by eenen Rynswyck, die een biljet soude geven (doch niet hooger als voor 16 sack) volgens hetwelcke den Boer soude gehouden syn Turf te doen, tegen tiende halve stuyver de sack” ¹⁴¹⁾. Turf, door verschillende ingezetenen heimelijk ingeslagen, werd uit de huizen gehaald ¹⁴²⁾. De vroedschap schorschte houtschilden, die hun

¹³⁴⁾ blz. 70.

¹³⁵⁾ Uit een brief van Nov. 1672 blijkt, dat het zout duur werd. Briefw. van der Goes, deel II blz. 426.

¹³⁶⁾ Not. vr. 17/27 Oct. 1673. No. 223 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U. Groot Placcaatboek van U.

¹³⁷⁾ Booth Dag. Aant. blz. 133.

¹³⁸⁾ Not. vr. 7/17 Oct. 1672.

¹³⁹⁾ Ibid. 14/24 Oct. 1672.

¹⁴⁰⁾ Ibid. 15/25 Oct. 1672.

¹⁴¹⁾ Journaal blz. 109.

¹⁴²⁾ Not. vr. 6/16 Jan. 1673.

medewerking hieraan hadden verleend. Voor den winter van 1673 op 1674 nam de vroedschap reeds maatregelen, wat betreft de turf, in Augustus 1673. Men voorzag de publieke kelders met turf (en steenkool) om 's winters de armen te kunnen helpen ¹⁴³).

Koren werd opgekocht door de vroedschap in October 1672; eenige heeren werden daartoe gecommiteerd ¹⁴⁴). Wie meer dan 10 mud tarwe, rogge en boekweit in huis had, moest de rest binnen vier dagen aangeven of verbeurde het (en kreeg een boete van 250 gld. ¹⁴⁵). Ook voorraad van gevluchte bewoners moest opgegeven worden op de secretarie ¹⁴⁶). De prijs van het koren werd vastgesteld ¹⁴⁷). In Februari 1673 werd nog eens nagegaan, hoeveel tarwe, rogge en boekweit er in de stad was, om opnieuw den prijs te bepalen ¹⁴⁸). Verkoop was verplicht. De publicatie aangaande het opgeven van het graan, dat men in huis had, werd vernieuwd ¹⁴⁹). Het vaststellen van den korenprijs stond den korenkoopers niet aan ¹⁵⁰). Volgens Booth was er in het voorjaar van 1673 nog voor een jaar provisie van boekweit en rogge in de stad ¹⁵¹).

Over andere levensmiddelen wordt slechts sporadisch geklaagd. De „warmoeskruiden ende andere eerd- ende boomvruchten” waren in Juli 1672 zelfs goedkooper dan gewoonlijk ¹⁵²). Dat kwam natuurlijk omdat er zooveel geroofd werd.

¹⁴³) Ibid. 11/21, 18/28 Aug. en 12/22 Sept. 1673. Groot Placcaatboek van U. 11 Aug. 1673. Booth Dag. Aant. blz. 116.

¹⁴⁴) Not. vr. 7/17 Oct. 1672. ¹⁴⁵) Booth Dag. Aant. blz. 46.

¹⁴⁶) Not. vr. 21/31 Oct. 1672. Groot Placcaatboek van U. 22 Oct. 1672.

¹⁴⁷) Ibid. resp. 16/26 Dec. 1672 en 17 Dec. 1672. Oude Stichtsche boekweit en bovenlandsche oude tarwe 10 gld. per mud, nieuwe Stichtsche tarwe en voorlandsche oude tarwe 9 gld. p. m., de Pruisische bovenlandsche rogge en de hierlandsche rogge 7 gld. p. m., gedroogde rogge 6 gld. p. m.

¹⁴⁸) Ibid. resp. 17/27 Febr., 3/13 Maart 1673 en 25 Febr. 1673.

¹⁴⁹) Ibid. resp. 26 Febr./8 Maart 1673 en 28 Maart 1673. Booth Dag. Aant. blz. 95. (4/14 Maart) Journaal blz. 183 (Id.).

¹⁵⁰) Request G.A.U. No. 488. ¹⁵¹) Dag. Aant. blz. 97.

¹⁵²) Ongedrukte brief uit het m.s. van de Dag. Aant. (No. 224 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.) d.d. 1/11 Juli 1672.

De terugslag zal zich spoedig hebben doen voelen ¹⁵³). Olie, suiker en zeep zijn weldra heel duur geworden ¹⁵⁴). Het vleesch werd eerst, door de rooverijen, „om doller” verkocht en is later duur geworden. Het maken van brandewijn uit koren, eerst verboden ¹⁵⁵), werd telkens weer toegestaan ¹⁵⁶), hoewel later met de bijvoeging, dat het koren van buiten de provincie moest zijn ¹⁵⁷). In December 1672 voorgoed verboden ¹⁵⁸), omdat koren van binnen de provincie was gebruikt, werd aan de korenbranderij van Abraham Bosschaert 16/26 April 1673 weer dispensatie verleend van de besluiten van 21 October en 23 November 1672. De brandewijn bracht veel accijns op.

In 't algemeen krijgt men niet den indruk, dat er te Utrecht hevige voedselnood heeft geheerscht.

Er zijn door de Franschen eenige maatregelen genomen, die doen blijken, hoe bevreesd zij eigenlijk waren voor de Utrechtsche burgerij. Allereerst eischte Luxembourg, dat de wapens zouden worden afgegeven. De burgers, die niet ingedeeld waren onder de 8 compagnieën, hadden hun wapens al moeten afgeven ¹⁵⁹). Stouppa had het uit naam van Luxembourg meegeedeeld aan Velthuysen ¹⁶⁰). Groote ontsteltenis in de vroedschap ¹⁶¹). Een achttal heeren werd gecommiteerd om te trachten den hertog en den gouverneur van dit plan af te brengen. Stouppa liet zich o.a. aldus uit, dat Utrecht „sulcken mechanten borgerye had als ergens onder de zon was”. Hij had al 20 dagen de order in zijn bezit en de publicatie moest nu onverwijld geschieden. De vroedschap sribbelde nog wat tegen, voerde aan, dat de wapens „niet en waren als in handen van de gequalificeerste van de stadt ende acht compagniën burgers, die haer

¹⁵³) Vgl. Knuttel 10515.

¹⁵⁴) Brief 2/12 Juli 1672, No. 207 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

¹⁵⁵) Not. vr. 20/30 Juli 1672.

¹⁵⁶) Ibid. 8/18 Aug. en 16/26 Sept. 1672.

¹⁵⁷) Ibid. 21/31 Oct. 1672.

¹⁵⁸) Ibid. 23 Nov./3 Dec. 1672.

¹⁵⁹) Ibid. 3/13 Juli 1672.

¹⁶⁰) Aant. betr. het verh. blz. 279.

¹⁶¹) Not. vr. 3/13 Aug. 1672.

altyt tegen het canaille gestelt hadden", en dat „noyt eenich Keyser, Koninck" etc. de Utrechtsche burgerij had ontwapend en dat het de gezindheid van de burgers zou verslechteren; het mocht niet baten. Op 5/15 Augustus werd de publicatie uitgevaardigd, dat ieder „haer geweer, bestaende in allerley soorten van roers, hellebarden en piecken" (Booth noemt nog „partisans, halve piecken ende drilingen, tot sakpistoolen incluyt" ¹⁶²)) binnen twee dagen op het stadhuis moest brengen, op boete van 1 rijksd. per achtergehouden geweer. Deze boete werd vier dagen later verhoogd, omdat er bijna geen wapens werden ingeleverd, tot 100 rijksd. en 10 rijksd. voor den aanbinger ¹⁶³). „Ende Godt weet, of door myn heer Velthuysen en syn goede vrienden dat de Franse niet int hoofd wort gehangen" zegt Martens ¹⁶⁴). Hamel en Velthuysen mochten volgens hem van Luxembourg hun wapens houden. De Edellieden en leden van de Staten mochten een „sydgeweer of een degen" dragen ¹⁶⁵), anders niemand, „op poene van 100 ryksdaelders en lyfstraffe in cas van onvermogenthey" (9/19 Januari 1673). Er bestaat een lijst, loopende tot September 1672, van de wapenen, behoorende aan regenten van de provincie en stad van Utrecht, die op het stadhuis zijn gebracht ¹⁶⁶). Dr. Booth was de eerste, die aan het bevel voldeed. Hamel en Velthuysen staan niet op de lijst. Louvois drong er bij Luxembourg sterk op aan, dat de burgers zoo spoedig mogelijk ontwapend zouden worden ¹⁶⁷). De publicatie werd 4/14 September herhaald. In October liet de gouverneur het weeshuis doorzoeken op geweren, „tot selfs in de kerktoe, alwaer ook veel graven wierden geopent, ja selfs in enige doodkisten, doch daer is nergens enig geweer gevonden; onder pretext van dit geweesoecken werden ook veel huysen ondersocht, wat meubilen daer noch in syn" ¹⁶⁸).

¹⁶²) Dag. Aant. blz. 27.

¹⁶³) Not. vr. 9/19 Aug. 1672. No. 211 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

¹⁶⁴) Aant. betr. het verh. blz. 285.

¹⁶⁵) Booth Dag. Aant. blz. 81. No. 480. Cat. v. d. Bibl. over U.

¹⁶⁶) G.A.U. No. 407. ¹⁶⁷) 26 Aug. 1672. Camp. de H. blz. 149.

¹⁶⁸) Booth Dag. Aant. blz. 39. Journaal blz. 106.

Een andere maatregel was, dat men geen samenkomsten 's nachts mocht houden, „geen conventiculen of samenrottinghen 't synen huuse mach aenstellen of gedogen" ¹⁶⁹⁾. Na 10 uur mocht men niet zonder licht op straat loopen, of er maanlicht was of niet, en met niet meer dan vier personen tegelijk, uitgezonderd in geval van brand ¹⁷⁰⁾. Later werd verboden bij brand op straat te komen ¹⁷¹⁾, terwijl iedereen dan een verlichte lantaarn voor de deur moest hebben. In October vermeldt Booth: „de Fransche willen niet lyden, dat 3 a 4 borgers by malkanderen staen spreken, waerom sy veele geslagen hebben ende onder anderen de secretaris van den Helm achter langens door syn rok gestoken, maer tot aller geluk noch niet gequetst" ¹⁷²⁾. Een voorbeeld van willekeur is de gebeurtenis, die 12 Januari 1673 plaats greep ¹⁷³⁾: „Den gouverneur heeft doen bekend maken aen de militie, dat sy alle borgers, hen na negen uren des avonts op straet bevindende, sullen in de hooftwacht brenghen, hetwelke, alhoewel niet gepubliceert is, by haer so punctuelyk wert achtervolght, dat op gister avond beyde de Heeren Zomeren, op de stoep staende van haer swager Spieringh, die sy met het licht by haer om naer huys te gaen, opvatteden ende in de hooftwacht brachteden, doch sy wierden een uur daerna noch gere-laxeert; doch den ontfanger Liefthing ende andre borgers meer. Men mocht sindsdien na 9 uur dus heelemaal niet meer op straat komen ¹⁷⁴⁾.

De deuren van de huizen moesten open blijven, d.w.z. mochten niet met sloten dicht gemaakt, alleen met grendels, die van binnen open gedaan konden worden. Dit natuurlijk ten behoeve van de ingekwartierden ¹⁷⁵⁾, die altijd het huis moesten kunnen

¹⁶⁹⁾ 6/16 Juli 1672. Journaal blz. 44. No. 223 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U. Groot Placcaatboek van U.

¹⁷⁰⁾ 2/12 Juli 1672. Journaal blz. 43. Groot Placcaatboek van U. 3/13 Juli 1672.

¹⁷¹⁾ 8/18 Nov. 1672. Booth Dag. Aant. blz. 56.

¹⁷²⁾ Ibid. blz. 38.

¹⁷³⁾ Ibid. blz. 76.

¹⁷⁴⁾ Journaal blz. 146.

¹⁷⁵⁾ Not. vr. 4/14 Sept. — No. 223 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U. 11 Nov. 1672.

verlaten. Louvois stelde aan Luxembourg zelfs nog een anderen maatregel voor:

„Examinez encore, s'il vous plaît, s'il ne serait point bien à propos, pour la sûreté des bataillons que vous logerez proche chaque porte d'Utrecht, d'en barricader les avenues, contre la ville, afin que, s'il arrivoit quelque emotion, pendant la nuit, les soldats ne trouvassent point les portes de leurs logis occupées, et pussent, sans opposition, se mettre en bataille, dans le terrain destiné pour chaque Regiment" 176).

Tijdens den tocht van Luxembourg naar Zwammerdam en Bodegraven, hield men nauwkeurig de burgerij in het oog: „Ondertusschen houden de Franschen alhier strikte wacht; de poorten blijven ook selfs by daag gesloten; buyten de Weert hebben sy aen alle poorten deuren aengehangen, ende deselve toegeschoort; ook alle valbruggen opgehaelt ende vast gemaekt met ribben tegen te setten, ook de luyden aldaer met haer goet, ende de dragonders alle van de west- aen de oostsyde van de Veght doen komen; de paerden van de compagnie dragonders hebben den ganschen dag gesadelt gestaen, ook laten de schildwachten by avond niet meer als twee personen teffens passeeren" 177). In Maart 1673 zijn een paar dagen de stadspoorten gesloten gehouden, deelt Booth mede: „uyt wat insichten, weet men niet" 178). Soms werd ook om 3 uur 's middags al gesloten 179).

Herbergiers en anderen, die logeergasten hadden, moesten naam enz. op schrift opgeven en wel in de bus van het stadhuis vóór half tien 180). Herhaald is deze order 19/29 Januari 1673. Boete van 1000 rijksdaalders! 181). Daarbij werd toen mede bepaald, dat ieder aan den schout van zijn buurt schriftelijk de namen moest opgeven van alle personen in zijn huis boven de 12 jaar, van kinderen beneden dien leeftijd alleen het aantal. De schouten moesten hiervan rapport uitbrengen aan den gouverneur. De Franschen wenschten blijkbaar een overzicht van de bevolking te hebben. Het is niet duidelijk of dit met militaire

176) 26 Aug. 1672. Camp. de H. blz. 149.

177) Booth Dag. Aant. blz. 71. 178) Ibid. blz. 96. 179) Ibid. blz. 119.

180) Not. vr. 19/29 Juli 1672. Journaal blz. 49.

181) No. 480 Cat. v. d. Bibl. over U.

bedoeling geschiedde of met het oog op de schattingen.

Deze schattingen zijn wel, met, voor de Gereformeerden, het zegevieren van het Katholicisme, het zwaarste geweest, dat Utrecht heeft te lijden gehad.

Op 27 Juli/6 Aug. 1672 eischte de Intendant Robert, namens den koning, van Utrecht het onderhoud gedurende 3 maanden van de troepen in de provincie, zijnde 32500 man¹⁸²⁾, ruiters en soldaten. De koning zou de officieren bezoldigen. Robert sloeg drie middelen voor: 1e. het leger van plaats tot plaats door de provincie te verleggen en het onderhoud ten platten lande te laten zoeken; 2e. dat de Staten geld zouden opbrengen en wel 2 st. per man en per dag, of dat 3e. voor ieder man per dag een pond vleesch en een pot bier zou verschaft worden. Volgens hem was de belofte na de ontvangst van de 181929 gld. gedaan, niet in strijd met dezen eisch. De Staten stelden een Deductie op¹⁸³⁾ „van de totale onvermogelyckheyt van haere Ed. Mo. om de voorsz. petitie of eenigh gedeelte van dien te voldoen”¹⁸⁴⁾. Zij betoogden, dat bij het betalen van de 181929 gld. uit de kas, zij reeds in groote verlegenheid waren geraakt. Hetgeen door hen uitgegeven was voor het leger, was niet terug betaald en sindsdien was het platte land nog geheel geruineerd. De inkomsten van de provincie, zoo leest men verder in deze Deductie, bestaan uit: 1e. pachten en tienden, in tijd van vrede nauwelijks voldoende voor het betalen van de predikanten; 2e. schattingen op vaste goederen, die het platte land thans niet op kan brengen, aangezien het eerst door de Spaansche hulptroepen en daarna door het fourageeren en plunderen van het leger van den koning, geheel is uitgeput, en 3e. belastingen op wijn, bier, vee, gemaal enz., waaruit de gewone provinciale lasten en de interesten van de geleende kapitalen moeten betaald worden.

¹⁸²⁾ Res. Ged. St. 27 Juli/6 Aug. 1672 post prandium hora III.

¹⁸³⁾ Afgedrukt in Kr. H.G. 24e jrg. blz. 292.

¹⁸⁴⁾ Res. St. 29 Juli/8 Aug. en 30 Juli/9 Aug. 1672.

Deze belastingen zijn zeer verminderd door de vrijheid, die de militie ervan geniet en de vele fraudes daarmee samenhangend. Vee is er bijna niet meer. De 3 steden Wijk, Rhenen, en Montfoort zijn zoo verarmd, dat geen belastingen worden betaald; Amersfoort betaalt slechts een klein deel. Ook in Utrecht brengen de belastingen weinig op, omdat de inwoners geen inkomsten trekken uit hun goederen en derhalve weinig consumeeren. De Staten zouden geld moeten leenen; maar waar dat te vinden? Wanneer de militie in de provincie zou gelogeed worden en van tijd tot tijd verlegd, zouden, behalve de bewoners, de soldaten zelf ook van gebrek moeten omkomen.

De vroedschap keurde deze Deductie 1/11 Augustus goed ¹⁸⁵). Uit het Resolutieboek blijkt niets van het hooglopend gekibbel hierover, waarvan de Heer Martens vertelt ¹⁸⁶). Het zijn weer Hamel en Velthuysen, die „te goedt Frans was”, met de burgemeesters tegen een aantal anderen, waaronder Martens zelf. Men krijgt den indruk, dat de eersten eigenmachtig dingen doordrijven en werkelijk wel eenigszins de Franschen in het gevlj trachten te komen. De Deductie b.v. was al opgesteld en werd al in het Fransch overgezet, vóór de vroedschap deze gelezen had ¹⁸⁷). Afgevaardigden van de Staten bezochten ook Luxembourg en Stouppa om dezen te verzoeken hun voorspraak te willen zijn ¹⁸⁸). Onderwijl was te Utrecht de Intendant de St. Pouange gekomen, die begroet werd door een commissie uit de Staten en aan wien de Deductie werd overhandigd. Hij nam er echter geen notitie van en volhardde in den eisch ¹⁸⁹). Den 2/12en Augustus werd er in de Staten- en vroedschapsvergadering nog heel wat getwist, eer men zoo ver was, dat er werd aangeboden $\frac{1}{3}$ van de som te betalen, waarmee Robert, die met de St. Pouange 3/13 Augustus weer vertrok naar het leger onder Turenne, geen genoeg nam. Een week later besloot men aan

¹⁸⁵) Not. vr. 1/11 Aug. 1672.

¹⁸⁶) Aant. betr. het verh. blz. 274.

¹⁸⁷) Res. St. 30 Juli/9 Aug. 1672. Aant. betr. het verh. blz. 276.

¹⁸⁸) Res. St. 1/11 Aug. 1672.

¹⁸⁹) Ibid. post prandium hora III.

de Louvois en Pomponne te schrijven ¹⁹⁰). De Deductie werd bij den brief gevoegd. Er werd ook uiteengezet, waarom Gelderland, aan welke provincie eveneens een schatting was opgelegd, beter kon betalen dan Utrecht. Wederom een week later stuurden de Staten een copie van de Deductie en den brief van den 9/19en zoogenaamd „uyt vrese dat by ongeluck het paquet u niet mocht ter hant syn gekomen” en voegden er bij, dat sindsdien Luxembourg het leger van buiten in de stad had ingekwartierd, hetgeen groote kosten met zich meebracht ¹⁹¹). Louvois antwoordde 30 Augustus, dat hij wel geloofde, dat alles, wat de Staten hem hadden meegedeeld, waar was, maar dat er niets aan te doen viel ¹⁹²). Onderwijl had Stouppa een overzicht verzocht van de financiën van de provincie, waarop de Staten hem een copie gaven van den „staet”, die in het begin van Juli aan Louvois was overhandigd ¹⁹³). Robert, inmiddels teruggekeerd, vroeg 31 Aug./10 Sept. hetzelfde ¹⁹⁴); men vreesde toen dadelijk, dat de Franschen „al het geldt van de comptoiren oock weder willen lichten” ¹⁹⁵). De manualen van de trespriesters van de stad, van 1670 en 1671, wilde hij ook ter inzage hebben ¹⁹⁶). De vroedschap weigerde dit, maar bood aan inzage te geven op de secretarie in tegenwoordigheid van de trespriesters, of desnoods een copie van den inhoud over te leveren. Hij wenschte dit laatste, en eenige dagen later ook de „blaffaert” van het huisgeld ¹⁹⁷).

De Staten schreven 12/22 September nog maar eens naar Parijs. Er werd sedert begin September van alle uit de stad gaande goederen de 4e penning geëischt (de Intendant had waarschijnlijk in verband daarmee 28 Aug./7 Sept. een lijst gevraagd van den tol aan de Vaart etc. ¹⁹⁸), hetgeen vooral op de boeren drukte, die in Utrecht levensmiddelen kwamen koo-

¹⁹⁰) Res. St. 9/19 Aug. 1672.

¹⁹¹) Ibid. 16/26 Aug. 1672.

¹⁹²) Ibid. 31 Aug./10 Sept. 1672.

¹⁹³) Ibid. 16/26 Aug. 1672.

¹⁹⁴) Ibid. 31 Aug./10 Sept. 1692.

¹⁹⁵) Journaal blz. 70.

¹⁹⁶) Not. vr. 29 Aug./8 Sept. en 31 Aug./10 Sept. 1672.

¹⁹⁷) Ibid. 4/14 en 13/23 Sept. 1672.

¹⁹⁸) Res. Ged. St.

pen ¹⁹⁹). De Intendant had volgens de Staten door de inkwartiering, door het fourageeren en uit de contributies, die hij eischte van de dorpen, die geen fourage konden geven, al meer binnen gekregen dan de eisch bedroeg en vorderde desondanks het volle bedrag, dat eigenlijk geheel uit de stad Utrecht zou moeten komen. Hij meende het geld te zullen vinden uit een belasting op personen en huizen en wel 32500 rijksd. per maand. Dat is, schreven de Staten, per week zooveel als het huisgeld in een jaar opbrengt en in dezen tijd een heelemaal onmogelijk bedrag. Zij verzochten „dat de poorten van de Stadt mochten werden opengesteld, ende een yder gepermitteert, om sich elders te begeben, ende te gaen soecken of bedelen het broodt, dat zij tot onderhout van haer leven van nooden sullen hebben”. De helft van de inwoners zou in den winter van honger en gebrek moeten sterven.

Aan den Intendant werd een copie van dezen brief overhandigd. Desalniettemin kwam Robert 17/27 September ²⁰⁰) met den schriftelijken eisch (gedateerd 26 September 1672), dat Utrecht 231 compagnieën Fransch voetvolk, 17 compagnieën Zwitser, 6 compagnieën dragonders en 78 compagnieën ruitery vanaf 1 October moest onderhouden. Het onderhoud zou bestaan uit huisvesting, voeding en gage en per maand een bedrag vorderen van 105703 gld. en 15 st. Wanneer men den kost afkocht, zou men per maand 179350 gld. en 10 st. moeten betalen ²⁰¹). Brood

¹⁹⁹) Res. St. 12/22 Sept., insertio. Journaal blz. 70.

²⁰⁰) Res. St. 17/27 Sept. 1672. Not. vr. 20/30 Sept. 1672.

²⁰¹) Het onderhoud van een compagnie voetvolk zou bestaan uit bed, vuur en licht als huisvesting, de kost en 1 st. per dag voor ieder soldaat. De officieren moesten een „gestoffeert” bed hebben en een kapitein 75 gld. per maand, een luitenant 30 gld., een onder-luitenant 20 gld. en een vaandrager 22 gld. en 10 st., om zelf in hun kost te voorzien. Per comp. bedroeg dat 240 gld. en 15 st. p. m. en voor de 231 comp. 54075 gld. 5 st. Voor het geval men liever de voeding van de soldaten en sergeanten ook afkocht, zou het bedrag zijn, de officieren inbegrepen, 420 gld. 10 st. en 97135 gld. 10 st. Een comp. dragonders kostte meer, nl. 678 gld. per comp. p. m. Voor de 6 comp. dus 4068 gld. p. m. In het 2e geval 1359 gld. p. comp. p. m., voor de 6 comp. 8154 gld. p. m. Het onderhoud van een comp. ruitery bedroeg

werd door den koning verschaft aan alle troepen. De betaling zou tien dagen van tevoren moeten geschieden in handen van de majoors van ieder regiment. Bij in gebreke blijven werd gedreigd met inkwartiering bij de Heeren Staten, Burgemeesters en Raden van de stad of andere rijke personen! Voor de paarden moesten de stad en provincie hooi en stroo verschaffen, benevens de noodige haver, voor één keer, nl. 4500 malder. De vrijheid van impost van de soldaten hield op. Wanneer de Staten soms hun belastingen in verband hiermee wilden verhoogen, dan stond dat vrij.

Weder vroeg men de bemiddeling van Luxembourg en Stouppa²⁰²). Zij raadden dringend aan, een bod te doen en niet pertinent te weigeren, want in dat geval waren zij „onbequaam om haer goede officiën aen het Hof of by den Intendant te continueeren. Want dat zylieden dan souden werden gesuspecteert, als door de Staten gewonnen of omgekocht". De Intendant zou zijn bedreiging stellig ten uitvoer brengen. Het was dus het beste een accord te sluiten. Hierop besloten de Staten voorloopig voor October 40 à 50000 gld. aan te bieden²⁰³). De belastingen van de stad Utrecht hadden over de laatste twee maanden slechts 14 à 15000 gld. opgebracht²⁰⁴). Wanneer hun aanbod niet hoog genoeg was, moest Robert maar executeeren. Luxembourg had aangeraden de notabelen te convoceeren en hun mee te deelen, wat er geëischt werd. Een memorie werd daartoe opgesteld. De Staten deelden hierin mede, dat zij om de som, waarmee zij de gevraagde 179350 gld. per maand hoopten af te koopen, te vinden o.a. van plan waren twee jaar huisgeld te vragen van de bewoners van huizen in de stad en steden van Utrecht, waarvan de eerste helft binnen drie dagen en de laatste helft tien dagen daarna zou moeten betaald worden²⁰⁵). Zondag 22

---

609 gld. 15 st. p. m. per comp. en voor de 78 comp. 47560 gld. 10 st., in het 2e geval 949 gld. en 74061 gld. De Zwitsers moesten alleen van voedsel voorzien en zouden verder door den koning betaald worden.

²⁰²) Res. St. 20/30 Sept. 1672.

²⁰³) Not. vr. 20/30 Sept. en 24 Sept./4 Oct. 1672.

²⁰⁴) Res. St. 21 Sept./1 Oct. 1672.

²⁰⁵) Ibid.

Sept./2 Oct. werden de officieren en kapiteins van de burgerij hiervoor op het stadhuis geroepen²⁰⁶). In een onderhoud tusschen gecommiteerden van de Staten en den Intendant²⁰⁷) bleek, dat, wanneer men tot een accoord kon komen, de contributie van de dorpen zou ophouden en ook de 4e penning. Het meel en koren van den koning zou echter vrij van impost moeten zijn en het dunne bier voor de soldaten op een redelijken prijs gesteld worden. De 15000 rijksd. voor October vond Robert niet genoeg, hij vroeg 30000 rijksd., waarvan 25000 in geld vóór het einde van October en 5000 rijksd. 6 weken later, in haver of andere behoeften voor de soldaten. Den volgenden dag kwam men overeen: 25000 rijksd.²⁰⁸) en 800 schepel haver. De Staten verzochten de uitvoering van het placcaat van den koning van 6 September nog op te schorten.

De bepalingen van de overeenkomst van 5 October zijn de volgende: de in de stad en de provincie ingekwartierde troepen kregen bed, vuur en licht en geen geld of voedsel. Geen vrije impost meer, behalve voor het koren van den koning. Het bier moest voor de soldaten goedkoop zijn. Over den vorigen eisch (van 27 Juli/6 Aug.) zou voorloopig niet meer gesproken worden. De 25000 rijksd. mochten in 3 gedeelten voldaan worden, 8000 direct, 8000 op den 15en en 9000 den 25en. Bij een volgenden eisch zou men 4000 rijksd. aftrekken, zoodat er eigenlijk maar 21000 in October werden betaald. De 1200 schepel haver, die de troepen reeds gebruikt hadden, moesten de Staten betalen, behalve dat zij nog 800 schepel verschaften. Een speciaal placcaat werd door den Intendant op 7 October uitgevaardigd²⁰⁹), waarbij fraude ten opzichte van de belastingen streng werd gestraft, omdat het „uyttermaten nadeelig is aen 't gemeyn en aen de intentie van den Koning". Geen soldaat, ruiters of officier zou vrij van betaling van impost zijn. Van Statenwege werd gepu-

²⁰⁶) Journaal blz. 87, 88. Booth Dag. Aant. blz. 31.

²⁰⁷) Res. St. 24 Sept./4 Oct. 1672.

²⁰⁸) Ibid. 25 Sept./5 Oct. 1672.

²⁰⁹) Journaal blz. 99.

bliceerd, 8/18 October 1672, dat de brouwers geen bier mochten leveren, als er niet eerst uit een biljet bleek, dat de impost betaald was ²¹⁰). Ook de wijnkoopers, Fransche en anderen, moesten den impost op den door hun verkochten wijn verantwoorden ²¹¹).

Op den brief van 12/22 September ontvingen de Staten 11/21 October antwoord, waarin Louvois o.a. schreef, dat nood wet breekt, „waerop geen resolutie is gevallen”. Om het geld voor den Intendant bijeen te krijgen, werd bevolen, dat ieder, die eenige jaren huisgeld achter was, het zou voldoen tot Paschen 1671 en dan nog voor 2 jaar vooruit. Wie niets schuldig was, moest ook voor 2 jaar voldoen ²¹²). Ook een impost op de paarden werd ingesteld ²¹³). De huizen, die nog geen huisgeld opbrachten, werden getaxeerd ²¹⁴). Dit huisgeld ging met Paschen 1671 in. De 1e helft van het verschuldigde moest binnen zes, de 2e helft binnen acht dagen daarna voldaan worden ²¹⁵). Een nadere waarschuwing aangaande het voldoen van het huisgeld volgde 20/30 October.

De soldaten en officieren verzetten zich zoo veel mogelijk tegen het feit, dat zij geen vrijdom van impost meer hadden. Van verschillende dorpen werd nog contributie gevorderd; ook de 4e penning of ander gedeelte van uitgaande goederen eischte men nog aan de poorten van de steden, zoodat van de bepalingen van het accoord van 5 October evenmin veel terecht kwam als van de artikelen van de overgave ²¹⁶).

Maar ook de Staten bleven in gebreke. De laatste termijn van het geld over October was 22 Nov./2 Dec. nog niet betaald ²¹⁷).

²¹⁰) Journaal blz. 107, 108. Groot Placcaatboek van U.

²¹¹) Ibid. 10/20 Oct. 1672.

²¹²) Journaal blz. 95.

²¹³) Not. vr. 27 Sept./7 Oct. 1672.

²¹⁴) Ibid. 30 Sept./10 Oct. en 15/25 Oct. 1672.

²¹⁵) Groot Placcaatboek van U. 27 Sept./7 Oct. 1672.

²¹⁶) Res. St. 11/21 Nov. 1672.

²¹⁷) Betaling 1e termijn Secr. Res. St. 29 Sept/9 Oct. 1672. Betaling 2e termijn Secr. Res. St. 11/21 Oct. 1672.

Bovendien eischte de Intendant 30000 rijksd. over November en 1600 bedden ²¹⁸), binnen twee maal 24 uur „onder harde bedreyinge van rigoureuse executie in cas van manquement” ²¹⁹). „Ende dat noch bovendien by den Heere Intendant seer quade impressiën jegens haer Ed. Mo. waren opgevat”. De Staten vervoegden zich weer bij Stouppa om „syne intercessie en goede devoiren te versoecken” en op zijn advies ook bij Luxembourg ²²⁰). Aan den Intendant werd meegedeeld, dat de laatste termijn van October uiterlijk den volgenden dag zou worden voldaan ²²¹). De Staten hadden zijn terugkomst afgewacht, zeiden de heeren, om de executie van de nog onbetaalde huisgelden „met te meer vigeur” te kunnen in het werk stellen ²²²). Aan den nieuwen eisch konden zij onmogelijk voldoen, waarop Robert er genoeg mee nam, dat „sy op soo kleyne tyden en termynen souden voldoen hetgene in haer vermogen was” ²²³). Met de executie wilde hij dan wachten tot den eerstkomenden Donderdag (28 Nov./8 Dec.). De Staten besloten het haardstedegeld (of schoorsteengeld), dat in 1669 was afgeschaft, weer in te stellen ²²⁴). Hetgeen daarvan nog verschuldigd was tot Paschen 1669 moest direct worden voldaan. En nog 2 jaren haardstedegeld daarboven, waarvan de 1e helft te betalen 2/12 December en de 2e helft 9/19 December, op het stadhuis. Wie zijn huisgeld nog verschuldigd was, kon dat op de 1e zitting van de collecteurs (uitmaanders) van huis- en haardstedegeld, op 2/12 December, nog voldoen ²²⁵). Robert bood men voorloopig 4 à 5000 rijksd., te betalen 3/13 of 4/14 December, maar deze som vond hij te gering om over te spreken ²²⁶). Echter tot uitstel,

²¹⁸) Zie boven, blz. 78.   ²¹⁹) Res. St. 22 Nov./2 Dec. 1672.

²²⁰) Ibid. 23 Nov./3 Dec. 1672.

²²¹) Secr. Res. St. 22 Nov./2 Dec. 1672.

²²²) De quitantie van de 25000 rijksd. (écus) van October, in ontvangst genomen door den tresaurier Dumée, gedagteekend December 1672: R.A.U. No. 324. Zie ook Secr. Res. St. 28 Nov./8 Dec. 1672.

²²³) Res. St. 24 Nov./4 Dec. 1672.

²²⁴) Ibid. 27 Nov./7 Dec. 1672.

²²⁵) Not. vr. 29 Nov./9 Dec. 1672.

²²⁶) Res. St. 28 Nov./8 Dec. 1672.

totdat er nadere orders uit Frankrijk kwamen, was hij bereid. De gecommiteerden van de Staten hadden ook als argument aangevoerd, dat er door hen groote kosten waren gemaakt voor wachthuizen, stallen, schildwachthuizen enz. De materialen waren duurder dan ooit.

Een week later sloeg de Intendant voor, dat hij zelf het haardstedegeld zou innen „in alle discretie ende met verschooninge van de onvermogende”, omdat hij noodzakelijk geld moest hebben voor de troepen. De kohieren moesten hem uiterlijk den volgenden dag (5/15 December) worden gegeven. Aangezien men aan Robert in September de „blaffaert” van het huisgeld had gegeven, kon men nu moeilijk de kohieren van het haardstedegeld weigeren, maar de Staten verzochten uitstel tot de 2e termijn van het haardstedegeld zou zijn vervallen ²²⁷), n.l. tot 9/19 December. Inmiddels werd bekend gemaakt, dat na dezen datum de lijsten van het nog verschuldigde aan den Intendant zouden moeten worden gegeven ter executie. Dit is nog eenigen tijd uitgesteld. Er werd zoo ijverig betaald, uit angst voor Robert, dat de uitmaanders de administratie niet afkonden ²²⁸). De vrijheid van impost voor de militie was Robert van plan weer in te stellen. Een schadepost voor de middelen was, dat de soldaten het brood van den koning, waarvan geen impost werd betaald, aan de inwoners verkochten. Later blijkt ook weer, dat biljetten van „exemptie” van impost op wijn en bier door de soldaten verkocht werden, uit een placcaat (de aard van dit stuk blijkt niet precies) van Robert d.d. 28 Augustus 1673 ²²⁹).

In de Staten-vergadering van 9/19 December verschenen de ontvangers van de generale middelen van de Staten ²³⁰) en deelden mee, dat de Intendant gevraagd had, waar het geld was, dat de impost van November en December had opgebracht. Zij hadden dat uitgegeven voor betaling van renten etc. De Intendant stelde daarop vast, dat die betaalde rente gerestitueerd

²²⁷) Res. St. 5/15 Dec. en Not. vr. id. 1672.

²²⁸) Res. St. 13/23 Dec. 1672.

²²⁹) R.A.U. No. 1055.

²³⁰) Het waren Jacob Liefding en Egbert de Leeuw (naderhand gevlucht).

moest worden en men voortaan geen rente meer mocht betalen. Alle impost zou verder aan hem of aan Dumonceau verantwoord moeten worden. De Staten betoogden, dat het betalen van rente toegestaan was bij de overgave. Ook de noodzakelijke lasten van de provincie moesten voldaan worden uit de opbrengst van den impost²³¹). Robert bleef echter er op staan, dat de betaalde renten binnen tweemaal 24 uur terug gebracht zouden worden en dreigde met de confiscatie van de goederen der afwezigen te beginnen.

Eenige dagen later (29 Dec./8 Jan.) eischte hij het overzicht van de belastingen van November en December²³²) en begon zelf huis aan huis een som geld te laten innen door de kapiteins en luitenants van de wijken, waarin de stad verdeeld was. De schatting op de huizen was voor de maanden November en December en „naer advenant de Heersteeden in ieder huys waren, tot Godtskameren en Stadhuysen, als de Munt en dierghelycken, incluyt, en yder Heersteede tegens 13 gulden 7 stuyv., de gulden tot 23 stuyv. ghereeckent, soo dat sommighen op 100, 150, 200, 300 en 400 geschat wierden, 't welck alle Borgers..... den volgenden dagh wiert aengeseydt, met een byvoeghsel, dat het binnen drie dagen²³³) most betaelt wesen, of souden tot hare lasten eenige soldaten in haer huysen geleyt worden”²³⁴). De bewoners van de huisjes „int gangetje, naest de Wynkooper Vermeer op 't oude Kerckhof” waren ieder b.v. op 30 gld. gesteld. Gewone handwerkslieden, kleermakers, schoenmakers, op 80, 90 gld. Professor Cyprianus (Regneri ab Oosterga)²³⁵) op 184 gld. De wijnkooper Vermeer op

²³¹) Res. St. 13/23, Not. vr. 10/20 Dec. 1672.

²³²) Aanwezig als insertio bij Res. St. 14/24 Jan. 1673. R.A.U. No. 233, Fransch exemplaar: „Le sommaire du revenu” etc. Het bedrag was: wijn 1951 gld. 9 st., bier 15537 gld. 17 st. 12 p., gemaal 13087 gld. 11 st., samen 30576 gld 17 st. 12 p.

²³³) In de Res. St. 30 Dec. 1672/9 Jan. 1673 staat: binnen 24 uur.

²³⁴) Journaal blz. 137. Booth Dag. Aant. blz. 75.

²³⁵) Van 1641—1687 hoogleeraar in de juridische faculteit aan de Utrechtsche Academie.

107 gld. De Staten schatten het bedrag voor de stad op 2 à 300000 gld. „boven drie stuyvers op yder gulden, ten behoeve van de bediende" ²³⁶). Er waren menschen, die van aalmoezen leefden, op 30 of 40 gld. gesteld. Vele aanzienlijken moesten het geld leenen om een deel van de schatting te betalen. Verschillende buurten brachten $\frac{1}{3}$ of minder van het geld gemeenschappelijk bijeen, om elkaar te helpen ²³⁷).

Door tusschenkomst van Luxembourg en Stouppa werd er verkregen „dat by provisie gene violentie soude worden ondernomen". Robert was nl. afwezig. Men zou echter verstandig doen, zeiden zij, „ondertusschen op hare tax wat te betalen" ²³⁸). Ondanks deze belofte van den hertog en den gouverneur was er 3/13 Januari 1673 „albereyts eenige executie geschiet". Luxembourg echter zeide „sulcx buyten syn last ende tegens syn intentie gepleeght te syn" en gaf order tot herstel. Hij hernieuwde de order „van sulcx geduerende de absentie van den Heere Intendant achterwegen te laeten; alleenlyck daerby voegende, dat diegene, die des macht hadde, soude voldoen, soveel in haer vermogen was" ²³⁹). Maar 7/17 Januari kwam Robert weer binnen Utrecht, antwoordde op de protesten van de heeren Staten, dat men met hem maar een accoord had moeten sluiten, zooals over de maand October en sprak van „quade wille" ²⁴⁰). Er was, zoo zei hij, in de stad „gelts genoch ende dat soude nu oock wel blycken. Men was te goet Prins ende Hollands". Hij dreigde met het gevangen zetten van de voornaamste leden van den magistraat. Wat er van het haardstedegeld was voldaan, mocht van de schatting worden afgetrokken ²⁴¹). Over Januari, Februari en verder zou hij niets meer eischen. Dit was het eenige, waartoe hij zich liet vinden. De secretaris van de Staten rekende

---

²³⁶) Res. St. 31 Dec. 1672/10 Jan. 1673.

²³⁷) Res. St. 1/11 Jan., 28 Jan./7 Febr. 1673.

²³⁸) Ibid. 1/11 Jan. 1673. Journaal blz. 146. Booth Dag. Aant. blz. 77.

²³⁹) Res. St. 4/14 Jan. 1673.

²⁴⁰) Ibid. 8/18 Jan. 1673.

²⁴¹) Booth Dag. Aant. blz. 78.

met Dumonceau het opgebrachte haardstedegeld af²⁴²). Tevens kreeg hij het overzicht van de impost-opbrengst van November en December terug²⁴³). De Staten hadden o.a. de 4000 rijksd. afgetrokken, zooals bij de overeenkomst van October was bepaald, en kosten, die voor de troepen en voor de wachthuizen etc. waren gemaakt. Verschillende posten had de Intendant doorgestreept, o.a. de 4000 rijksd. Over de andere wilde hij nog overleggen, doch onderwijl moest de opbrengst van de belasting afgedragen worden aan den tresauiier. Volgens de Staten-Resoluties van 14/24 Januari was er na 22 Dec./1 Jan. 4929 gld. binnengekomen, welke som zij besloten te betalen, „mits daertoe gepresseert”. In plaats van de 800 schepel haver, die de Staten nog schuldig waren volgens het accoord van 5 October, bood de secretaris, uit hun naam, Dumonceau 1 gld. per schepel aan, „vermits de schaersheyt aen haver”. Dit werd aangenomen²⁴⁴).

Er werden „in 't exerceeren van deselve taxe door de bedienden excessen gepleeght”²⁴⁵). Wie onwillig of onmachtig was tot betalen, kreeg eenige soldaten in huis, „die handelden na haer discretie, welke seer geringh was”²⁴⁶). Het vluchten nam weer toe. Dijkvelt, die steeds, al of niet met eenige andere heeren, deze zaken behandelde, sprak er met Stouppa over en samen hadden zij weer een onderhoud met den Intendant. Deze bleef er bij, dat er geld was en dat de Staten moesten zorgen, dat hij het kreeg. Zoolang hij het zelf moest zien los te maken, zou „hetselve door executie met de militie” gaan en de excessen konden nog erger worden. Een soldaat was wel eens dronken en dan kon en zou hij achteraf straffen, maar voorkomen, dat was een andere zaak. Na de inlegering van soldaten hadden ook velen met goud betaald, die eerst het hevigst geklaagd hadden. Hoe kon een soldaat hierin waarheid van leugen on-

²⁴²) Res. St. 21/31 Jan. en Res. Ged. St. 15/25 Jan. 1673: 16061 gld. 7 st., uitgeteld aan Dumée.

²⁴³) Res. Ged. St. 10/20 Jan. 1673, als insertio aanwezig bij Res. St. 14/24 Jan. 1673. R.A.U. No. 233.

²⁴⁴) Res. St. 17/27 Jan. 1673. Quitantie van 8 Febr. 1673, R.A.U. No. 324.

²⁴⁵) Res. St. 21/31 Jan. 1673. ²⁴⁶) Journaal blz. 159.

derscheiden? Alleen als de Staten beloofden de helft van hetgeen nog geïnd moest worden binnen 14 dagen te voldoen, zou hij de andere helft kwijtschelden; wederom zeide hij over Januari, Februari en verder, niets te zullen eischen, nu met de toevoeging: „ten ware hem daertoe specificque ende positieve ordre van 't Hof mochte werden toegesonden". Verder konden zij klagen in Parijs en liefst in de zwartste kleuren, want men verdacht hem bij het hof van de provincie te veel te sparen!²⁴⁷⁾.

De heele tax beliep de som van 269868 gld. Ontvangen was, het haardstedegeld meegerekend, 82500 gld. De Staten namen het voorstel, om de helft van het resteerende te betalen, na lang heen en weer gepraat, tenslotte niet aan (het zou op 78000 gld. neerkomen)²⁴⁸⁾. Zij hadden gewild, dat de Intendant de helft van de heele som zou kwijtschelden en de opbrengst van de contributie der afwezige bewoners in mindering aannemen. Zij waarschuwden hem, dat dit alles den koning oneer aandeed, dat de geschiedenis van deze onbarmhartigheid zou gewagen! En verzochten van hun ambt ontslagen te mogen worden en weg te mogen gaan! Waarop Robert weer sprak van „quade intentie" en dat de vermogenden de som gemakkelijk konden opbrengen. Tenslotte zeide hij, dat men hem 21222 gld. 17 st. schuldig was wegens de belastingen van November en December en dat deze som prompt voldaan moest worden²⁴⁹⁾. De Staten betaalden toen 4973 gld. 15 st.²⁵⁰⁾. Op 1/10 Februari besluit men te betalen „het resterende van het provenu der impositiën over de maenden November ende December, ter somme van 16249 gld. 2 st.". Ondanks het feit, dat uit deze opbrengst renten en lasten betaald waren²⁵¹⁾, was er dus nog geld, waarschijnlijk

²⁴⁷⁾ Res. St. 23 Jan./2 Febr. 1673. Not. vr. id.

²⁴⁸⁾ Res. St. 24 Jan./3 Febr., 25 Jan./4 Febr., 27 Jan./6 Febr. 1673. Not. vr. 23 Jan./2 Febr., 25 Jan./4 Febr. 1673.

²⁴⁹⁾ Booth Dag. Aant. blz. 86. Res. St. 29 Jan./8 Febr. 1673.

²⁵⁰⁾ Id. 30 Jan./9 Febr. 1673. Het blijkt later (ibidem 7/17 Febr. 1673), dat dit niet de opbrengst van den impost van een deel van Januari is (f 4929—zie blz. 102), maar een afbetaling op het gevraagde.

²⁵¹⁾ Zie boven, blz. 99. Jammer genoeg ontbreekt de insertio van 1/10 Febr.

belastingen van Januari. Volgens de Resoluties van 7/17 Februari is er 16448 gld. 14 st. 6 p. aan Dumonceau gegeven door den secretaris van de Staten, van de Poll, om met de 4973 gld. 15 st. een bedrag van 21438 gld. 9 st. 6 p. te voldoen ²⁵²).

Als afgevaardigde van de Utrechtsche vroedschap ging Velthuysen nog eens naar den Intendant ²⁵³). Wie moest eigenlijk de schatting betalen, de huurder of de eigenaar? Er werd bij het innen geen regel gevolgd. Robert antwoordde alleen, dat de Staten zijn voorstel maar hadden moeten aannemen; de korting wegens het betaalde schoorsteengeld werd door hem ingetrokken, omdat, zooals hij zei, de Staten hem in de kohieren namen van personen hadden opgegeven als nog schuldig zijnde, die quitantie konden toonen. En dat waren speciaal Katholieken. Velthuysen antwoordde, dat dit een fout van de uitmaanders moest zijn; ook was er nog betaling gedaan na het inleveren van de kohieren; het was natuurlijk gebeurd om de regeering bij den Intendant in discrediet te brengen; Velthuysen verzocht, de kwestie te mogen oplossen, maar Robert weigerde, omdat, zooals hij zei, alles, wat hij van de regeering eischte, veel te langzaam ging.

Half Maart liet hij de Staten weten, dat hij eenige gecommiteerden wenschte te spreken en deelde dezen mee, dat hij order van het hof had ontvangen om een nieuwe schatting te vragen over Januari, Februari, Maart en April ²⁵⁴). Stouppa raadde aan, minstens 50000 rijksdaalders te bieden; anders zou men

²⁵²) De rekening is niet juist, want 1e moest het maar 21222 gld. 17 st. zijn en 2e is 16448 gld. 14 st. 6 p. plus 4973 gld. 15 st. = 21422 gld. 9 st. 6 p. Het bedrag van 16448 gld. 14 st. 6 p. kwam als volgt bij elkaar: 2016 gld. gelicht van den ontvanger van het eene deel der generale middelen, 3000 gld. id. andere deel, 2200 gld. van het gemaal, 748 gld. 14 st. 6 p. van het bier, 500 gld. van den wijn, wat heelemaal niet klopt. Wanneer de 3 laatste bedragen de heele impost van Januari uitmaken, moet de opbrengst wel zeer zijn achteruit gegaan. (Vgl. November en December). De quitantie van Dumonceau vermeldt het bedrag als 21437 gld. 9 st. 6 p. (gedagteekend 21 Febr. 1673. R.A.U. No. 324).

²⁵³) Not. vr. 10/20 Febr. 1673.

²⁵⁴) Res. St. 8/18 Maart 1673. Booth Dag. Aant. blz. 96.

weer hetzelfde lijden als in den winter was gebeurd en volgens hem zou de Intendant „noch eens sooveel daerenboven omslaan ende de taxe der onvermogene van de vermogene afhalen" ²⁵⁵). De onderhandelingen over deze schatting zijn, hoewel niet wat men vlot kan noemen, toch vlugger verlopen dan die gedurende den winter. De 50000 rijksd. moesten alleen door Utrecht worden opgebracht. Amersfoort en de andere steden (16000 rijksd.) en eenige dorpen (3000 rijksd.) moesten apart betalen. Robert wilde ook wel zelf 100000 rijksd. innen van de stad Utrecht en zei: „Dat haer Ed. Mo. maer hadde haer te verklaren, ende dat soo haest doenlyck" ²⁵⁶). Vroedschap en Staten schikten zich gezwind. Op 17/27 Maart werd het accoord gesloten: Utrecht zou 43000 „patagons" betalen, dus 107500 gld., in 3 termijnen, 15, 25 April en 2 Mei. Niets anders zou verder gevraagd worden; alleen de confiscatie van goederen van afweziggen ging door. De Staten verkregen, dat van het zaaikoren, dat uit de stad Utrecht werd gevoerd, de 4e penning niet meer geëischt werd.

Om het geld van deze schatting te vinden, verdeelde de vroedschap zich in vieren, om de burgerij in elk van de 4 kwartieren van de stad in 7 klassen te rangschikken ten opzichte van de „middelen, bij een iegelijk gepossideerd, mitsgaders van de coophandel, neeringen en winsten die deselve by de jegenwoordige tyden hebben connen maaken" ²⁵⁷): 1e klasse 150 gld., 2e klasse 120, 3e klasse 90, 4e klasse 50, 5e klasse 30, 6e klasse 15, 7e klasse 6. Tot hulp namen de vroedschapsleden 14 aanzienlijke burgers ²⁵⁸), gekozen uit dubbeltallen van Mennoniten, Lutheranen, Remonstranten, Roomsche-Katholieken en Gereformeerden. De lijst van dubbeltallen ²⁵⁹) bevat 4 namen van Mennoniten, 4 van Lutheranen, 4 van Remonstranten, 8 van Room-

²⁵⁵) Res. St. 12/22 Maart 1673.

²⁵⁶) Res. St. 13/23 Maart 1673. Not. vr. 11/21 en 13/23 Maart 1673.

²⁵⁷) Res. St. 25 Maart/4 April 1673.

²⁵⁸) Not. vr. 15/25 Maart 1673. Journaal blz. 186.

²⁵⁹) „Dubbelt getal den 12en Marty 1673", „Enckelt getal den 12en Marty 1673", R.A.U. No. 1055. Vgl. ook: Booth Dag. Aant. blz. 96, 97, 98.

schen en 8 van Gereformeerden, waarvan de helft gekozen werd. Na tien dagen waren de lijsten opgemaakt en goedgekeurd ²⁶⁰). Ieder huisgezin kreeg een biljet, waarop de som, de termijn en de plaats van betaling vermeld stonden ²⁶¹). Het betalen moest geschieden op het stadhuis en binnen acht dagen. De tax was heel ongelijk ²⁶²). „De Burgers waren hierover seer t'onvreden; en dieshalven wierden gedruckte biljetten onder veel deuren deurgestoken, en aen de Buurkerck geplaect, daer dese woorden in stonden: Quod non fecerunt Galli, id nunc fecerunt Vervecini (Hamelisten)” ²⁶³). Bij den Intendant kwamen ook „eenige luyden, die syn Ed. quade impressiën van haer Ed. Mo. commissie ende bedryff omtrent dit werck hadden trachten te geven”. Hij verwees ze naar de Staten zelf ²⁶⁴). De vroedschap constateerde: „sommigen geven voor, dat in de memoriën van tauxatie eenige inegaliteyten worden geremarqeert” ²⁶⁵) en besloot de lijsten nog eens na te zien met alle 28 burgers. De 1e klasse zou verhoogd mogen worden tot 180, 210 of 240 gld. ²⁶⁶). De burgers bedankten echter voor de eer. Zij deelden mee, dat het veranderen van de lijsten te bezwaarlijk was, omdat zij 1e. niet wisten, hoeveel aan den Intendant moest worden betaald (hieruit blijkt, dat de vroedschap de verantwoording van zich af wilde schuiven, zonder echter open kaart te spelen); 2e. kenden zij niet de opbrengst van de belastingen over Januari t/m April, die toch gebruikt konden worden tot verlichting van de schatting; 3e. was hun niet bekend, hoeveel huis- en haardstedegeld nog te vorderen was, hetgeen ook voor de schatting kon worden gebruikt. De stadssecretaris Nieuwstad antwoordde, namens de vroedschap, dat de tax ongeveer 108000 gld. bedroeg en dat de opbrengst van de belastingen zeer gering was, omdat de militie vrijdom van impost had en men meubels moest betalen

²⁶⁰) Not. vr. 26 Maart/5 April 1673.

²⁶¹) Een ingevuld aanslagbiljet: No. 244 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

²⁶²) Journaal blz. 187. ²⁶³) Ibid. blz. 188.

²⁶⁴) Res. St. 1/11 April 1673. ²⁶⁵) Not. vr. 1/11 April 1673.

²⁶⁶) Ibid. 2/12 April 1673.

voor de hooge officieren en kosten maken voor wachthuizen enz. Op de 3e vraag is klaarblijkelijk geen antwoord gegeven²⁶⁷). Op een volgende vergadering compareerden de burgers niet meer en zoo nam de vroedschap het veranderen van de lijst naar aanleiding van de „requesten ende doleantiën” maar zelf ter hand²⁶⁸). Verschillende waarschuwingen zijn gepubliceerd, dat men zijn tax had te voldoen²⁶⁹). In het begin van Mei gingen de stadsboden, vergezeld van soldaten, degenen, die nog niet betaald hadden, „aenspreecken”²⁷⁰). De straf op het niet betalen was: overgeleverd worden aan den Intendant²⁷¹).

De 1e termijn: 37500 gld. blijkt 16/26 April betaald te zijn²⁷²). Men heeft de rest van het aan de Franschen verschuldigde bedrag in den loop van Mei voldaan²⁷³) en tenslotte quitantie ontvangen²⁷⁴).

Er werd, toen Condé in Utrecht was gekomen, met hem overlegd en vastgesteld, wat iedere compagnie soldaten in Utrecht aan bier en wijn zou krijgen zonder impost, nl. iedere compagnie cavallerie 12 ton bier, iedere compagnie infanterie 10 ton bier, 3 officieren samen 100 kannen wijn per maand. Vermoedelijk

²⁶⁷) Ibid. 4/14 April 1673. Vgl. ook Booth Dag. Aant. blz. 104, 105.

²⁶⁸) Not. vr. 14/24, 15/25 April en 3/13 Mei 1673. Portefeuille requesten aan B. en vr. om vermindering of vrijstelling van Fransche taxen: G.A.U. No. 857.

²⁶⁹) 15/25, 17/27 April 1673.

²⁷⁰) 26 April/6 Mei 1673. Journaal blz. 192.

²⁷¹) Res. St. 24 April/4 Mei 1673.

²⁷²) Res. St. 16/26 April 1673: aan den Franschen commissaris Heiss.

²⁷³) Op 29 April/9 Mei is er door den secr. van de St. aan Heiss 13677 gld. 1 st. en 20530 gld. betaald, op 5/15 Mei aan Dumée 12122 gld. 19 st. en 7/17 Mei 11740 gld. Bij het Fransche bureau was 1954 gld. 17 st. binnengekomen en 730 gld. van buiten de stad. De schatting van de Roomsche priesters weigerde Louvois aan te nemen; die moesten vrij zijn. Er bleef dus toen nog 9245 gld. 3 st. te betalen, waarop Robert zeer aandrong. (Res. St. 16/26 Mei 1673). Dit is 25 Mei/4 Juni voldaan aan Heiss.

²⁷⁴) Deze quitantie, voor de 115000 (de 107500 van Utrecht en de 3000 rijksd. van het platteland) gedagteekend 20 Juni 1673 door Heiss: R.A.U. No. 324.

had de ruitery, wat de minderen betreft, dus meer dorst dan het voetvolk.

Eenige dagen later kwam de Intendant met een nieuwen eisch over Mei, Juni en Juli: 62000 rijksd. ²⁷⁵). Het duurde nog eenigen tijd, eer men ging onderhandelen. Op 29 Juli schreef de Intendant uit Nijmegen, dat men vast een som moest betalen, dan kon hij aan het hof getuigen van den goeden wil. Het slot van den brief is merkwaardig: „Je ferois assurément tout de mon mieux, tant à cause de la connaissance que j'ay de l'estat de vos affaires qu'à cause de l'ennuie que j'ay de vous faire connoistre que je suis tres veritablement, Messieurs, vostre tres humble et tres obeissant serviteur....." ²⁷⁶).

De Staten stelden een memorie van onvermogen op ²⁷⁷). Het aantal hoofden van gezinnen bedroeg 6000; daarvan waren slechts 3000 „taillable". In de 7e klasse waren 1235 burgers ingedeeld (5e: 386, 6e: 636). Bij de taxatie van April was aan velen uit de 3 laagste klassen de quote kwijtgescholden, aan velen uit de andere vermindering verleend. Meer dan 5 à 6000 rijksd. konden zij niet bieden ²⁷⁸). Er is een bedrag betaald, maar dat blijkt pas later. Volgens de Resoluties van de Staten van 27 Sept./7 Oct. is er op 22 Augustus 14414 gld. 13 st. 10 p. aan Dumée gegeven; in de Notulen van de vroedschap van denzelfden dag wordt gesproken van: „albereyts betaalde 15000" ²⁷⁹).

Half September was het al, toen er ernst met den eisch werd gemaakt ²⁸⁰). De Staten schreven weer een brief aan Louvois ²⁸¹), waarop zij 14/24 October antwoord ontvingen, zonder resultaat. Robert eischte zonder uitstel: of de som van 62000 rijksd. betalen, of de soldaten in den kost nemen. Dit werd

²⁷⁵) Res. St. 2/12 Juni 1673.

²⁷⁶) Id. 22 Juli/1 Aug. 1673. Not. vr. 23 Juli/2 Aug. 1673.

²⁷⁷) Res. St. 26 Juli/5 Aug., 29 Juli/8 Aug. 1673.

²⁷⁸) Res. St. 4/14 Aug. 1673. Not. vr. id.

²⁷⁹) Booth zegt 5/15 Aug.: 6000 rijksd.

²⁸⁰) Res. St. 19/29 Sept. Not. vr. 22 Sept./2 Oct. 1673.

²⁸¹) Ibid. 23 Sept./3 Oct. 1673. Ibid. id.

ter kennis van de burgerij gebracht ²⁸²). De Intendant zou in het eerste geval of zelf het bedrag omslaan, of men moest een accoord met hem erover sluiten. De schouten van de buurten moesten den volgenden dag hun oordeel geven, schriftelijk ²⁸³). Het bericht wekt groote verslagenheid onder de burgerij. Men was echter algemeen voor het eerste ²⁸⁴). Tenslotte, na eenig heen en weer gepraat, legden vroedschap en Staten er zich bij neer ²⁸⁵). Het accoord, dat zij 10 October sloten, hield in: het opbrengen van 60000 rijksd., in 3 termijnen, vervallend 31 October, 30 November en 31 December, en 2000 schepel haver, 30 November te leveren ²⁸⁶). De vrijheid van impost voor de militie werd opgeheven. Aan enkele gevluchte regenten, Ruysch, Mynden, Berckesteyn, Zuylen, Nellestein werd geschreven, dat ze aan de quote mee hadden te betalen ²⁸⁷). De vroedschap droeg aan de schouten op ²⁸⁸), binnen tweemaal 24 uur op de secretarie een opgave in te leveren van degenen, die in hun buurt woonden, met hun nering en handwerk, en speciale vermelding van wie bijzondere winst had gemaakt ²⁸⁹). Over het algemeen klaagde men, dat er geen winst of heel weinig werd gemaakt, omdat de Franschen afdongen en de burgers vrijwel niets kochten ²⁹⁰). Deze opgave bleek niet voldoende, „niet mette vereyde onderscheidinge” gemaakt. Op 4/14 October werd bevolen, dat de schouten rond zouden zeggen, dat men met „secrete memoritjes of briefjes, die men in de Buurkerck, in bussen, daertoe gestelt, souden insteken” verzocht werd, bekend te maken, welke menschen „eenige extraordinaire winsten hadden genoten, of suspecte goederen ingekocht: dewyl d'Intendant wilde dat in het taxeeren daerop gesien sou

²⁸²) 24 Sept./4 Oct. 1673.

²⁸³) Donderdag 25 Sept./5 Oct. 1673.

²⁸⁴) Not. vr. 25 Sept./5 Oct. 1673.

²⁸⁵) Res. St. 2/12 Oct. 1673. Not. vr. id.

²⁸⁶) Vgl. Booth Dag. Aant. blz. 131.

²⁸⁷) Res. St. 18/28 Oct. 1673.

²⁸⁸) Not. vr. 2/12 Oct. 1673.

²⁸⁹) Journaal blz. 216, 217.

²⁹⁰) Zie G.A.U. No. 1203.

worden" ²⁹¹). De briefjes konden ook in een bus op het stadhuis gedaan worden; deze publicatie werd 6/16 October bekend. De vroedschap verdeelde zich weer in vieren om den omslag te formeeren; 15/25 October waren de lijsten klaar. Geen requesten zouden aangenomen worden, vóór de helft van het geld voldaan was. Zonen van regenten en allen, die een ambt of iets dergelijks genoten van stad en provincie en bij hun ouders of anderen inwoonden, moesten ook aan de schatting bijdragen ²⁹²). Er werd zeer gemopperd. Sommige winkeliers stonden op 4 of 500 gld. Degenen, die niet terstond de helft betaalden, zouden aan den Intendant ter executie opgegeven worden. Terwijl het innen van deze schatting nog in vollen gang was, werd de burgerij opgeschrikt door het bericht van een laatste-, een brandschatting, waarover later ²⁹³).

Er is in den herfst van 1672 besloten tot een gezantschap naar het Fransche hof om een poging aan te wenden de financieele eischen wat te doen matigen ²⁹⁴). De gedeputeerde moest ook uitstel verzoeken van het placcaat, waarbij de gevluchte Utrechtsche inwoners teruggeroepen werden ²⁹⁵). Eerst zouden Velthuysen en Cattendijck gaan ²⁹⁶). Velthuysen trok zich het eerst terug. Daarna weigerde Cattendijck, omdat Stouppa hem niet de verzekering gaf, dat zijn huis vrij van inkwartiering zou zijn ²⁹⁷). De Franschen raadden den Heer Maarsenbroeck aan: „die is van een veel sachter humeur"; Cattendijck zou „aen 't hof van den Coning niet te recht geraken, doordien aldaer wel

²⁹¹) Journaal blz. 217. Booth Dag. Aant. blz. 132. No. 479 Cat. v. d. Bibl. over U.

²⁹²) Not. vr. 22 Oct./1 Nov. 1673. Een oningevuld aanslagbiljet: No. 244 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

²⁹³) Over de juistheid van de algemeen opgegeven cijfers aangaande de schattingen, zie Aanhangsel.

²⁹⁴) Res. St. 5/15 Oct. 1672. Not. vr. 3/13 Oct. 1672.

²⁹⁵) Ibid. resp. 7/17 Oct. en 6/16 Oct. 1672.

²⁹⁶) Booth Dag. Aant. blz. 38, 39, 40, 41.

²⁹⁷) Hist. Aant. blz. 625.

andre choques soude kunnen ontmoeten" ²⁹⁸). Jan Louis Godin van Maersbroeck nam de opdracht aan; zijn instructie is te vinden in de Resoluties van de Staten van 9/19 October 1672 ²⁹⁹). O.a. moest hij bij de uiteenzetting van de onmogelijkheid voor de provincie om geld op te brengen en het ingaan tegen de artikelen van de overgave, ook spreken over de schade door de opening in den Lekdijk ³⁰⁰) aangericht en zelfs beproeven of de Dom in Utrecht niet weer aan de Gereformeerden zou kunnen worden gegeven. Dit laatste mocht hij echter uitstellen ³⁰¹). Hem werd aanbevolen zich in verbinding te stellen, („particuliere adresse en kennisse trachten te maecken") met bedienden van Pomponne en Louvois. Bij Secrete Resolutie werd daarvoor 300 rijksd. uitgetrokken ³⁰²). De Intendant, Luxembourg en Stouppa gaven Maersbroeck „alle favorable brieven van voorschryvens en adres" mee ³⁰³). Er werd een „acte van indemnité" voor hem opgesteld, volgens welke hij zelf, zijn bagage en zijn goederen schadeloos gesteld zouden worden voor alles, wat mocht gebeuren ³⁰⁴). Hij ging 23 Oct./3 Nov. op reis ³⁰⁵). Een blanco volmacht kreeg hij mee, die hij in Parijs moest invullen met wat hem het best zou lijken ³⁰⁶), en brieven voor Colbert, Tellier en Pomponne. Voor Louvois ook een „blanc signé", op den inhoud waarvan hij zich dus ook te Parijs nog eens beraden kon. De schade, die de ingezetenen van de stad en omgeving hadden geleden door het Fransche leger, werd opgegeven in een memorie, die Maersbroeck ook meenam ³⁰⁷).

Op 6/16 November kwam hij te Parijs aan ³⁰⁸). In den loop van de maanden, die hij in Parijs doorbracht, werd de

²⁹⁸) Booth Dag. Aant. blz. 41.

²⁹⁹) Journaal blz. 100. ³⁰⁰) Zie hoofdstuk IV, blz. 150.

³⁰¹) Res. St. 18/28 Oct. 1672. ³⁰²) 25 Sept./5 Oct. 1672.

³⁰³) Res. St. 11/21 Oct. 1672. ³⁰⁴) Res. St. 18/28 Oct. 1672.

³⁰⁵) Verbaal (zie noot 315). ³⁰⁶) Res. St. 21 Oct./1 Nov. 1672.

³⁰⁷) Res. Ged. St. 10/20 Oct. 1672. Not. vr. 14/24 Oct. 1672. Journaal blz. 107. De memorie: G.A.U. No. 928.

³⁰⁸) Verbaal (zie noot 315).

Utrechtsche gezant natuurlijk op de hoogte gehouden van nieuwe eischen³⁰⁹). Bij hun schrijven van 31 Dec./10 Jan. konden de Staten een brief insluiten van Robert aan Louvois, waarin hij op verzoek van de Staten meedeelde, dat de toestand van de provincie en de steden zeer slecht was. De Staten zonden op dien datum, op verzoek van Maersenbroeck³¹⁰) ook nog vier geteekende blanco's, twee aan den koning en twee aan Louvois gericht. In April gebood men hem terug te komen³¹¹). Misschien zou hij samen kunnen reizen met de vrouw van Stouppa, die te Utrecht verwacht werd³¹²); de Staten droegen hem op „om onderweg ontrent haer Ed. allesints d' eer te bewaren". Daar Mevrouw Stouppa echter treuzelde, kreeg Maersenbroeck last om niet langer in Parijs te blijven³¹³). Hij reisde over Metz, zooals hij 9/19 Mei schreef, terug³¹⁴) en bracht te Utrecht gekomen, 30 Juni/10 Juli rapport uit³¹⁵).

Zijn eerste audientie bij Louvois had plaats gehad op 10/20 November 1672. Maar de audientie bij Lodewijk XIV werd uitgesteld tot 30 Nov./10 Dec. 1672 en toen bleek het opschrift van den brief, „Sire", verkeerd en moest hij den brief terug sturen aan de Staten³¹⁶). Hij werd „rudement" door Louvois bejegend³¹⁷). Men wilde hem natuurlijk aan het lijntje houden. Hij sprak met verschillende personen, kardinaal de Bouillon,

³⁰⁹) Res. St. 11/21 Nov., 22 Nov./2 Dec., 26 Nov./6 Dec., 29 Nov./9 Dec., 6/16, 16/26 Dec. 1672, 31 Dec. 1672/10 Jan. 1673, 7/17, 17/27 Jan., 28 Jan./7 Febr., 31 Jan./10 Febr., 25 Febr./7 Maart, 7/17 Maart 1673. Res. Ged. St. 11/21 Febr. 1673.

³¹⁰) Verbaal (zie noot 315).

³¹¹) Res. St. 10/20 April 1673.

³¹²) Ibid. 15/25 April 1673.

³¹³) Ibid. 28 April/8 Mei 1673.

³¹⁴) Ibid. 19/29 Mei 1673.

³¹⁵) Ibid. 30 Juni/10 Juli 1673. Not. vr. id. Dit „Verbaal" is ingebonden bij de Secr. Res. St. (R.A.U. No. 257). Zijn brieven d.d. 11/21 Nov., 22 Nov./2 Dec. 1672 en 18/28 Jan. 1673 ontbreken bij de inserties van de Res. St.

³¹⁶) Copie van den inhoud R.A.U. No. 233.

³¹⁷) Booth Dag. Aant. blz. 64.

de Rochefort enz. Toen de veranderde brief aan den koning terug was in Parijs, verbleef het hof in Compiègne. Tot een audientie bij Lodewijk XIV is Maersbroeck niet meer kunnen komen; wel heeft hij nog toegang gekregen tot den biechtvader van den koning en gebruikte daar „soodanige argumenten als by soodanige personen meest ingressie hebben” ³¹⁸). Dagelijks liet hij zich aan het hof zien! Bereikt heeft hij absoluut niets en waar zijn tractement 10 gld. per dag bedroeg en hij 226 dagen is weg geweest ³¹⁹), is dit gezantschap, dat natuurlijk nog veel meer dan tractement heeft gekost (hij schreef zelf: „alle die sommen sullen sommige dencken wat hoogh te lopen, maar meyne op myn wedercomste pertinentelyck te connen aenwysen waertoe geemployeert syn” ³²⁰), een dure geschiedenis voor Utrecht geweest ³²¹).

Dit lag niet aan den persoon van Maersbroeck. Geen enkele gezant had te Parijs iets gedaan gekregen. Louvois oordeelde, dat men zoo veel mogelijk uit Utrecht halen moest, omdat de provincie niet Fransch zou blijven ³²²). Hij schrijft aan Luxembour ³²³) over Utrecht: „il en faut en tirer tout ce qui se pourra”. En van den uitvoerder van zijn bevelen, den Intendant Robert, zegt een Fransch schrijver ³²⁴):

„Jamais et nulle part au monde, dans quelque temps et sous quelque gouvernement que ce soit, le génie de la fiscalité ne s'est produit avec un pareil de luxe de raffinement et d'audace. L'intendant Robert est véritablement un type.....”

In den brief van Robert aan Louvois van 14 Februari 1673, schrijft deze over de schattingen het volgende ³²⁵):

„J'ai bien cru que les clameurs dont on vous avoit parlé ne vous auroient pas fait changer de résolution, puisque j'ai toujours été persuadé que c'est plutôt cela que de l'argent que vous cherchez; aussi bien loin de discontinuer

³¹⁸) Verbaal. ³¹⁹) Ibid.

³²⁰) Secr. Res. St. 9/19 Mei 1673.

³²¹) Voor de bedragen zie: Res. St. 4/14 Jan., 4/14, 9/19 Mei, 11/21 Juni, 17/27 Juli 1673, Res. Ged. St. 17/27 Oct., 5/15 Dec. 1672 en de „Declaratie” aan het einde van het „Verbaal”.

³²²) Hist. de Louvois Tome I Ch. V.

³²³) 26 Aug. 1672. Camp. de H. blz. 149.

³²⁴) Hist. de Louvois Tome I Ch. VI.

³²⁵) Ibid.

en aucune façon mes poursuites, j'y ai tous les jours augmenté de nouvelles rigueurs. Il est inutile de vous dire le détail, suffisant que vous sachiez qu'il est impossible que l'on crie d'avantage que l'on fait. Pour vous faire concevoir la misère qui est dans le peuple de cette ville et l'effet qui y produit la violence avec laquelle nous levons la taxe, je vous dirai que l'on est accablé, aux portes de la ville, de gens qui veulent s'en aller....."

en 6 Maart 1673:

„Je puis vous assurer que je suis si bien votre intention de ne point ménager le pays, que je suis très certain que vous ne souffririez jamais toutes les cruautés que je fais pour en tirer le peu d'argent que j'en tire, si vous étiez présent."

Toen Condé in Utrecht kwam, bedroefde de toestand van het land hem. Hij schreef aan Louvois, 25 April 1673 ³²⁶):

„Je trouve les esprits de ces peuples ici tout autres que l'année passée: ils sont tous au désespoir, à cause des taxes insupportables qu'on leur fait tous les jours. Il me semble que le profit qu'on en a tiré au delà de ce qu'on auroit pû en tirer par la douceur, est bien médiocre et qu'il ne valoit pas l'aversion cruelle qu'on s'est attirée. Je ne sçais s'il est de l'interêt du Roi de continuer....."

Maar Louvois spoorde hem aan tot hardheid. En 19 Mei schreef Condé ³²⁷):

„Je ne vous dirai rien après cette fois-ci sur le sujet des taxes dont vous m'écrivez; mais pardonnez - moi si je vous dis que ce qu'on a tiré d'argent par cette voie-là au dessus de ce qu'on en auroit pû tirer par des voies qui n'auroient pas mis les peuples au désespoir, n'est pas une chose fort considérable. ....je vais pourtant prendre mon front d'airain, puisque vous le voulez ainsi, et être le plus impitoyable du monde."

Luxembourg heeft zich met de schattingen weinig bemoeid; alleen als hem bemiddeling gevraagd werd. Hij schrijft 16 Aug. 1672 ³²⁸) aan Louvois, dat de inwoners het door Robert gevraagde werkelijk niet kunnen betalen. Bovendien vindt hij het niet verstandig de menschen te verbitteren. Beter is het plunderen bij vertrek! Stouppa heeft ook steeds bemiddeld. De macht om de eischen minder zwaar te maken, had hij natuurlijk niet.

³²⁶) Recueil de Lettres blz. 343.

³²⁷) Ibid. blz. 366.

³²⁸) Camp. de H. blz. 131.

Er zijn nog andere betalingen gedaan tijdens de Fransche bezetting dan de schattingen. De vroedschap heeft b.v. de tractementen betaald van de vier aide-majours van het garnizoen ³²⁹⁾ à 25 gld. per maand. Ook Stouppa kreeg dit ³³⁰⁾ en de la Planche, die de inkwartiering verzorgde ³³¹⁾. Deze ontving ook een recognitie van 250 gld. Een ingenieur, door de Franschen aangesteld in verband met de fortificatie van Utrecht, werd door de Staten bezoldigd ³³²⁾. De fourier Baron kreeg, behalve zijn tractement van 18 gld. per maand ³³³⁾, verschillende sommen van Staten en vroedschap ³³⁴⁾.

Bovendien had men nog „vereeringen” moeten geven. Posten op de rekening van Mansvelt ³³⁵⁾ zijn o.a.: aan een Fransch overste: 1260 gld., aan Stouppa: 500 gld. Dit laatste was een Nieuwjaarsgift ³³⁶⁾. Het geheim besluit van de Staten van Utrecht van 29 Juli/8 Aug. 1672 ³³⁷⁾ bevat eigenlijk een plan de campagne van omkooprij, waarbij aan Dijkveldt de leiding werd opgedragen. Uit het besluit zelf, dat in eenigszins duistere bewoordingen is opgesteld, valt dit nog niet dadelijk af te leiden, maar wel uit de Resoluties van later datum, die verwijzen naar deze ³³⁸⁾. Op 7/17 September 1672 wordt besloten ³³⁹⁾ aan Luxembourg, „groote genegentheyt betonende ende (die) oock door andren aen 't Hof van Vranckryk veel goede devoiren conde doen”, te doen vereeren „eenige japansche costelyckheyd” van 3200 gld. In April 1673 wordt aan den Heer Ruysch te Amsterdam opgedragen ³⁴⁰⁾ „leywaet” te koopen „van de alderfijnste sorte” van 3000 gld. Hoewel de naam niet genoemd wordt, moet het voor de vrouw van Stouppa bedoeld geweest

³²⁹⁾ Not. vr. 11/21 Nov., 12/22 Dec. 1672.

³³⁰⁾ Ibid. 3/13 Febr. 1673. ³³¹⁾ Ibid. 24 Juni/4 Juli 1673.

³³²⁾ Res. St. 23 Nov./3 Dec. 1672. ³³³⁾ Res. St. 18/28 Oct. 1672.

³³⁴⁾ Ibid. 23 Aug./2 Sept. 1672, Not. vr. 24 Dec. 1672/3 Jan. 1673, Res. St. 11/21 Dec. 1672 en 29 Dec. 1672/8 Jan. 1673.

³³⁵⁾ G.A.U. No. 1243.

³³⁶⁾ Not. vr. 30 Dec. 1672/9 Jan. 1673.

³³⁷⁾ Secr. Res. St. ³³⁸⁾ b.v. 10/20, 15/25 April 1673.

³³⁹⁾ Secr. Res. St. ³⁴⁰⁾ Ibid. 25 Maart/4 April 1673.

zijn. Maar de koop is om onbekende redenen niet doorgegaan. Aan Maersenbroeck werd opgedragen ³⁴¹⁾ „omme tot Parijs te copen een juweel of eenige gevalliger frayichheyd, ter waerde van 1000 silvere ducats (een à tweehondert gulden min of meer onbegrepen) ende 't selve over te leveren aen de persoon UEd bekennt". Voor zijn goede diensten krijgt N.N. 200 rijksd. „en noch aen N.N. voor extraord. moeyte 16 silvere ducats" ³⁴²⁾. Hoe het afgeloopen is met het geschenk aan Mevrouw Stouppa, wordt meegedeeld door Maersenbroeck in een brief van 3/13 Mei 1673 ³⁴³⁾. Zij wilde graag een snoer parels hebben en wist een collier te koop voor 400 gouden louis d'or, zooals ze aan Maersenbroeck vertelde, toen deze haar meedeelde, dat de Staten haar iets wilden vereeren „tot een kleyne erkentnisse van de grote diensten, die den Heere Gouverneur Stouppa dagelyx continueert de provintie ende borgerye van Utrecht te bewysen". Maar een dag later bracht haar „stoetjuffrouw" toch de boodschap, dat mevrouw geen kans zag „om tot die prys te connen de coop concluderen, dat evenwel niet gaerne de occasie soude willen laten voorbijgaen, dat derhalven maer wilde seggen, tot hoe verre mij wilde engageren, dat sij de rest daerbij soude doen". Waarop Maersenbroeck niet durfde nalaten haar het collier in zijn geheel aan te bieden, want „na de kennisse die ick van het humeur van de welgedachte dame hebbe, soude het niet dienstigh wesen op sulcke maniere te handelen". De Staten keurden het uitgeven van het hooge bedrag goed ³⁴⁴⁾. In dezelfde vergadering werd besloten, eenig zeldzaam porcelein in te koopen „ter somme van 3 à 4000 gulden ten minsten pryse" om aan Robert te geven.

Mevrouw Stouppa kwam in September 1673 in Utrecht en werd door de Staten verwelkomd „om de gonste en genegenheyd van opgamelte Gouverneur te erkennen en deselve verder te

---

³⁴¹⁾ Secr. Res. St. 10/20 April 1673.

³⁴²⁾ Ibid. 15/25 April 1673.

³⁴³⁾ Ibid. 9/19 Mei 1673.

³⁴⁴⁾ Haar bedankbriefje in een noot bij Booth Dag. Aant. blz. 127.

conserveren" ³⁴⁵). Zij deed haar intocht in een rijtuig met 6 paarden ³⁴⁶).

Tegenover de eigen beambten en zichzelf betrachtte de regering de noodige zuinigheid. Begin 1673 werd een voorstel gedaan geen tractementen meer uit te betalen aan de ambtenaren van de provincie ³⁴⁷). Het tractement (75 gld.) van de burgemeesters is in 1673 niet uitbetaald, maar opgeteld bij de presentiegelden en voldaan in een obligatie ³⁴⁸). De presentiegelden werden, behalve met obligaties, verrekend met de exemptiegelden. De hophilieden, die gewoonlijk 100 gld. per jaar krijgen, ontvangen 31 Aug./10 Sept. 1672 maar 50 gld. De andere helft zal betaald worden „bij favorabelder succes van tijds" ³⁴⁹). De stadsbeiermeester wordt benoemd tot stadstrompetter („stadstromper ofte musicien"), echter zonder salaris ³⁵⁰). Andere tractementen en rekeningen werden ook wel voldaan met obligaties ³⁵¹).

De stad Utrecht heeft zich al spoedig na den aftocht van het Staatsche leger in geldverlegenheid bevonden. De vroedschap moest geld leenen van de Staten ³⁵²) en wel 12000 gld. ³⁵³).

³⁴⁵) Res. St. 20/30 Sept. 1673. ³⁴⁶) Journaal blz. 213.

³⁴⁷) Not. vr. 27 Jan./6 Febr. 1673.

³⁴⁸) Rekening van Gillis van Wijck. G.A.U. No. 1259. ³⁴⁹) Not. vr.

³⁵⁰) Not. vr. 29 Nov./9 Dec. 1672.

³⁵¹) Not. vr. 27 Dec. 1672/6 Jan. 1673, 4/14 Aug. 1673. Rekening van Mansveld. G.A.U. No. 1243. Zie ook: Aanteekeningen over de betaling van achterstallige tractementen van professoren en predikanten. G.A.U. No. 1220.

³⁵²) Not. vr. 10/20 Juni 1672. Res. St. 15/25 Juni 1672.

³⁵³) Voorgesloten door Solingen (toen ontvanger van het andere deel van de generale middelen, G.A.U. No. 1323 — de noot bij het nummer in den catalogus is onjuist —) en in ontvangst genomen door Mansveld, die vóór alles de aalmoezeniers- (armen van andere gezindheid dan de Gereformeerden) en ambachtskamer (zwerfende kinderen, vreemde bedelaars) moest betalen. Er heerschte nl. al spoedig groote armoede in de stad (Not. vr. 2/12, 4/14 Nov. 1672. Zie ook de requesten G.A.U. No. 1066). Een bedrag van 1500 gld. werd besteed aan brood, bier en haver voor het garnizoen (Not. vr. 18/28 Juni 1672). Zie voor de terugbetaling van het voorschot Not. vr. 23 Mei/2 Juni en 27 Mei/6 Juni 1673.

Toen de 181929 gld. uit de kas door de Franschen werd opgeëischt en de vroedschap besloot, de onkosten, door de stad gemaakt voor het leger en het garnizoen, af te trekken, werd een specificatie gemaakt van dit bedrag ³⁵⁴). In den loop van 1672 en 1673 had de vroedschap nog meermalen geld te kort. Voorschotten, door particulieren gedaan, b.v. door de heeren van de aalmoezenierskamer, kreeg men slechts met moeite terug ³⁵⁵). Er moest weer geld voor geleend worden ³⁵⁶). Het heeft nog geruimen tijd geduurd, na den aftocht van de Franschen, voor de stedelijke financiën weer in orde waren ³⁵⁷).

De Franschen hebben zich verschillende malen met het vergeven van ambten bemoeid. In een pamflet wordt het benoemen van den advocaat Floris van Ewijck als opvolger van den overleden Statensecretaris, van de Poll ³⁵⁸), toegeschreven aan recommandatie van Condé, omdat zijn zoon, de hertog van Enghien, verliefd was op de dochter van Ewijck. Dit verhaal latende voor wat het is, moet toch geconstateerd worden, dat de Staten, die eerst ³⁵⁹) besloten hadden geen opvolger aan te stellen, maar het ambt te laten waarnemen door Wernard van Velthuysen, op 1/11 Juli 1673 Ewijck benoemden, nadat dit door Stouppa uit naam van Condé en Enghien „met sonderlinge empressement” verzocht was ³⁶⁰). Het cameraarschap van den Lekdijk en den Hinderdam werd, op aanbeveling van den

³⁵⁴) Not. vr. 5/15 Juli. Res. St. 23 Aug./2 Sept. en 29 Aug./8 Sept. 1672: 8146 gld. 4 st. 8 p.

³⁵⁵) G.A.U. No. 936 (request). Booth Dag. Aant. blz. 65.

³⁵⁶) Not. vr. 23 Nov./3 Dec. 1672.

³⁵⁷) G.A.U. No. 755 (Voorslagen tot redres).

³⁵⁸) No. 236 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

³⁵⁹) Res. St. en Secr. Res. St. 30 Juni/10 Juli 1673.

³⁶⁰) Res. St. 1/11 Juli 1673. De nominatie voor dit ambt stond op de „tour” van de ridderschap. Ewijck legde 4/14 Juli den eed af. Tusschen dien datum en 6/16 Juli zijn in het Resolutieboek een aantal bladzijden uitgeknipt. Vgl. Not. vr. 1/11 Juli 1673.

Intendant, vervuld door een door hem aangewezen persoon ³⁶¹). Trouwens had Dumonceau al eerder de Staten laten weten, dat zij niemand „met eenige charges souden voorsien, anders als met voorgaende kennisse van den Heer Intendant” ³⁶²). Toen er in Februari drie plaatsen van gewone leden vacant waren in het Hof van Utrecht, liet de Intendant weten, dat de Staten „bequame luyden, soo van d' een als andere Religie” moesten benoemen. Het was dus de bedoeling een Katholiek in het Hof te krijgen ³⁶³). De schrijver van het „Journaal” vertelt, dat het hier een Katholiek vriend van den 16 Februari overleden raadshoofd Wijkersloot betrof ³⁶⁴), die voor geld het ambt van de Franschen kreeg, maar bedankte, toen hij den eed, dien hij moest afleggen las, omdat een Katholiek dien niet wel bezweren kon ³⁶⁵).

De regeering zelf liet men ongemoeid ³⁶⁶). Op 1 October 1672 had niet de gebruikelijke verandering plaats van burgemeesters, schepenen, tresauriers en cameraars, „in consideratie van de tegenwoordige constitutie van tijden en saecken ³⁶⁷). Luxembourg had wel aan Louvois gevraagd of de koning misschien „en nommera” ³⁶⁸). Het volgend jaar wilde een deel van de vroedschap, dat de verkiezing van een nieuwe regeering op de gewone wijze zou plaats hebben. Toen toch wederom werd besloten tot continuatie van de regeering ³⁶⁹, dienden deze heeren

³⁶¹) Res. St. 17/27 Jan., 1/11 Febr. 1673. Booth Dag. Aant. blz. 73, 74, 79, 80.

³⁶²) Res. St. 29 Dec. 1672/8 Jan. 1673.

³⁶³) Ibid. 18/28 Febr., 5/15 Maart 1673.

³⁶⁴) Dit moet een ander zijn dan de Roomsche advocaat Wijkersloot. Zie ook beneden hoofdstuk IV, blz. 158.

³⁶⁵) Blz. 179, 180. *Journal*

³⁶⁶) De mededeeling van het pamflet Knuttel 10078, dat de Intendant den magistraat in Utr. heeft verzet en maar 10 vroedschappen, 6 schepenen en 2 burgemeesters aangesteld, is onjuist.

³⁶⁷) Not. vr. 1/11 Oct. 1672. Booth Dag. Aant. blz. 35.

³⁶⁸) Camp. de H. blz. 190, 27 Sept. 1672.

³⁶⁹) Not. vr. 1/11 Oct. 1673.

(o.a. Hamel en Velthuysen) een protest daartegen in³⁷⁰), „allegerende dat de fundamentele wetten van de Regeringhe wierden gerenverseert”³⁷¹). Dr. Booth hield zich er buiten, volgens de mededeelingen van zijn zoon. Drie dagen van te voren was Solingen, ook een van de protesteerende heeren, bij Stouppa ontboden, die hem gevraagd had of de magistraat verandering zou maken en op het bevestigende antwoord had gezegd, dat het goed was³⁷²).

De protesteerende partij is bang geweest, dat de magistraat straks niet erkend zou worden, als zijnde onwettig. Dit argument is echter niet gebruikt, toen de Staten Generaal later de Utrechtsche regeering schorsten³⁷³), maar wel zijn alle protesteerende heeren, behalve Gerobulus, afgezet. De Utrechtsche Loevesteinsche factie voelde het onweer dus al vroeg opkomen³⁷⁴).

Meer misschien nog dan de materiele zorgen en lasten, gaf het aan de Utrechtsche Gereformeerden ergernis, dat de Roomsche godsdienst weer openlijk werd beleden. Een processie door de straten te moeten aanzien viel hun moeilijk, zooals ook het gemis van het gebruik van den Dom en van andere kerken. Het sacrament werd meermalen openlijk over straat naar een zieke gedragen en de klacht, reeds begin Juli 1672 geuit, dat ieder gedwongen werd het te groeten, vindt men ook in de Resoluties van de Staten van 11/21 November 1672. Zij schreven toen aan Maersenbroeck, dat men de Gereformeerden probeerde te laten knielen³⁷⁵). Begravenissen met flambouwen, gezang en verderen Katholieken ritus gingen ook langs den weg³⁷⁶). De publicatie van 8/18 Juli 1672, waarbij de vroed-

³⁷⁰) Not. vr. 2/12 Oct. 1673. Protest gedeeltelijk afgedrukt als bijlage F bij Hist. Verhaal van de onw. beh.

³⁷¹) Booth Dag. Aant. blz. 131, 132.

³⁷²) Not. vr. 27 Sept./7 Oct. 1673.

³⁷³) Secr. Res. St. Gen. 18 Nov. 1673.

³⁷⁴) Dat er in Holland een zeer vijandige gezindheid jegens de Utrechtsche heeren heerschte, blijkt uit het „Verhaal van de droevige rencontres.”

³⁷⁵) Booth Dag. Aant. blz. 57.

³⁷⁶) Res. St. 11/21 Nov. 1672.

schap verbood wederzijds elkaars godsdienst te beleedigen, werd door den predikant Montanus 21/31 Juli 1672 in de Catharynekerk overtreden en de vroedschap gelastte den kerkeraad, er voor te zorgen, dat deze predikant voorloopig niet meer zou preeken ³⁷⁷). Een jaar later verneemt echter de kerkeraad, dat de bisschop in den Dom „seer heeft afgegaen tegen de Gereformeerde waarheid”. Dan wordt goedgekeurd „dat de Broederen Predikanten alle gelegenheden sullen waarnemen om 't Pausdom te wederleggen” ³⁷⁸).

Teekenend is het besluit van de vroedschap, dat de regenten van de aalmoezenierskamer voortaan in gelijk aantal (8) Gereformeerd en Roomsch zouden zijn ³⁷⁹).

Verschillende kerken werden voor de Gereformeerden onbruikbaar gemaakt, doordat er brood, meel en haver in moest worden opgeslagen. Toen bij den aanvang der colleges de academische gehoorzalen ontruimd moesten worden, werd voor het opslaan van het meel, dat daar lag, de Regulierskerk gebruikt ³⁸⁰). Eenigen tijd later moest er 40000 malder haver geborgen worden in de Nicolaikerkerk, zoodat de predicaties verzet werden en wel naar de Geertekerk ³⁸¹). De dooden zouden begraven worden in de Magdalenakerk ³⁸²). Een nieuwe regeling van de (weer ingestelde ³⁸³) avondgebeden en predicaties in de verschillende kerken was noodig ³⁸⁴). De godsdienstoefening van de Waalsche gemeente werd, sinds commissaris d'Avoyne de Pieterskerk voor het opslaan van haver opeischte ³⁸⁵), in de Janskerk gehouden ³⁸⁶). Een maand later moest Dumonceau plaats hebben voor 8000 malder haver en werden hem daarvoor de Paulus-, Reguliers- en Magdalenerkerken aangeboden of de helft van de Buurkerk ³⁸⁷). De kerke-

³⁷⁷) Not. vr. 22 Juli/1 Aug. 1672.

³⁷⁸) Not. kerkeraad 30 Juni/10 Juli 1673.

³⁷⁹) Not. vr. 12/22 Aug. 1672.

³⁸⁰) Ibid. 16/26 Sept. 1672.

³⁸¹) Ibid. 25 Oct./4 Nov. 1672.

³⁸²) Ibid. 28 Oct./7 Nov. 1672.

³⁸³) Journaal blz. 109.

³⁸⁴) Not. vr. 28 Oct./7 Nov. 1672.

³⁸⁵) Ibid. 27 Nov./7 Dec. 1672. Booth Dag. Aant. blz. 62, 63.

³⁸⁶) Not. vr. 29 Nov./9 Dec. 1672. Hist. Aant. blz. 630.

³⁸⁷) Not. vr. 27 Dec. 1672/6 Jan. 1673.

raad vreesde steeds, dat het in beslag nemen van een kerk voor de levensmiddelen een middel was om die voorgoed voor den Katholieken godsdienst in beslag te nemen ³⁸⁸). Deze vrees valt te begrijpen, waar 25 Juli/4 Aug. (St. Jacobsdag) 1672 de Katholieken geprobeerd hadden de Jacobikerk met geweld te veroveren; de gouverneur had toen ruiters rondom het gebouw geposteed ³⁸⁹). In verschillende kerken werd ook hooi gelegd ³⁹⁰).

In het voorjaar van 1673 wilde de kerkeraad een vast- en bededag houden en stelde dien op Zondag 9/19 Maart ³⁹¹). Toen dit aan de vroedschap bekend werd, eischte deze een extract uit de notulen van den kerkeraad ³⁹²) en daarna, dat de woorden: „sal sulcx d' Heeren Borgermeesteren genotificeert worden” geschrapt zouden worden ³⁹³). In de notulen moest ingevoegd worden, dat de vast- en bededag, „naer voorgaende communicative en goetvinden van Heeren Borgemeesteren en Vroedschap”, vastgesteld was op 9 Maart. De kerkeraad weigerde dit ³⁹⁴) en het staat dan ook niet in de notulen. In Juni 1673 is weer ³⁹⁵) een vast- en bededag gehouden ³⁹⁶), met het oog op de vredesonderhandelingen te Keulen ³⁹⁷). Bij dit besluit staat „volgens goetvinden van haer Ed. Mog.”

Er schijnen wel eens moeilijkheden te zijn ontstaan, als lijkdragers van een andere gezindheid waren dan de doode, dien ze grafwaarts droegen. Tenminste de vroedschap besloot, dat dit niet meer voor mocht komen, ter voorkoming van verdere „disordre” ³⁹⁸).

De „seer solemnele” processie op 22 Mei/1 Juni 1673 ³⁹⁹)

³⁸⁸) Not. kerkeraad 28 Oct./7 Nov. 1672.

³⁸⁹) Journaal blz. 51.

³⁹⁰) Booth Dag. Aant. blz. 52.

³⁹¹) Not. kerkeraad 24 Febr./6 Maart 1673.

³⁹²) Not. vr. 3/13 Maart 1673.

³⁹³) Zijn wrsch. in het klad geschrapt. (In het notulenboek ontbreken ze).

³⁹⁴) Not. kerkeraad 17/27 Maart 1673.

³⁹⁵) Ook 10/20 Aug. 1673 (Res. Ged. St. 31 Juli/10 Aug. 1673).

³⁹⁶) Not. kerkeraad 24 Mei/3 Juni 1673.

³⁹⁷) Res. St. 21/31 Mei 1673.

³⁹⁸) Not. vr. 23 Juli/2 Aug. 1673.

³⁹⁹) Sacramentsdag.

heeft wel de meeste beroering gewekt⁴⁰⁰). De vroedschap zond, toen ze het plan vernam, Velthuysen naar Stouppa, die beloofde alles te zullen doen, opdat de dag rustig zou verlopen⁴⁰¹). De stoet zou slechts door enkele straten gaan en de Gereformeerden niet verplicht worden om „ietwes daadlix tot de ceremonie te contribuieren”; wel moesten overal de deuren gesloten zijn, maar Stouppa zou dat door zijn provoost laten aanzeggen (de vroedschap behoefde het dus niet zelf te bevelen) „en sulx met geen empressement” in de buurten, die niet vlakbij de straten van de processie lagen. In diezelfde dagen wilde een Fransch priester bezit nemen van het St. Martensgasthuys⁴⁰²) en daar een altaar oprichten. Op aandringen van de vroedschap werd dit verhinderd door den gouverneur⁴⁰³).

In Augustus 1672 werd er door den bisschop in den Dom afgekondigd, dat voortaan de feestdagen gevierd zouden worden volgens nieuwen stijl⁴⁰⁴). Hij had er eerst met Luxembourgeois over gesproken⁴⁰⁵). Het gaf al spoedig moeilijkheden. Toen het 16/26 December 1672 volgens de Katholieken 2e Kerstdag was, volgens de Gereformeerden niet, wilden de Katholieke vleeschhousers, dat het vleeschhuis gesloten zou zijn, waarover met de Gereformeerde vleeschhousers groote twist ontstond. De vroedschap ordonneerde, dat het vleeschhuis open zou zijn⁴⁰⁶). Maar 10 dagen later eischten de Roomschen op hun beurt, dat het vleeschhuis geopend zou zijn, toen het Kerstmis was volgens den ouden stijl, hetgeen ook toegestaan werd⁴⁰⁷).

De bisschop in Utrecht was de apostolische vicaris Johannes

⁴⁰⁰) Het kon. beveldschrift daartoe: Visscher Hist. T. 1 blz. 3.

⁴⁰¹) Not. vr. 23 Mei/2 Juni 1673.

⁴⁰²) Voor oude arme lieden, in de voorstad van de Weert.

⁴⁰³) Not. kerkeraad 20/30 Mei 1673.

⁴⁰⁴) Hist. Aant. blz. 618. Booth Dag. Aant. blz. 28.

⁴⁰⁵) „Hodie agam cum duce Luxemburgico, ut etiam in Ultrajectina provincia stabiliatur usus calendarii Gregoriani,” 19 Aug. 1672. Neerkassel aan paus Clemens V, Brom Arch. v. gesch. v. h. aartsb. U. 20e deel.

⁴⁰⁶) Booth Dag. Aant. blz. 67.

⁴⁰⁷) Ibid. blz. 73.

van Neerkassel⁴⁰⁸), die kort na de overgave van Utrecht zich daar vestigde. Na den aftocht der Franschen week hij weer uit. Zijn vestiging te Utrecht werd door de Katholieken niet onverdeeld goedgekeurd, want hij betuigde hierdoor „d'applaudire alle victorie della Francia e di non commiserare le perdite de suoi connazionali”⁴⁰⁹). Van invloed van zijn persoon op de Fransche bevelhebbers blijkt niet. Hij is naar Parijs geweest om clementie in te roepen voor de bevolking van Utrecht, zonder resultaat⁴¹⁰).

De Katholieke huwelijken konden nu in openbare kerken voltrokken worden⁴¹¹). In plaats van voor het gerecht te trouwen, zooals voor niet-Gereformeerden de aangewezen weg was,

---

⁴⁰⁸) Bisschop in partibus infidelium 1623—1686. Zie over hem Bat. Sacra III 405.

⁴⁰⁹) Brief van 10 Sept. 1672 van den internuncius Airoldi te Brussel, Brom Arch. v. gesch. v. h. aartsb. U. 20e deel blz. 403.

⁴¹⁰) In een brief van Januari 1673 (Ibid. blz. 423, aan den kardinaal prefect der Propaganda) schrijft hij, dat hem dit verzocht is, zonder dat blijkt door wie. Hij meent, de reis te moeten aanvaarden en voegt er bij „nec puto Sedi apostolicae inglorium, quod ejus ministro licet indigno illi nunc supplicent, ut pro republica legatum agere velit, qui sedem apostolicam ejusque ministros odisse et persequi solebant.” Dat hij had weten te bewerken, dat de schatting op de huizen werd geschorst, totdat op zijn persoonlijke voorbede de koning de maatregelen zou herroepen, is niet geheel juist (Brom ibid. 22e deel. Neerkassels zending naar Lodewijk XIV). Het is mede op zijn verzoek geschied en was slechts een gedeeltelijke schorsing. — In dit artikel staat niet meer (zooals in ibid. 20e deel) de fout, dat hij vergezeld door Maersenbroeck naar Frankrijk ging, welke fout ook voorkomt bij Arend, Alg. Gesch. IV 2e band. blz. 46. Hij kwam 3 Febr. 1673 te Parijs en vertrok weer 14 Maart. In den brief van de Staten aan Maersenbroeck, waarin zij aan dezen kennis geven van het vertrek van Neerkassel naar Frankrijk (Res. St. 7/17 Jan. 1673) dragen zij hem op, aan den bisschop copie te geven van de memoriën enz., door hem ontvangen, maar waarschuwen hem ook, erop te letten of Neerkassel misschien zou trachten iets nopens de geestelijke goederen te verkrijgen, in strijd met Louvois' belofte. In Utrecht liep het gerucht, door den bisschop weersproken, dat hij ging om meer kerken voor de Katholieken te vragen. (Booth Dag. Aant., blz. 42).

⁴¹¹) Brom Arch. v. gesch. v. h. aartsb. U. 20e deel blz. 429, 430.

trouwden de Katholieken te Utrecht in den Dom ⁴¹²). In verschillende plaatsen vestigden zich ordesgeestelijken en in Utrecht stelde Neerkassel een geestelijke rechtbank in ⁴¹³). De Jezuieten openden er scholen voor de jeugd ⁴¹⁴). Gaarne liet Neerkassel toe, dat de Franschen en de magistraat („et ipsi haeretici magistratus”) hem „attribuant nomen episcopi Ultrajectensis” ⁴¹⁵). Het leek hem niet toe: „istos titulos esse repelendos, praesertim cum haec persuasio aedificandae ecclesiae et instaurando hierarchico ordini quamplurimum contulerit, nec parum juvabit ut cathedrae Ultrajectinae sua bona vindicentur” en hij hoopte op goedkeuring hiervan. Maar reeds was de aftocht der Franschen dichtbij, wat de Katholieken wel eenige angst inboezemde. Nu waren zijzelf en de verborgen kerken bekend en Neerkassel schreef 3 November 1673 ⁴¹⁶) dat de Roomschen „ad majora pericula quam quibus ante Gallorum adventum erant expositi”. Er zijn nog reliquieën van de Pauluskerk uit Utrecht meegenomen door de Franschen tegen ontvangstbewijs geteekend door Luxembourg ⁴¹⁷).

Lodewijk XIV had wel gehoopt de Republiek Katholiek te maken, maar te Utrecht hebben de Franschen zich onthouden van eenigen dwang ten opzichte van de Protestanten. De Fransche overheersching had trouwens niet de sympathie van de Katholieken, tenminste niet van de lagere geestelijkheid en de meerderheid der geloovigen. Luxembourg heeft dit heel goed begrepen. Hij en Stouppa deden ook hun best de gevoeligheden

---

⁴¹²) Booth Dag. Aant. blz. 23. Zie over het huwelijk en het concilie van Trente: Asser-Scholten, Personenrecht 6e druk blz. 70. En: van Apeldoorn, Geschiedenis van het Nederlandsche huwelijksrecht 1925, blz. 84 en blz. 109.

⁴¹³) Brom Arch. v. gesch. v. h. aartsb. U. 20e deel blz. 429, Neerkassel aan den kardinaal prefect der Propaganda 1 Sept. 1673.

⁴¹⁴) Ibid. Neerkassel aan den internuncius, 13 Dec. 1672.

⁴¹⁵) Ibid. blz. 430.

⁴¹⁶) Ibid. blz. 435.

⁴¹⁷) Navorscher X 1860, blz. 273. Journaal blz. 135. Aardig is wel de spotternij van het pamflet Knuttel 10721: „Eenige oude reliquien” enz.

van het Protestantsche deel van de bevolking zooveel mogelijk te ontzien ⁴¹⁸). De processie op 22 Mei/1 Juni 1673 maakte de eerste niet eens mee. Was het toeval, dat de hertog en de zoon van Condé dien dag naar Muiden waren? Condé zelf was ziek.

Er zijn tallooze beschrijvingen van deze processie of omme-gang, die om 10 uur 's morgens uit den Dom trok, door de korte Jansstraat, Buurstraat, Achter St. Pieter en Trans ging en over het Oud-Munster-kerkhof weer den Dom in kwam ⁴¹⁹). De verontwaardiging van de Gereformeerden is duidelijk voelbaar in de beschrijvingen. Bisschop Neerkassel hield onderweg driemaal dienst voor opgestelde altaren (bij 't huis van Jhr. Meyster, in de Jansstraat, in de Trans ⁴²⁰) en, zegt de schrijver van het „Journaal”, „heft het Sacrament eens op met meer andere aperyen” ⁴²¹). Een andere beschrijving eindigt met de woorden: „Mijn Heer, dit was waarlijk een omganh en den rechten wegh niet” ⁴²⁰). Precies wordt megedeeld, hoe en met welke opschriften de huizen van de Katholieken waren versierd. Er is op den dag van de processie wel eenige overlast gedaan aan Gereformeerden. De kerkeraad verzocht de vroedschap der-gelijke dingen in de toekomst te verhinderen ⁴²²).

De kerkeraad had de gemeente gewaarschuwd, zich absoluut voor „alle deelneming aan afgoderye en superstitie te wachten” ⁴²³). Het was nl. wel voorgekomen, dat Gerefor-meerden deel namen aan de mis ⁴²⁴) of de begrafenis van een Katholiek ⁴²⁵), waartegen de kerkeraad streng optrad. Onder de Zwitsersche soldaten bevonden zich vele Protestanten. Omdat de predikanten geen toegang kregen tot het Cruys-gasthuys, verzocht de kerkeraad zieke Zwitsers in particuliere huizen te leggen, opdat zij „aen de siele” behoorlijk konden verzorgd worden, hetgeen werd toegestaan ⁴²⁶). Men lette

⁴¹⁸) Vgl. ook de Ségur blz. 84, 85.

⁴¹⁹) Journaal blz. 197.

⁴²⁰) No. 239 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

⁴²¹) blz. 199.

⁴²²) Not. kerkeraad 26 Mei/5 Juni 1673.

⁴²³) Not. kerkeraad 20/30 Mei 1673.

⁴²⁴) Ibid. 1/11 Juli, 9/19 Sept. 1672.

⁴²⁵) Ibid. 17/27 Maart, 4/14 Juli 1673.

⁴²⁶) Ibid. 26 Aug./5 Sept., 2/12 Sept. 1672.

nauwkeurig op de gedragingen van de lidmaten ten opzichte van de Franschen. Een „dogterken”, dat „suspecte conversatie” houdt, wordt het avondmaal ontzegd ⁴²⁷). Op het bijwonen van een „Bael in seecker Frans huys” wordt aanmerking gemaakt ⁴²⁸). Misschien is dit het bal, gegeven door Stouppa ten huize van den Heer Ploos van Amstel of door een Fransch markies ten huize van den Heer Mattisius. Beide feesten in Januari 1673 verwekten veel opzien ⁴²⁹). Kort voor den aftocht van de Franschen worden er steenen gegooid „omtrent de ure van de catechisatie” bij de „Academiekamer”. Dat was „stouticheyt van de paepsche jongens” en de burgemeesters werden verzocht er orde op te stellen ⁴³⁰)! Gelukkig dat de ergernissen tot zulke kleinigheden terugliepen.

Ook de Utrechtsche academie heeft zwaar geleden onder de Fransche bezetting en hare gevolgen ⁴³¹).

Zooals boven reeds vermeld is, werden, kort na de aankomst der Fransche troepen, de beide gehoorzalen der Academie en de daaraan grenzende kloostergang in gebruik genomen als bewaarplaatsen van koren en meel, ook van munitie. Dit heeft echter niet lang geduurd. Na het einde der zomervacantie besloot de Senaat de colleges te hervatten en bij de Fransche autoriteiten aan te dringen op ontruiming van de academische gehoorzalen. Aan dit verzoek werd gehoor gegeven; tegen het eind van September 1672 konden de zalen weder dienst doen als collegezalen. Om te voorkomen, dat men er later weer beslag op zou leggen, als zij in de vacantes tijdelijk leeg stonden, besloot de Senaat dat ook in de vacantes de openbare colleges — en alleen deze werden in de auditoria gegeven; de private colleges had-

⁴²⁷) Ibid. 11/21 Nov. 1672. Iets dergelijks ibid. 10/20 Oct. 1673.

⁴²⁸) Ibid. 3/13 Jan. 1673. ⁴²⁹) Knuttel 10712.

⁴³⁰) Not. kerkeraad 1/11 en 7/17 Sept. 1673.

⁴³¹) Vgl. bij het volgende: Heringa, *Oratio de Auditorio Academiae Rheno-Trajectinae etc.*, p. 165—183.

den bij de professoren aan huis plaats — zouden worden voortgezet.

Nog éénmaal dreigde er gevaar, dat de auditoria voor het academisch onderwijs verloren zouden gaan. Toen de Dom in gebruik was genomen voor de Roomsche godsdienstoefening, hebben de Roomschen een poging gedaan om, ten behoeve van kerkelijke doeleinden, ook de beschikking te krijgen over de auditoria en de kloostergang, als annexen van den Dom. Het is den Senaat echter gelukt, deze poging te verijdelen ⁴³²).

Intusschen, al konden de professoren na September 1672 weer college geven in de auditoria, zij vonden er slechts een gering aantal toehoorders. Evenals vele andere Utrechtenaren, hadden ook een groot aantal studenten de wijk genomen bij de nadering van de Fransche legers; alleen diegenen, wier ouders te Utrecht woonden, waren grootendeels gebleven. Van de uitgeweken studenten trokken velen, vooral juristen, naar Leiden; zij konden daar de colleges blijven volgen van hun leermeester Antonius Matthaeus. Deze hoogleeraar in de rechten — Antonius Matthaeus III genoemd, als de derde uit een dynastie van professoren, die aldus heette — had reeds in 1670 een beroep naar Leiden gekregen, maar daarvoor bedankt; toen nu echter in 1672 de omstandigheden voor de Utrechtsche hoogeschool zoo noodlottig waren geworden, deed Leiden daarmede zijn voordeel en beriep hem opnieuw. Antonius Matthaeus bezweek thans voor de verleiding en nam in November 1672 het hem te Leiden aangeboden hoogleeraarsambt aan. Bij zijn verhuizing daarheen dreigde hij last te krijgen van de scherpe maatregelen der Franschen tegen hen, die Utrecht den rug toekeerden; ook op zijn bibliotheek, meubelen en andere bezittingen wilde men beslag leggen; door tusschenkomst van de Leidsche Curatoren werd de voorspraak van den Prins van Oranje bij Luxembourg ingeroepen, om den inboedel van den professor vrij te geven; klaarblijkelijk is dit niet te vergeefs geschied; de inboedel van Anto-

---

⁴³²) Acta et decreta Senatus (Gem. Arch. Utr.) op 29 Aug. 1672 en 14 Febr. 1673.

nius Matthaeus is naar Leiden overgebracht, immers op 14 Augustus 1673 hebben de Leidsche Curatoren hem f 200 voor verhuiskosten toegekend ⁴³³).

Ook een ander Utrechtsch geleerde nam een aantal studenten mee naar Leiden, nl. Gerard de Vries. Hij was een leerling en trouw aanhanger van Voetius ⁴³⁴), en had in April 1671 ⁴³⁵) van de Utrechtsche vroedschap verlof gekregen om college te geven in de philosophie, was dus, naar moderne terminologie, *privaat-docent* in dat vak geworden aan de Utrechtsche academie ⁴³⁶); reeds vroeger was hij daarmee begonnen en de Academische Senaat had er toen aanmerking op gemaakt, dat hij dit op zijn eigen houtje deed ⁴³⁷). Zijn colleges schijnen zeer in den smaak te zijn gevallen, althans, op verzoek van vele Utrechtsche studenten, die in 1672 wegtrokken naar Leiden, verhuisde ook hij daarheen ⁴³⁸); hij werd er in het volgend jaar tot sub-regent van het Statencollege benoemd en kreeg ook daar verlof tot het geven van private colleges in de philosophie. In 1673 zou hij, als hoogleeraar in dit vak, naar Utrecht terugkeeren ⁴³⁹).

Met uitzondering van Antonius Matthaeus, die het risico niet durfde aanvaarden van een onzekere toekomst in Utrecht, bleven bijna alle Utrechtsche hoogleeraren op hun post; er werd hun trouwens niet elders een gelijkwaardig ambt aangeboden. Zij hadden echter — want in de rampjaren 1672 en 1673 werd ook hun wedde niet, of slechts voor een zeer gering deel uitbetaald — het plan kunnen opvatten elders een rustiger verblijf te zoeken, vooral omdat ook zij hun deel moesten dragen in de geldelijke en andere lasten, die aan de Utrechtsche burgerij werden opge-

⁴³³) Molhuysen, Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit. III, blz. 236, 241, 242, 263, 265, 269, 274.

⁴³⁴) Duker, Gisbertus Voetius, III, blz. 81, noot 3.

⁴³⁵) Niet 1672, zooals M. J. A. de Vrijer, Henricus Regius, blz. 80 heeft.

⁴³⁶) Not. vr. 4 April 1671.

⁴³⁷) Acta et decreta Senatus, op 4 Febr. 1671.

⁴³⁸) Dit bericht C. Burman, Trajectum Eruditum, blz. 431.

⁴³⁹) Molhuysen, Bronnen enz. III, blz. 278, 290; Loncq, Historische schets der Utrechtsche Hoogeschool, blz. 82—83.

legd. Dit is echter, op een enkele, straks te noemen uitzondering, na, niet geschied; ter wille van de hoogeschool en van de studenten, die gebleven waren, hebben zij hun taak voortgezet. Van Voetius is, geheel ten onrechte, beweerd⁴⁴⁰), dat hij uit Utrecht is gevlucht; dit wordt echter door geen enkel bewijs gestaafd en het zou ook volkomen in strijd geweest zijn met zijn karakter; Voetius was er de man niet naar om de Utrechtsche hoogeschool en zijn gemeente — hij was ook predikant — in den steek te laten in de tijden van benauwenis.

Dat Regius met zijn geheele familie naar Amsterdam gevlucht is, wordt ons verzekerd in een geschrift⁴⁴¹), dat zijn collega Diemberbroeck heeft ingediend bij de stedelijke regeering, in welk geschrift hij haar beslissing inroept in een geschil, dat hij met Regius had over een academische aangelegenheid (de verdeling van de emolumenten, die de professoren trokken van examens en promoties)⁴⁴²). In dit stuk — dat uit het jaar 1672 moet dagteekenen, want een resolutie van Burgemeesteren en Gecommitteerden tot de academische zaken (wij zouden zeggen: de Curatoren van de Utrechtsche hoogeschool), die er op betrekking heeft, is op 18 Januari 1673 gedateerd — zegt Diemberbroeck, dat Regius „in Mayo” — dus in Mei 1672 — „met sijn gansche familie van hier (Utrecht) nae Amsterdam gevlucht is, alwaer hij een huys gehuert en naederhant een half jaer, of daerontrent, gewoon heeft”.

Wanneer Diemberbroeck zich niet vergist in de maand⁴⁴³), zou Regius dus reeds in Mei 1672, toen de vijand onze grenzen

---

⁴⁴⁰) Bij Sepp, Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16de en 17de eeuw, II, blz. 153. — Zie Duker, Gisbertus Voetius, III, blz. 307, noot 3.

⁴⁴¹) Dit stuk is te vinden in No. 114 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

⁴⁴²) Vgl. bij het volgende: de Vrijer, Henricus Regius, blz. 70—73.

⁴⁴³) Zoo er Juni moet staan in plaats van Mei, dan is Regius in elk geval reeds in het begin of de eerste helft van Juni gevlucht, want hij was in Juni 1672 reeds afwezig bij een examen, over welks emolumenten hij met Diemberbroeck geschil kreeg. Dit blijkt uit de resolutie der vroedschap, aangehaald bij de Vrijer, *ibid.* blz. 72—73.

wel reeds naderde, maar de Franschen nog niet in de Betuwe waren gevallen (12 Juni overtocht bij het Tolhuis), de plaat hebben gepoetst! Dit getuigt wel van een vooruitzienden geest, maar niet van dapperheid! Intusschen, hij heeft, volgens Diemerbroeck, maar ongeveer een half jaar te Amsterdam gewoond, en is dus omstreeks het einde van 1672 of het begin van 1673 in Utrecht teruggekomen, misschien om te voorkomen, dat de bezittingen, die hij daar had (zooals met de goederen van „gevluchte” Utrechtenaren gebeurde) door de Franschen in beslag werden genomen, of dat zijn huis door de Fransche soldaten geheel geruineerd werd. Hoe dit alles zij, Regius was in 1673 weder te Utrecht terug en men zal later zien, dat hij behoorde tot de gijzelaars, die door de Franschen, bij hun vertrek in November 1673, werden medegevoerd.

Heel veel bezigheden zullen de Utrechtsche hoogleraren niet gehad hebben, ten minste niet door examens of promoties. Sinds de komst der Fransche troepen tot aan het einde van het jaar 1672 is er te Utrecht niemand gepromoveerd, en van Januari—eind October 1673 beliep het aantal promotiën slechts negen. In de academische jaren 1667—1672 (het academiejaar duurde van 16/26 Maart tot 16/26 Maart) hadden deze getallen resp. 22, 24, 35, 20 en 20 bedragen⁴⁴⁴).

Met het einde van de Fransche bezetting kwam er nog niet onmiddellijk een einde aan de nadeelige gevolgen daarvan voor de Utrechtsche hoogeschool. De toevloed van studenten schijnt al spoedig te zijn teruggekomen, immers in het studiejaar 1674—1675 bedroeg het aantal promotiën 44, waarvan 24 in de juridische en 20 in de medische faculteit⁴⁴⁵); maar de groote financieele offers, die de stad Utrecht tijdens de bezetting zich had moeten getroosten, brachten teweeg, dat er in de stedelijke huishouding zooveel mogelijk moest worden bezuinigd, dus ook op de uitgaven voor de Academie. Toen dan ook, in Juni 1674,

---

⁴⁴⁴) Loncq, Hist. schets der Utr. hoogeschool, blz. 113 en 158.

⁴⁴⁵) Loncq *ibid.* blz. 158.

de professoren een verzoekschrift tot de stedelijke regeering richtten om uitbetaling van hun wedde, waarvan zij in twee jaren, of langer, zeer weinig hadden gebeurd, werd hun tot antwoord een resolutie van de vroedschap van 11 Mei 1674 toegezonden, waaruit hun bleek, dat hun wedden verminderd zouden worden en dat deze vermindering geacht zou worden met October 1672 te zijn begonnen ⁴⁴⁶)! Ter eere van den Utrechtschen magistraat zij echter gezegd, dat de hoogeschool onmiddellijk ook den weerslag heeft ondervonden van de betere tijden, die weldra aanbraken.

Wanneer men de zware schattingen, de inkwartiering en de „désordres”, de onaangename maatregelen, als het afgeven der wapenen enz., kortom, alles wat de Fransche bezetting meebracht, beschouwt, dan is het duidelijk, dat de stemming van de bewoners van Utrecht niet welwillend zal geweest zijn ten opzichte van de Franschen, vooral onder de lagere klassen ⁴⁴⁷). Van de aanzienlijke burgers leefde een aantal op zeer vriendschappelijken voet met hen, zooals b.v. de feesten in Januari 1673 bewijzen, het „tracteeren” van de Fransche grooten door de regeering van de stad en omgekeerd ⁴⁴⁸). De toon tusschen de Staten en Luxembourg en Stouppa is aangenaam. Bij het feest, dat de stad aan Luxembourg, Stouppa en eenige anderen aanbod, waren „uyt haer Ed. Achtb. naem” Hamel en Velt huysen de „tractanten”. Omgekeerd noodigde Luxembourg, behalve deze twee heeren, uit: de burgemeesters (van der Dussen en van der Voort), Schadé, Dijkvelt, Welland en Berckestejn. „Men remarqueerde dat ten drie uren het festin al gedaen,

⁴⁴⁶) Dit verzoekschrift, en de Not. vr. van 11 Mei 1674 zijn gedrukt bij Heringa, Oratio de auditorio, blz. 170, 171.

⁴⁴⁷) Schimpdicht, waarin o.a. Velthuysen „die nu is een Fransche Soon” en Hamel „die nochtans is uwen burgervoogt, maer die voor het gemeen syn eygen selfs beoogt,” worden aangevallen: No. 244 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.

⁴⁴⁸) Booth Dag. Aant. blz. 24, 25. Hist. Aant. blz. 609.

ende de gasten al gescheyden waren, ende men niet tot schandelyk toe gedroncken hadde, gelyk 's maendags te voren was geschiet", zegt Booth.

Een enkele maal vindt men een klacht over bederf van de zeden te Utrecht door het verblijf der Franschen ⁴⁴⁹). Uit de feiten, waarop de strenge kerkeraad aanmerking maakte, kan men echter afleiden, dat er van een bijzondere verandering of verslechtering, van een „strages" geen sprake is geweest.

Dijckvelt, die steeds de onderhandelingen over de schattingen leidde, heeft zich een keer beklaagd, „dat so belab-bekakt wiert" ⁴⁵⁰) en verzocht in de vergadering van de Staten, ontslagen te worden van zijn commissie ⁴⁵¹). Deze betuigden echter „hun genoeg en over zijn conduite" en verzochten hem in zijn opdracht te willen continueeren. Hij stemde daarin toe, toen ook de vroedschap verklaarde ⁴⁵²) dat „geen quade naspraeck of suspicie" by hen was voorgekomen, waarmee het incident gesloten was ⁴⁵³).

Stouppa schreef aan Louvois in een „Mémoire touchant l'état de la ville d'Utrecht" ⁴⁵⁴), dat de „honnêtes gens" vrede met Frankrijk hadden gewild ter wille van den handel. Zij vreesden het volk, dat is „très méchante et en très-grand nombre", en zeer op de hand van den Prins ⁴⁵⁵), evenals de predikanten. Maar „alle" inwoners haatten de heerschappij van den koning. Het is geen wonder, dat, waar de Fransche bevelhebbers dit zelf duidelijk zagen, zij steeds vreesden overvallen te worden en dat zij de burgerij liefst zoo weerloos mogelijk maakten. Luxembourg schreef aan Louvois, dat hij het niet waagde „à

---

⁴⁴⁹) Prof. Burman zegt (*Belgica Afflicta sive oratio etc.* 18 November 1673, No. 465 van den *Cat. v. d. Bibl. over U.*): „sed major longe morum, quam aedium, animorumque, quam fortunarum, facta est strages."

⁴⁵⁰) Booth *Dag. Aant.* blz. 29.

⁴⁵¹) *Res. St.* 16/26 Aug. 1672.

⁴⁵²) *Not. vr.* 19/29 Aug. 1672.

⁴⁵³) *Hist. Aant.* blz. 618.

⁴⁵⁴) *Camp. de H.* blz. 118.

⁴⁵⁵) Een geblinddoekte trompetter van Johan Maurits, die bij den gouverneur kwam, kreeg volk achter zich aan, dat „Vive Oranje" riep (*Brief van 3/13 Juli 1672 No. 227 van den Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.*).

être plus d'une nuit éloigné de cette ville" ⁴⁵⁶). Dat „alle (inwooners)“ van de Mémoire is in zooverre niet geheel juist, als Stouppa na den moord op de gebroeders de Witt aan Louvois mededeelt ⁴⁵⁷), dat er 8 of 10 personen in de stad zijn, die mogelijk hetzelfde lot hadden ondergaan, als Utrecht niet in Fransche handen was en „il y en a déjà deux d'entre eux qui m'ont fait connoître la joye qu'ils ont que le Roi soit maître de la ville" ⁴⁵⁸).

Eenige dagen later, op 25 Augustus, liet Luxembourg kanonnen en geweren afschieten ⁴⁵⁹) en constateerde verheugd „au bruit, qui en retentit, tous ceux de la ville le croient de 100000 hommes" ⁴⁶⁰). Bij monsterring van het garnizoen werd het aantal soldaten zorgvuldig geheim gehouden ⁴⁶¹). Typeerend is ook het verhaal ⁴⁶²):

„Sur une alarme mal fondée, dans nos Faubourgs, un gros bourgeois de la ville ayant paru à la Porte, avec une mine gaye, en se frottant les mains d'un méchant air, je le fis mettre 5 à 6 jours dans un cachot; ainsi nous reprimons les insolences, qui paroissent, mais nous ne sçaurions rien changer aux intentions, qui sont presque toutes méchantes.”

In bovengenoemde Mémoire wordt ook iets bericht over de lagere geestelijkheid. Er zijn zes geestelijken, uit Vlaanderen of Brabant afkomstig, die elk hun eigen kapel hebben en „sont très-mal intentionnés”. De verandering bevalt hun heelemaal niet

„parce qu'ils ne pourront plus continuer à vivre dans la liberté, ou libertinage, où ils ont vécu jusques ici; chacun d'eux vivoit, dans sa petite paroisse, comme un petit Pape.”

De bisschop kan ze er niet toe krijgen hun kapel te verlaten

⁴⁵⁶) 22 Aug. 1672. Camp. de H. blz. 138.

⁴⁵⁷) Recueil de Lettres blz. 197.

⁴⁵⁸) Vgl. ook Lux. aan Louvois 22 Aug. 1672. Camp. de H. blz. 138.

⁴⁵⁹) 25 Augustus was St. Louis. Het volgend jaar geschiedde hetzelfde. Booth Dag. Aant. blz. 117.

⁴⁶⁰) Lux. aan Louvois. 26 Aug. 1672. Camp. de H. blz. 147.

⁴⁶¹) Journaal blz. 216.

⁴⁶²) Lux. aan Louvois 27 Sept. 1672. Camp. de H. blz. 190. Journaal blz. 73. Vgl. ook Booth Dag. Aant. blz. 60.

en dienst te houden in den Dom ⁴⁶³). Luxembourg schreef aan Louvois, dat zij door hun Zuid-Nederlandsche afkomst meer voor Spanje voelden, dat toen de bondgenoot van onze Republiek was, en hun parochianen aanspoorden in dien geest ⁴⁶⁴).

Uit Frankrijk waarschuwde Louvois Luxembourg, dat „les habitants de la ville d'Utrecht conservent toujours une étroite intelligence avec les Etats Généraux” ⁴⁶⁵). Aanwijzingen voor de waarheid hiervan zijn niet te vinden, maar het teekent toch ook de stemming, die in Utrecht voelbaar was.

Voor de bewoners natuurlijk zonder eenig voorbehoud, maar ook voor de Franschen misschien, is de aftocht in November 1673 een opluchting geweest.

---

⁴⁶³) Neerkassel schreef zelf: „religiosi optaverint in suis domesticis oratoriis facere rem divinam” (aan paus Clemens V 19 Aug. 1672. Brom Arch. v. gesch. v. h. aartsb. U. 20e deel).

⁴⁶⁴) Camp. de H. blz. 136.

⁴⁶⁵) Ibid. blz. 263, 27 Dec. 1672 uit Ath.

HOOFDSTUK IV.

Utrecht als centrum van de krijgsverrichtingen.

Het vertrek van de Franschen.

Het aantal troepen, waarover Luxembourg in Utrecht beschikte, is niet gemakkelijk te berekenen. Voortdurend wisselden de compagnieën; de sterkte van het garnizoen in de stad werd voor de bewoners zorgvuldig geheim gehouden. Volgens een brief van Louvois aan zijn vader ¹⁾ liet de koning 10 Juli 1672 onder Luxembourg achter: 5000 ruiters en 13 bataillons infanterie (ongeveer 7800 man) ²⁾. En volgens de Ségur ³⁾ liet de koning in zijn geheel in Holland: 20000 man. Van 7 Juli—14 Juli 1672 waren er in de stad, zooals boven reeds vermeld is ⁴⁾, 2 bataillons (elk 16 compagnieën) van het regiment van Castelnault en 2 bataillons van Piemont benevens 2 bataillons (elk 4 compagnieën) Zwitsers van het regiment van Stouppa, samen ongeveer 2500 man. Bovendien was er nog ruitery. Daarna, tot de inkwartiering, kwamen dagelijks ongeveer 2000 man te voet en te paard ⁵⁾ de stad binnen om de wachten waar te nemen.

Uit een „Etat de la Garde, qui se fait dans la ville d'Utrecht” ⁶⁾ (gevoegd achter een brief van Luxembourg aan Louvois) kan men iets naders te weten komen over de dagelijkse wacht in de stad; zij bestond volgens deze opgave uit 1200 man te voet en 3 escadrons ruitery. Op de „place St. Jean”

---

¹⁾ Le Tellier.

²⁾ Recueil de Lettres blz. 223.

³⁾ blz. 70.

⁴⁾ Zie hoofdstuk II.

⁵⁾ Zie hoofdstuk III.

⁶⁾ 16 Aug. 1672. Camp. de H. biz. 128.

liggen 200 man voetvolk en 50 ruiters, op de „marché aux Chevaux” 100 man en 1 escadron ruiters, op de „marché au Bled” 100 man en 50 ruiters, op de „place de l’archevêché” 100 man (’s nachts gaan van deze laatsten 15 man naar „la cour de l’Hotel Provincial” om te waarschuwen, wanneer daar soms „se faisoit quelque assemblée”) en 25 ruiters. Bij het stadhuis staan 50 man en op verschillende pleinen nog resp. 50, 100 en 100 man en 50 en 25 ruiters. Bij de vier poorten resp. 100, 200, 100 en 100 man ⁷⁾).

Bij de inkwartiering had Luxembourg het voornemen 8 bataillons bij de vier poorten van de stad te huisvesten en nog 2 bataillons langs de wallen, benevens 2 brigades cavallerie in de voorsteden. Later spreekt hij over 9 bataillons, nl. 2 van het regiment Vaisseaux, 2 van Royal en 3 van Stouppa, terwijl hij over de laatste 2 nog overleggen moet ⁸⁾. Wanneer hij troepen af moet staan aan Turenne ⁹⁾, blijkt uit zijn protesteerend schrijven¹⁰⁾, dat het 2 bataillons van Piemont zijn. In de voorsteden liggen dan 2 bataillons Picardie („faubourg d’Amsterdam”), 2 du Sault („faubourg de Woerden”), 1 de la Reine (waarschijnlijk Wittevrouwenpoort) en 1 Castelnault („faubourg de Vyannen”). In en om Utrecht bestaan de troepen dus op dat tijdstip uit 15 bataillons voetvolk. Maar 4 bataillons (2 Royal, 2 Vaisseaux) heeft Luxembourg naar Turenne moeten sturen ¹¹⁾. Misschien zelfs nog (2 bataillons) meer, want na eenige verwisselingen ¹²⁾ blijken er slechts 9 bataillons te zijn, om Utrecht: 2 Navarre, 2 Piemont, in Utrecht: 1 de la Marine, 1 Normandie (du Sault), 3 Stouppa ¹³⁾. Luxembourg verzocht, dat er geen

⁷⁾ Samen 1300 man. Wanneer een escadron 100 ruiters telde, klopt de opgave: 3 escadrons, wel.

⁸⁾ Brief van 26 Aug. 1672. Camp. de H. blz. 147.

⁹⁾ Lod. XIV aan Lux. 23 Aug. 1672. Camp. de H. blz. 144.

¹⁰⁾ Aan Louvois 30 Aug. 1672. Camp. de H. blz. 154.

¹¹⁾ Lux. aan Louvois 6 Sept. 1672. Camp. de H. blz. 163. Vgl. Booth Dag. Aant. blz. 29.

¹²⁾ Lux. aan Louvois 9 Sept. 1672. Camp. de H. blz. 168.

¹³⁾ Vgl. ook Booth Dag. Aant. blz. 126 en de indeeling in cantons van de stad in hoofdstuk III, blz. 67.

verwisselingen meer zouden plaats vinden ¹⁴).

Neemt men voor het Fransche voetvolk 16 compagnieën per bataillon aan, dan waren er dus 6 maal 6 compagnieën of 96 compagnieën te Utrecht. Luxembourg vroeg ook 12/22 Augustus inkwartiering voor 96 kapiteins ¹⁵). De bataillons Zwitsers van Stouppa bestonden elk uit 4 compagnieën en vormden dus 12 compagnieën ¹⁶). Neemt men voor een bataillon 600 man aan, dan tellen de compagnieën ongeveer 38 man. De Zwitsersche compagnie bestond officiëel uit 200 man ¹⁷). In de stad Utrecht zal dus een 3600 man Fransch voetvolk gelegen hebben en 2400 Zwitsers, samen 6000 man.

Er is nog een „Etat de l'infanterie qui est dans la dépendance d'Utrecht" ¹⁸), waarin de namen en het aantal bataillons dezelfde zijn als die op 13 September 1672 en een „Etat de la Cavalerie qui est à Utrecht", waaruit blijkt, dat er 3 brigades (Montclair, Calvo en Desfourneaux) zijn, tesamen 23 escadrons, 2300 man dus ¹⁹). Na het gevecht bij Woerden waren er 8 bataillons in de stad en 3 in de voorsteden, dus een vermeerdering (2 bataillons) van een 1000 man ²⁰), 10 dagen later nog 2 bataillons meer ²¹). Maar dat zijn troepenverzamelingen voor een bepaalde onderneming. Het blijkt ook meestal niet duidelijk bij vertrek van troepen of het voor goed of tijdelijk is. Gemid-

¹⁴) Aan Louvois 13 Sept. 1672. Camp. de H. blz. 173.

¹⁵) Booth Dag. Aant. blz. 28.

¹⁶) In een „Projet de ce qu'il faut de troupes dans les places et pays nouvellement conquis et de la quantité de fourage qu'il faudroit (Camp. de H. blz. 184) wordt de stad Utrecht gesteld op 180 comp. voetvolk en 40 comp. cavallerie en de heele provincie op resp. 372 c. en 55 c. Dit aantal is, wat het voetvolk betreft, niet bereikt; immers volgens den eisch van 26 September 1672 moesten er 231 comp. voetvolk, 17 c. Zwitsers en 84 c. dragonders en ruitery onderhouden worden. Verhoudingsgewijs uitgerekend: te Utrecht 120 comp. voetvolk, hetgeen met het bovenstaande (96 + 12) vrijwel klopt.

¹⁷) Res. St. 22 Mei/2 Juni 1673.

¹⁸) Begin Oct. 1672. Camp. de H. blz. 206.

¹⁹) 69 comp., dus 1 esc. = 3 comp., 1 comp. dus ± 30 man.

²⁰) Lux. aan Louvois 3 Nov. 1672. Camp. de H. blz. 240.

²¹) Lux. aan Louvois 13 Nov. 1672. Camp. de H. blz. 255.

deld zal een 8000 man in en om Utrecht gelegen hebben ²²⁾. Bij den intocht van Condé, toen het garnizoen voorbij zijn huis marcheerde, werden er ook ruim 8000 man geteld ²³⁾. Dat was dus (ongeveer 110 compagnieën) minder dan de helft van Luxembourgs geheele voetvolk (248 compagnieën) en bijna (69 compagnieën) zijn geheele ruitery (84 compagnieën).

Hij klaagde zeer over het kleine aantal troepen, waarmee hij geen flink offensief kon beginnen, zooals hij zoo graag wilde, maar waarvoor Louvois geen toestemming gaf vóór den winter. Toen hij soldaten moest afstaan aan Turenne schreef hij, zelfs bang te zijn voor een Hollandsch offensief. Hij beklagde zich, dat er groote garnizoenen in verschillende steden vrijwel werkeloos lagen, terwijl hij zoo goed troepen gebruiken kon ²⁴⁾. De vijand had immers de vloot gedesarmeerd, waardoor er 10000 soldaten meer waren en de Prins van Oranje moest voor zijn gezag iets ondernemen. Het meest voor de hand lag een aanval op Utrecht, dat dus versterkt moest worden, niet verzwakt. De opgave: slechts „bien conserver Utrecht” ²⁵⁾ zou niet eens vervuld kunnen worden op die manier, terwijl men met meer troepen op dezen belangrijken post den vijand groote ongerustheid kon berokkenen, omdat men dan Utrecht bewaakt zou kunnen achterlaten en plotseling een onderneming beginnen, zonder eerst troepen bijeen te moeten trekken, wat licht opgemerkt wordt. Maar hij kreeg zijn zin niet. Louvois vermaande „il ne faut point regarder cette guerre-ci comme l'on feroit en Flandres, puisque, pourvû que le Roi garde Utrecht, pendant cet hyver, il est maître de la Hollande.....” ²⁶⁾.

Er hebben tot den winter dan ook slechts kleine gevechten (en/of plunderingen!) plaats gehad, voorzoover het van de Franschen afhing.

²²⁾ Vgl. ook van Sijp. en de B. 2e deel hoofdst. VI en Briefw. van der Goes blz. 415, 19 Sept. 1672.

²³⁾ Booth Dag. Aant. blz. 108.

²⁴⁾ Recueil de Lettres blz. 121.

²⁵⁾ Zie boven hoofdstuk II, blz. 61.

²⁶⁾ Camp. de H. blz. 149.

Op 4 en 5 November werden Waverveen en Botshol door de Franschen verbrand, 2 dagen later Jaarsveld; op 26/27 November vielen zij de schans bij Ameide aan, waar het regiment Bamphield stond.

Eind December werd het, eer de vorst Luxembourg zijn vurig verlangd offensief veroorloofde. Troepen uit Nijmegen, Zutphen, Arnhem, Doesburg, marcheerden 22 December 1672 door Utrecht (zij kwamen 2 Januari 1673 weer terug). Dinsdag 27 December brak Luxembourg op met ongeveer 10000 man, voorzien van ammunitie, bijlen, wagens met brood enz. 's Middags, toen men te Woerden kwam, begon het te sneeuwen. De bevelhebber te Bodegraven, de graaf van Koningsmarck, trok van dezen post terug. Den volgenden dag, 28 December, kwam Luxembourg te Zegveld en vervolgens te Zwammerdam. De dooi viel in. Voor doortrekken naar den Haag, zooals het plan was, bestond geen mogelijkheid. Door den post bij Nieuwerbrug waren de Franschen, te Bodegraven gekomen, afgesneden van Utrecht. Het terugtrekken van den bevelhebber Painvin maakte het Luxembourg mogelijk 30 December dezen post te bezetten (begin Januari weer verlaten en door de Staatschen opnieuw versterkt). Het regende toen. In Utrecht wist men niet precies, wat er gebeurde; er liepen „onseekere gheruchten”. De Franschen te Utrecht overlegden, hoe het leger, dat ook gebrek aan levensmiddelen kreeg, van Bodegraven terug te halen: „(daar de) wegen doordoyt (waren) ende het ijs noch tot sulke dikte int water leggende, het vaeren van de schuyten belet(te)”³⁷). Schuyten werden geprest; de bewoners van de Oude Gracht moesten het ijs voor hun deur openhakken, om de vaartuigen naar buiten te kunnen brengen. Gereedschap werd verzameld om het ijs in de Leidsche vaart te breken. In den nacht van 31 December op 1 Januari kwam Luxembourg in de stad terug en in de volgende dagen het leger, bij kleine troepjes, „seer ghedevaliseert”. Over den afstand Woerden—Utrecht deden de soldaten 6 uur³⁸).

³⁷) Booth Dag. Aant. blz. 71.

³⁸) Corr. W. III en Bentinck 2e gedeelte deel I blz. 169.

Lt. kolonel Stouppa ging 3 Januari naar Parijs om mondeling rapport te doen. „Maître de la Hollande” was Lodewijk XIV nog niet.

Het is vooral bij dezen tocht, dat de ruwheid van Luxembourg en zijn soldaten bekend is geworden. Er mag veel overdrevens zijn in de bekende verhalen, dat men niet opzag tegen het bedrijven van gruwelen, is ongetwijfeld juist. In een brief, dien Louvois schrijft over Luxembourgs tocht³⁹⁾, staat over Zwammerdam: „on grilla tous les Hollandois qui y étoient, dont on ne laissa pas sortir un des maisons”. Luxembourg deelt 10 November 1672 aan Louvois mee, dat van Overmeer de huizen in brand zijn gestoken en „il est vrai que rien ne s'est sauvé de ce qui étoit dedans, chevaux, vaches, et, à ce qu'on dit, assez de paysans, femmes et petits enfants”⁴⁰⁾. Het is de onverschilligheid, waarmee het meegedeeld wordt, die teekenend is.

Een belangrijke krijsgebeurtenis is gedurende den verderen winter niet meer voorgevallen, hoewel er wel voorbereidingen werden gemaakt in den vorm van het uitrusten van sleden enz.⁴¹⁾. In Februari zag Utrecht weer een aantal gevangenen, „naeckt uytgeschut”, binnenbrengen van een „hart gevecht” nl. bij den Hinderdam (20en)⁴²⁾.

Eind Maart wordt dagelijks het krijgsvolk, bij regimenten, geoefend. Men verwachtte den prins van Condé om het opperbevel op zich te nemen. Robert ging hem 17 April tegemoet te Nijmegen. „Het geschut wierdt vaerdigh gemaect, en alle verçierungen uyt de tuynen wegh gehaelt, om kransen daer af te maecken, en deselfden tot verçieringh op de tafel te gebruycken”⁴³⁾. Er kwamen 25 April 3 à 400 soldaten uit Frankrijk om de regimenten te versterken. „Ondertusschen was

³⁹⁾ Recueil de Lettres II blz. 1.

⁴⁰⁾ Camp. de H. blz. 251.

⁴¹⁾ Booth Dag. Aant. blz. 84. Louvois waarschuwde Lux. 11 Febr. 1673 (Recueil de Lettres blz. 269), dat de Prins van Oranje een aanslag op Utrecht voorhad. Vgl. ook den brief van Stouppa aan Louvois van 22 Febr. 1673 (Recueil de Lettres blz. 294).

⁴²⁾ Sluis in de Vecht, van Sijp. en de B. 2e deel blz. 24, 25.

⁴³⁾ Journaal blz. 189, 190.

men nooyt stil met de toerusting tot d' inhaling van de Prins van Condé" 44). Het geheele garnizoen kwam 29 April in de wapenen en er werd een revue gehouden. Woensdag, den 26en, kwam Condé's „reystuygh", met twee groote schepen, benevens verschillende huisgenooten en „grooten" en den Zondag daarop ging Luxembourg met het jacht der Staten naar Vreeswijk, „terwijl aen de soldaten belast wiert van de Tollesteegpoort af, tot aen het logement, daer Condé ghelogeert sou sijn, in rijhen te staen" 45).

Condé deed Maandagmiddag 1 Mei, vergezeld o.a. van zijn zoon, den hertog van Enghien, te Utrecht zijn intocht „daer hij heerlijk inghaelt wierd" 46). Bij de Tolsteegpoort werden hem door gouverneur Stouppa de sleutels van de stad in een rood fluweelen zak op een zilveren schotel aangeboden. De magistraat stond aan de binnenzijde van de poort 47). Hoewel Luxembourg en Stouppa meermalen de Staten hadden doen weten, dat Condé en zijn zoon met de meeste eerbewijzen moesten ontvangen worden, zelfs hadden te kennen gegeven, dat men hem tot aan de grenzen der provincie tegemoet moest gaan, excuseerden de Staten zich, echter „soo bescheijden mogelijk" 48). Men had den tusschenmuur van de huizen van Nellestein en Jacob Martens, die naast elkaar stonden, doorgeslagen, om een verblijf voor Condé te maken, terwijl in het huis van Sandenburg werd gekookt 49). Tijdens zijn rit door de stad werd het geschut gelost. Nadat hij uit zijn huis het voorbijtrekken van de troepen had gadegeslagen, verleende hij audiëntie aan den bisschop, de Staten enz. Condé beloofde de provincie te „soulageeren" voor zoover de dienst van den koning het toeliet 50). Voor zijn huis

44) Journaal blz. 190.

45) Ibid. blz. 190, 191. 46) Ibid. blz. 191.

47) Volgens Journaal blz. 191. In de Not. vr. staat niets er van.

48) Secr. Res. St. 17/27 en 20/30 April 1673.

49) Booth Dag. Aant. blz. 106. By Booth logeerde de maître d'hotel van Condé (blz. 107). De hertog van Enghien kwam 9 Mei ten zijnen huize de „flora ende canarivogeltjes" bezichtigen (blz. 108).

50) Res. St. 21 April/1 Mei 1673.

hielden Zwitsers en Fransche guardes de wacht ⁵¹). Twee dagen later bezichtigde hij de stad en 5 Mei met Luxembourg „en het heele Fransche hof te paert” Naarden en het onder water staande land ⁵²).

Het lag in de bedoeling thans iets tegen Holland te ondernemen; troepen trokken in en uit. Het garnizoen kwam korten tijd op 12 bataillons ⁵³). Maar het water was een groote hinderenis; bovendien werd Condé ziek, een jichtaanval ⁵⁴). De Hollanders namen 14 Mei Nieuwersluis ⁵⁵) en versterkten dit, waarop de Franschen veel volk daarheen dirigeerden ⁵⁶), dat echter geen kans zag hen te verjagen. Wel werden er te Breukelen versterkingen gemaakt, om de Staatschen te verhinderen telkens voor de poorten van Utrecht te komen ⁵⁷), waarbij schermutselingen plaats hadden. Te Utrecht werden zoo nu en dan gevangenen en gekwetsten binnen gebracht en voortdurend ging er volk heen en weer om af te lossen.

Eind Mei „wierdt groote toestel tot een ghewichtighe aanslag ghemaect” ⁵⁸). Condé „gheraeckte van 't bedt en in de kleederen”, nadat hij eenige weken zijn kamer had gehouden. Louvois had Condé opdracht gegeven, begin Juni iets te ondernemen of te doen alsof, om den vijand vrees aan te jagen en hem te verhinderen zelf iets te beginnen ⁵⁹). Een leger werd geformeerd en tusschen Woensdag 31 Mei en Donderdag 1 Juni een vergeefsche aanslag op het Huis te Muiden gepleegd. Van Muidenberg uit beschoten de Franschen echter Muiden en maakten ondertusschen 2 openingen in den Zeedijk tusschen Muiden en Naarden, waar zij deuren in aanbrachten. De sluizen buiten de Weert werden dichtgetimmerd, „ook alle andere waterlosin-

⁵¹) Journaal blz. 202. Booth Dag. Aant. blz. 114.

⁵²) Journaal blz. 192.

⁵³) Res. St. 22 April/2 Mei 1673. Recueil de Lettres blz. 350.

⁵⁴) Enghien aan Louvois 9 Mei 1673. Recueil de Lettres blz. 358.

⁵⁵) Nieuwe post van de waterlinie.

⁵⁶) Booth Dag. Aant. blz. 109: 6000 man.

⁵⁷) Recueil de Lettres blz. 382. ⁵⁸) Journaal blz. 195, 196.

⁵⁹) Recueil de Lettres II, 12 Mei 1673.

gen in de Vecht gestopt" ⁶⁰). Condé hoopte water te kunnen aftappen ⁶¹), maar omdat men elders, in denzelfden dijk, de sluisen opende ⁶²) en er ook veel regen viel, had het geen resultaat. Condé begreep niet, hoe dit kwam ⁶³). Het stilstaande water veroorzaakte te Utrecht een zeer onaangename atmosfeer. Vanuit Nieuwersluis werd door de Staatschen, evenals vanuit Muideren, voortdurend op de Franschen, die te Muiderberg bezig waren met aanvalswerken, geschoten. Op 3 Juni zag men te Utrecht de gekwetsten binnen brengen van een gevecht bij Breukelen. Muiderberg werd tenslotte verlaten en de gaten in den zeedijk werden gedicht. Einde Juni trok Condé naar Vianen en liet daar een begin maken met versterkingen.

Het overgaan van Maastricht aan Lodewijk XIV werd in den avond van 2 Juli 1673 bekend. Alle soldaten moesten in de wapenen komen en op de wallen vreugdeschoten lossen, terwijl de klokken werden geluid ⁶⁴). Den volgenden dag werd weer geschoten en geluid en in den Dom het Te Deum gezongen.

Kort voor het vertrek van Condé — hij ontving order om naar Brabant te gaan in verband met een mogelijke officieele oorlogsverklaring van Spanje ⁶⁵) — leek het nog of in de buurt van 's Graveland een onderneming werd voorbereid, maar er gebeurde niets.

Condé heeft gebruik gemaakt van de gelegenheid, dat hij in Utrecht was, om Spinoza uit te noodigen bij hem te komen. Hij stelde veel belang in diens persoonlijkheid en geschriften ⁶⁶). Spinoza is waarschijnlijk pas in Utrecht gekomen, misschien afgehaald door den schrijver van de „Dagelijksche Aanteekening-

⁶⁰) Booth Dag. Aant. blz. 111.   ⁶¹) Recueil de Lettres blz. 374, 375.

⁶²) Knoop blz. 250: Uitermeersche sluis.

⁶³) Recueil de Lettres blz. 375, 382.

⁶⁴) „Daer waren oock veel Roomschesinden, die, tot een vreuchdeteecken, teertonnen aenstaken.” (Journaal blz. 203).

⁶⁵) Feitelijk was men al in oorlog met Spanje sinds 1672.

⁶⁶) Zie Maandblad van Oud-Utrecht 25 Nov. 1932: J. H. Brinkgreve-Entrop, Spinoza in Utrecht.

gen" 67), toen Condé al vertrokken was en heeft daar eenigen tijd doorgebracht, tot het bleek, dat Condé's vertrek definitief was geweest 68).

Een intermezzo van zijn (Condé's) verblijf was de komst van Isabelle de Montmorency, vrouw van den hertog van Mecklenburg, zuster van Luxembourg, 4 Juni 1673 69). Op aandringen van de Franschen zou zij begroet worden door Dijkveelt aan de Vaart 70), maar zij kwam in alle stilte met een rijtuig uit Wijk bij Duurstede 71). Een diner ter harer eere werd gegeven in het huis van Booth 72). Zij vertrok 7 Juni weer. Zaterdag 15 Juni ging Condé weg met zijn zoon en zijn gevolg.

Steeds meer soldaten kwamen in de stad en werden er ingekwartierd, wegens de voortdurende regens en het hooge water. Begin September wist men, dat de Prins van Oranje iets in den zin had; 31 Augustus hadden de Hollanders te 's Graveland en Loosdrecht post gevat. Er werd „seer naeuwe wacht gehouden" 73) en troepen werden verzameld 74), omdat het niet duidelijk was, wat er zou gebeuren. De poorten van Utrecht sloot men 5 September al om 3 uur 75). Een schijnbeweging had Luxembourg naar Tiel doen trekken.

Maar 6 September wist men het: Naarden was belegerd en kort daarna begon het bombardement. Luxembourg waagde het niet de stad te ontzetten of er troepen in te brengen, daar hij te weinig soldaten had 76). Hij kon de (te) talrijke plaatsen, die hij te bewaken had, niet van soldaten ontblooten. Hij besloot hier en daar aan te vallen en hulp te vragen. Men rekende er algemeen op, dat Naarden zich wel lang zou verdedigen. Zondag 10 September werd er bloedig gevochten tusschen Hollandsche

67) Zie Dag. Aant. blz. 111, 112, 114.

68) Zie ook: Spinoza in Utrecht, de Gids 1896 2e deel blz. 182.

69) de Ségur blz. 221.

70) Res. St. 25 Mei/4 Juni 1673. 71) Journaal blz. 201.

72) Dag. Aant. blz. 112. 73) Journaal blz. 211.

74) Booth Dag. Aant. blz. 118. 75) Ibid. blz. 119.

76) Vgl. Recueil de Lettres blz. 308, 311, 313.

gen in de Vecht gestopt" ⁶⁰). Condé hoopte water te kunnen aftappen ⁶¹), maar omdat men elders, in denzelfden dijk, de sluisen opende ⁶²) en er ook veel regen viel, had het geen resultaat. Condé begreep niet, hoe dit kwam ⁶³). Het stilstaande water veroorzaakte te Utrecht een zeer onaangename atmosfeer. Vanuit Nieuwersluis werd door de Staatschen, evenals vanuit Muideren, voortdurend op de Franschen, die te Muiderberg bezig waren met aanvalswerken, geschoten. Op 3 Juni zag men te Utrecht de gekwetsten binnen brengen van een gevecht bij Breukelen. Muiderberg werd tenslotte verlaten en de gaten in den zeedijk werden gedicht. Einde Juni trok Condé naar Vianen en liet daar een begin maken met versterkingen.

Het overgaan van Maastricht aan Lodewijk XIV werd in den avond van 2 Juli 1673 bekend. Alle soldaten moesten in de wapenen komen en op de wallen vreugdeschoten lossen, terwijl de klokken werden geluid ⁶⁴). Den volgenden dag werd weer geschoten en geluid en in den Dom het Te Deum gezongen.

Kort voor het vertrek van Condé — hij ontving order om naar Brabant te gaan in verband met een mogelijke officieele oorlogsverklaring van Spanje ⁶⁵) — leek het nog of in de buurt van 's Graveland een onderneming werd voorbereid, maar er gebeurde niets.

Condé heeft gebruik gemaakt van de gelegenheid, dat hij in Utrecht was, om Spinoza uit te noodigen bij hem te komen. Hij stelde veel belang in diens persoonlijkheid en geschriften ⁶⁶). Spinoza is waarschijnlijk pas in Utrecht gekomen, misschien afgehaald door den schrijver van de „Dagelijksche Aanteekening-

---

⁶⁰) Booth Dag. Aant. blz. 111.   ⁶¹) Recueil de Lettres blz. 374, 375.

⁶²) Knoop blz. 250: Uitermeersche sluis.

⁶³) Recueil de Lettres blz. 375, 382.

⁶⁴) „Daer waren oock veel Roomschesinden, die, tot een vreuchdeteecken, teertonnen aenstaken." (Journaal blz. 203).

⁶⁵) Feitelijk was men al in oorlog met Spanje sinds 1672.

⁶⁶) Zie Maandblad van Oud-Utrecht 25 Nov. 1932: J. H. Brinkgreve-Entrop, Spinoza in Utrecht.

gen" 67), toen Condé al vertrokken was en heeft daar eenigen tijd doorgebracht, tot het bleek, dat Condé's vertrek definitief was geweest 68).

Een intermezzo van zijn (Condé's) verblijf was de komst van Isabelle de Montmorency, vrouw van den hertog van Mecklenburg, zuster van Luxembourg, 4 Juni 1673 69). Op aandrigen van de Franschen zou zij begroet worden door Dijkveit aan de Vaart 70), maar zij kwam in alle stilte met een rijtuig uit Wijk bij Duurstede 71). Een diner ter harer eere werd gegeven in het huis van Booth 72). Zij vertrok 7 Juni weer. Zaterdag 15 Juni ging Condé weg met zijn zoon en zijn gevolg.

Steeds meer soldaten kwamen in de stad en werden er ingekwartierd, wegens de voortdurende regens en het hooge water. Begin September wist men, dat de Prins van Oranje iets in den zin had; 31 Augustus hadden de Hollanders te 's Graveland en Loosdrecht post gevat. Er werd „seer naeuwe wacht gehouden" 73) en troepen werden verzameld 74), omdat het niet duidelijk was, wat er zou gebeuren. De poorten van Utrecht sloot men 5 September al om 3 uur 75). Een schijnbeweging had Luxembourg naar Tiel doen trekken.

Maar 6 September wist men het: Naarden was belegerd en kort daarna begon het bombardement. Luxembourg waagde het niet de stad te ontzetten of er troepen in te brengen, daar hij te weinig soldaten had 76). Hij kon de (te) talrijke plaatsen, die hij te bewaken had, niet van soldaten ontblooten. Hij besloot hier en daar aan te vallen en hulp te vragen. Men rekende er algemeen op, dat Naarden zich wel lang zou verdedigen. Zondag 10 September werd er bloedig gevochten tusschen Hollandsche

67) Zie Dag. Aant. blz. 111, 112, 114.

68) Zie ook: Spinoza in Utrecht, de Gids 1896 2e deel blz. 182.

69) de Ségur blz. 221.

70) Res. St. 25 Mei/4 Juni 1673. 71) Journaal blz. 201.

72) Dag. Aant. blz. 112. 73) Journaal blz. 211.

74) Booth Dag. Aant. blz. 118. 75) Ibid. blz. 119.

76) Vgl. Recueil de Lettres blz. 308, 311, 313.

en Fransche ruiters; 80 van de eersten kwamen als gevangenen in Utrecht binnen. In den nacht van Zondag op Maandag en van Maandag op Dinsdag werd er te Naarden en op den Dommertoren met vuren geseind. Boeren vluchtten voor de plunderingen — er werd weer geweldig huisgehouden ⁷⁷⁾ — in grooten getale met hun vee en have, „gevende hetselve aen ons hier een droevig spectacel” ⁷⁸⁾. Naarden gaf zich 12 September 1673 aan den Prins van Oranje over ⁷⁹⁾. De Franschen slechtten toen de werken in Breukelen. „Le mal en ceci est”, klaagt Luxembourg ⁸⁰⁾, „qu’au commencement de la campagne tout ce qui s’est fait ici, a été sur le pied d’avancer sur les ennemis; ce qui a fait prendre des mesures toutes contraires à la défensive à laquelle nous sommes réduits”. Zieken en gekwetsten uit Naarden brachten men in Utrecht, alsmede den bevelhebber Dupas, die gevangen gezet werd en voor een krijgsraad gebracht (7 November 1673 gevonnist op de Neude) ⁸¹⁾.

Half October begonnen de Franschen, Luxembourg en de officieren, hun bagage reeds weg te sturen. Men meende te weten, dat Luxembourg met de oude troepen weg zou gaan en vervangen worden door d’Humières met nieuwe regimenten ⁸²⁾. Ook Stouppa zou vertrekken. De tijding van het verbranden van Harderwijk had al eerder grooten schrik veroorzaakt ⁸³⁾. Op 7 November hoorden de bewoners van Utrecht, dat Woerden verlaten was na een brandschatting; het garnizoen van deze stad trok ’s nachts Utrecht binnen. De voorraden meel werden ingescheept, de Dom werd ontruimd enz. ⁸⁴⁾. Men begreep, dat Utrechts beurt spoedig zou komen.

⁷⁷⁾ Booth Dag. Aant. blz. 123, 129.

⁷⁸⁾ Ibid. blz. 121.

⁷⁹⁾ Neerkassel schrijft over de groote vreugde bij de Calvinisten te Utrecht hierover (19 Sept. 1673 aan den kardinaal prefect der Propaganda, Brom Arch. v. gesch. v. h. aartsb. U. 20e deel blz. 432). Vgl. verder over Naarden: Recueil de Lettres blz. 317, 321, 323.

⁸⁰⁾ Recueil de Lettres blz. 313.

⁸¹⁾ Booth Dag. Aant. blz. 128.

⁸²⁾ Booth Dag. Aant. blz. 128.

⁸³⁾ Ibid. blz. 125, 19 Sept. 1673.

⁸⁴⁾ Ibid. blz. 140.

De Franschen behoefden hier niet, zooals elders, te overwegen de gemaakte verdedigingswerken te slechten, want veel, dat den vijand nog tot nut kon zijn, was er door hen te Utrecht niet gebouwd. Alleen verschillende huizen en loodsen waren tot wachthuizen ingericht ⁸⁵⁾ en nieuwe gemaakt. Op het Vreeburg waren de Franschen 4 November 1672 ⁸⁶⁾ begonnen een „steenwerck” te maken, waarvoor de Staten de kosten moesten dragen ⁸⁷⁾. Voor het wachthuis waren volgens een brief aan Maerssenbroeck 200000 steenen noodig ⁸⁸⁾. Inplaats van kalk, waaraan gebrek was, werd „saveraerde” gebruikt. Het gebouw werd rondom gepalissadeerd ⁸⁹⁾. Ook op de Neude en op het Janskerkhof was een steenen corps de garde gebouwd. Luxembourg beval, dat de Staten voor materiaal, arbeiders en de „noodige penningen” zouden zorgen ⁹⁰⁾. Men begon er op de Neude aan op 10 of 12 November 1672 ⁹¹⁾. Op 25 November werden er om steenen te halen voor het wachthuis op het Janskerkhof schuiten en schepen geprest ⁹²⁾. Nog in September 1673 eischte Stouppa ⁹³⁾, dat er twee wachthuizen, nu buiten de Catharijnepoort, werden gemaakt. In de stad stonden er toen eenige ongebruikt. Waarschijnlijk zijn er nog vier kleine gemaakt op het Marie-, Oud-Munster-, Pieters- en Nicolaikerkhof ⁹⁴⁾.

De Franschen waren wel van plan geweest eenige versterkingen aan te brengen. Borstweringen en bolwerken werden gemaakt tusschen Tolsteeg- en Catharijnepoort en tusschen deze laatste en de Weertpoort ⁹⁵⁾. Op 21 Maart 1673 begon men te meten op het Vreeburg. De oude poort van het kasteel Vreeburg werd opengemaakt en twee huizen en een tuinmuur afgebroken ⁹⁶⁾. Toen er tijding kwam, dat er te Keulen over vrede

⁸⁵⁾ Not. vr. 15/25 Juli 1672.

⁸⁶⁾ Booth Dag. Aant. blz. 48.

⁸⁸⁾ Ibid. 22 Nov./2 Dec. 1672.

⁸⁹⁾ Booth Dag. Aant. blz. 48.

⁹¹⁾ Booth Dag. Aant. blz. 52. Journaal blz. 110.

⁹²⁾ Booth Dag. Aant. blz. 58.

⁹⁴⁾ Booth Dag. Aant. blz. 35.

⁹⁶⁾ Ibid. blz. 185, 186. Booth Dag. Aant. blz. 97, 99.

⁸⁷⁾ Res. St. 11/21 Nov. 1672.

⁹⁰⁾ Res. St. 15/25 Nov. 1672.

⁹³⁾ Res. St. 8/18 Sept. 1673.

⁹⁵⁾ Journaal blz. 44.

zou worden onderhandeld, bleef het werk een oogenblik rusten, tot men 6 April weer verder ging ⁹⁷). De eerste steen voor het nieuwe kasteel werd door Luxembourg 15 April gelegd ⁹⁸). Verder dan de fundamenteën is het niet gekomen. Condé liet met het werk ophouden ⁹⁹).

Al spoedig was het plan gerijpt om de Hollandsche inundatie te beantwoorden met gelijke munt. Daarvoor was een sterkte bij Vreeswijk noodzakelijk. De Franschen moesten allereerst meester blijven van de Lek aldaar. Van daaruit hoopte men zelf een onderwaterzetting te kunnen bewerkstelligen. Louvois stuurde Luxembourg een mémoire ¹⁰⁰), waarin hij voorstelde een opening in den Noorder Lekdijk te maken bij Wijk bij Duurstede, om den Krommen en den Ouden Rijn te doen aanzwellen. Het begin van de Lek moest met zandzakken dichtgestopt worden en dan zou het water langs Woerden en Leiden vloeien en, daar het geen uitgang naar zee vond, het land overstroomden en de stad Amsterdam scheiden van de rest van Holland „en la même manière comme il arriva en l'année 810, lorsque l'embouchure du Rhin fût serrée, par les Dunes, au temps d'une furieuse tempête, de laquelle inondation ils furent délivrés par le Canal que Civilis fit faire depuis Wijck jusques dans la Meuse du côté de Rotterdam"!! Ongetwijfeld zouden de Hollanders zich dan met gevouwen handen komen overgeven.

Luxembourg won inlichtingen in ¹⁰¹) en liet waterpassing doen ¹⁰²). Hij had nog andere plaatsen op het oog, n.l. beneden Vreeswijk („un demi quart d'heure au dessous du Waart") en bij Schoonhoven. Besloten werd tot het doorgraven een halve mijl beneden Vreeswijk ¹⁰³). Met het werk begon men 25 September ¹⁰⁴), „aen het Klapheck" ¹⁰⁵). Een groot aantal boeren

⁹⁷) Booth Dag. Aant. blz. 103. Journaal (10 April) blz. 188.

⁹⁸) Journaal blz. 189. ⁹⁹) Recueil de Lettres blz. 388.

¹⁰⁰) Camp. de H. blz. 122.

¹⁰¹) Zie „Het water als strijdmiddel", L. M. A. von Schmid, de Gids 1921 3e deel blz. 279.

¹⁰²) Brieven van 13 en 15 Sept. 1672. ¹⁰³) Brief van 27 Sept. 1672.

¹⁰⁴) Stouppa aan Louvois 27 Sept. 1672. Recueil de Lettres blz. 124.

¹⁰⁵) Journaal blz. 87. Booth Dag. Aant. blz. 30, 31.

moest er aan arbeiden¹⁰⁶). Op 1 October begon het water in te loopen¹⁰⁷). Luxembourg vormde toen eveneens plannen voor een doorsnijding bij de Zuiderzee, die ook gemaakt is. Alleen ontbrak de noodige Noord-Westenwind, zoodat er geen zee-water binnenkwam¹⁰⁸). Het resultaat van de doorsnijding in den Lekdijk viel trouwens ook niet mee¹⁰⁹). Door de sluizen bij Vreeswijk, die dus waarschijnlijk bij den Staatschen aanval niet verwoest waren, werd ook water ingelaten¹¹⁰). Het water verspreidde zich, hoewel Luxembourg zijn best deed, alle wegen, waarlangs het wilde vloeien, dicht te stoppen, en bracht hem meer last dan voordeel¹¹¹). Dit was hem al voorspeld¹¹²). De wind was ook hier tēgen¹¹³) en al spoedig was de stand van de rivier zóó laag¹¹⁴), dat er geen water meer door de doorsnijding liep.

In het voorjaar van 1673 kwam het bevel uit Parijs, het gat definitief dicht te maken, wat nog niet zoo gemakkelijk was. Het gat was al eerder gestopt en weer geopend¹¹⁵). De Franschen riepen daarvoor de hulp in van dijkgraaf en heemraden¹¹⁶). Het gat is tenslotte volgens Booth 100 roeden lang geworden en het water voor de Franschen zeer hinderlijk, vooral bij den tocht naar Zwammerdam en Bodegraven. In Utrecht stond het water in December tot aan de kelders van de Oude Gracht. Montbas, zoo vertelt Booth, werd toen vervloekt, want hij had het doorsteken van den dijk aangeraden¹¹⁷). Hij was nl., uit de gevan-

¹⁰⁶) Booth Dag. Aant. blz. 30.

¹⁰⁷) Brief van 30 Sept. en van 4 Oct. 1672. Ook: Neerkassel aan den internuncius 7 Oct. 1672, Brom Arch. v. gesch. v. h. aartsb. U. 20e deel blz. 414.

¹⁰⁸) Brieven van 21, 25 Oct., 1 en 8 Nov. 1672. Camp. de H. blz. 229, 232, 236 en 246.

¹⁰⁹) Brief van 5 en 6 Oct. 1672. Camp. de H. blz. 203.

¹¹⁰) Brief van 14 Oct. 1672. Camp. de H. blz. 211.

¹¹¹) Brief van 21 Oct. 1672. Camp. de H. blz. 229.

¹¹²) Stouppa aan Louvois 27 Sept. 1672. Recueil de Lettres blz. 124.

¹¹³) Booth Dag. Aant. blz. 48.

¹¹⁴) Brieven van 1 en 8 Nov. 1672. Camp. de H. blz. 236 en 246.

¹¹⁵) Journaal blz. 100. Res. St. 11/21 Nov. 1672. (P. S. van een brief aan Maersenbroeck).

¹¹⁶) Booth Dag. Aant. blz. 58.

¹¹⁷) Booth Dag. Aant. blz. 30, 69.

genis ontvlucht, 29 Juli in Utrecht gekomen ¹¹⁸). Eerst werd aan Luxembourg opgedragen, hem niet toe te laten in het gebied van den Franschen koning ¹¹⁹), maar dit werd herroepen ¹²⁰), op voorwaarde, dat hij Luxembourg zou bijstaan „tant pour incommoder les Ennemis, dans leur Postes, que pour semer de la division parmi eux”.

Toen de order van den koning om de opening in den Lekdijk te dichten op 2 April 1673 te Utrecht was gekomen, gingen gecommiteerden van de Staten den volgenden dag naar den dijk om maatregelen te treffen ¹²¹). De Staten hadden eerst gepoogd met protesteeren het doorsteken tegen te houden ¹²²), later er op aangedrongen het gat te dichten. Nu het zoover was, kwam de kwestie van de kosten aan de orde. Noch de Staten, noch dijkgraaf en heemraden hadden geld. Het werk moest dus weer uitgevoerd worden met gepreste huislieden uit verschillende dorpen ¹²³). Veel voortgang werd door het bestuur van den Lekdijk niet gemaakt en de Fransche legerleiding wilde juist spoedig van den hinder van het water af zijn ¹²⁴). De boeren kwamen natuurlijk ook niet vlot op voor het werk ¹²⁵).

Toen Condé in Utrecht kwam, eischte deze het direct stoppen van het gat. Hij schreef aan Louvois op 2 Mei ¹²⁶): „Les eaux sont encore extrêmement hautes. Je fus hier à la coupure de Vort, le Leck entre encore avec grande force dans le pays..... Il me semble que cette coupure nous a bien plus nui qu'à eux”. Hij zeide, dat de Staten met opzet traineerden om den Prins van Oranje behulpzaam te zijn ¹²⁷). Huislieden, die in gebreke

¹¹⁸) Booth Dag. Aant. blz. 25.

¹¹⁹) Brief van Louvois 12 Aug. 1672. Camp. de H. blz. 121.

¹²⁰) Id 16 Aug. 1672. Camp. de H. blz. 134.

¹²¹) Booth Dag. Aant. blz. 102, 103. Journaal blz. 187.

¹²²) Res. St. 6/16 Sept. 1672.

¹²³) Res. St. 15/25 en 17/27 April 1673.

¹²⁴) Ibid. 12/22 April 1673.

¹²⁵) Ibid. 20/30 April, 22 April/2 Mei, 5/15 Mei, 27 Mei/6 Juni 1673.

¹²⁶) Recueil de Lettres blz. 350.

¹²⁷) Res. St. 27 April/7 Mei 1673.

bleven, werden toen aangeklaagd ¹²⁸), zelfs met soldaten tot het werk gedwongen ¹²⁹). Op 4/14 Mei rapporteerde de dijkgraaf (Dijckvelt), dat er geen water meer vloeide, maar toen moest de dijk nog opgehoogd worden ¹³⁰), wat door het verlopen van de toch al in kleinen getale opgekomen huislieden niet opschoot, en moest het water, dat nog op het land stond, wegloopen ¹³¹). De onkosten werden over de opgezetenen van den Lekdijk omgeslagen ¹³²). Nog 26 Augustus 1673 teekent de schrijver van het „Journaal” aan, dat er gewerkt wordt aan den dijk ¹³³).

Ook ten Noorden van Utrecht had men last van inundatie-water ¹³⁴), zooals reeds gezegd is, waarom Condé tevergeefs probeerde het kwijt te raken in de Zuiderzee. Begin Juni schrijft hij, dat het eenige droge plekje in wijden omtrek van Utrecht is de dijk Woerden—Leiden, waarop echter de post Nieuwerbrug lag. Het eenige, wat hij kon uitrichten, was, den vijand te alarmeren en hem daardoor zooveel mogelijk verhinderen troepen te sturen naar het belegerde Maastricht, zooals hij schrijft aan Louvois ¹³⁵) en hij voegt eraan toe „ce ne m'est pas une petite mortification de me voir aussi inutile que je suis”.

De versterking „au Waart” ¹³⁶) is in verband met de opening in den Lekdijk voortdurend een punt van bespreking in de briefwisseling van Luxembourg met Louvois ¹³⁷). Ook Condé hield er zich mee bezig ¹³⁸).

---

¹²⁸) Res. St. 28 April/8 Mei, 11/21 Mei 1673.

¹²⁹) Ibid. 4/14 en 5/15 Juni 1673.

¹³⁰) Ibid. 4/14 Mei 1673.

¹³¹) Ibid. 27 Mei/6 Juni 1673.

¹³²) Ibid. 20/30 Aug. 1673.

¹³³) blz. 208.

¹³⁴) Enghien aan Louvois 16 Mei 1673. Recueil de Lettres blz. 362, Condé aan id. 23 Mei 1673. Ibid. blz. 374. Lux. aan id. 6 Sept. 1672. Camp de H. blz. 163.

¹³⁵) 6, 9 en 23 Juni 1673. Recueil de Lettres blz. 375, 382, 388.

¹³⁶) van Sijp. en de B. 2e deel hoofdst. IX noot.

¹³⁷) Camp. de H. blz. 102, 114, 121, 147.

¹³⁸) Brieven aan Louvois van 25 April en 23 Juni 1673. Recueil de Lettres blz. 343 en 388.

Het fourageeren werd door het water zeer belemmerd ¹³⁹⁾. Voor den winter van 1672 op 1673 waren er te Utrecht magazijnen gemaakt ¹⁴⁰⁾, omdat Louvois wilde, dat er genoeg was voor „un gros corps de cavalerie, avec lequel on puisse, à la première gelée entrer dans la Hollande et achever de mettre ces messieurs à la raison” ¹⁴¹⁾.

Luxembourg vermeldt in een brief van 26 Augustus 1672 ¹⁴²⁾, dat hij met inwoners van „Horn” ¹⁴³⁾ onderhandeld heeft. Zij wilden hem schepen leveren om van Harderwijk of Naarden uit in hun stad te komen. Het plan zou mislukt zijn door het bericht, dat de Franschen in Utrecht zooveel geld eischten.

Er is in de briefwisseling van Luxembourg en Louvois ook sprake van onderhandelingen zoogenaamd namens de Witt door een vriend van dezen met Luxembourg, waar echter de Witt waarschijnlijk niets mee te maken heeft gehad. Het is jammer, dat niet ontdekt kan worden, wie de Utrechenaar was, die hier een rol heeft gespeeld ¹⁴⁴⁾. Luxembourg moet ook nog in December 1672 onderhandeld hebben met Fagel door middel van Stouppa en den baljuw van Woerden ¹⁴⁵⁾. Het liep op niets uit.

In verband met de vredes-onderhandelingen te Keulen wendden de Staten zich tot Stouppa in Juni 1673 met verzoek hun voorspraak te willen zijn aan het hof, dat de provincie Utrecht bij een eventueelen vrede weer in zijn vorigen staat hersteld zou worden ¹⁴⁶⁾. Stouppa verwees hen naar Condé, die beloofde naar het hof en aan de ambassadeurs te schrijven. Maar lang vóór den vrede zou Utrecht reeds ontruimd zijn.

¹³⁹⁾ Camp. de H. blz. 232 en 236.   ¹⁴⁰⁾ Booth Dag. Aant. blz. 52.

¹⁴¹⁾ Camp. de H. blz. 120.   ¹⁴²⁾ Aan Louvois. Camp. de H. blz. 147.

¹⁴³⁾ Hoorn?

¹⁴⁴⁾ Zie: Geheime onderhandelingen van Johan de Witt met Frankrijk in 1672?, Dr. N. Japikse, Onze Eeuw VI² blz. 444. De Ségur blz. 95 vlg. (Ch. IV en V).

¹⁴⁵⁾ De Ségur blz. 163 vlg. (Ch. VI) Vgl. Corr. W. III en Bentinck 2e gedeelte deel I blz. 152.

¹⁴⁶⁾ Res. St. 21 April/1 Mei, 30 Juni/10 Juli 1673.

In de vergadering van de Staten van Utrecht deelde Dijkvelt Zaterdag 1/11 Nov. 1673 mee, dat Stouppa de heeren wenschte te spreken¹⁴⁷). Afgevaardigd werden door de 3 Leden resp. Dijkvelt, Sandenburg en van der Voort¹⁴⁸). Zij rapporteerden „dat de attaches ende correspondentie met de Hollanders; de quade conduites van eenighe van de regeringe; de vremde comportementen, ende het vuyl spreken van vele Ingesetenen” den koning hadden verbitterd. Daarom moest de provincie geplunderd en verbrand worden. Men wendde zich, op raad van Stouppa, tot den Intendant, die echter naar Arnhem was vertrokken, maar een briefje had achtergelaten, gedateerd 12 November 1673, waarin hij schreef, dat de eenige mogelijkheid om hun stad te redden was: 500000 gld. te betalen¹⁴⁹), afgezien van de overeenkomst van 10 October 1673 (60000 rijksd. en 2000 schepel haver) en ook afgezien van hetgeen nog van de andere Utrechtsche steden zou gevraagd worden. De gouverneur waarschuwde, dat er order was gegeven den Lekdijk weer door te steken¹⁵⁰) en de sluizen aan de Vaart te ruineeren, en raadde aan, te probeeren geld in Amsterdam of elders in Holland te leenen. Luxembourgh — men had officieel reeds afscheid van hem genomen¹⁵¹) — was nog in Utrecht en bereid te bemiddelen.

Dinsdag 4/14 November kwam Robert weer terug. Hij zeide, dat hij eigenlijk 1500000 gld. had moeten eischen en dat men snel moest beslissen. De gecommiteerden antwoordden, dat in alle buurten Zondag 2/12 November was aangezegd, dat ieder zou opgeven, hoeveel geld hij leenen kon tegen behoorlijke rente

¹⁴⁷) Rapporten van Commissiën enz. (Knuttel 10758) = Res. St. 1/11—9/19 Nov. 1673.

¹⁴⁸) Volgens de Not. vr. gingen 8 heeren uit de vroedschap. (1/11 Nov. 1673).

¹⁴⁹) De Ségur vindt het een matige som (blz. 274). Hij vergist zich, wanneer hij schrijft, dat op 16 November de *hertog van Luxembourg* het signaal tot vertrek gaf.

¹⁵⁰) Vgl. de Ségur blz. 265.

¹⁵¹) Res. St. 22 Oct./1 Nov. 1673. Met 9/19 Nov. en het tractaat over de brandschatting houden de Resoluties van de Staten op.

(6%) en onder verzekering van restitutie (obligaties)¹⁵²). „Ende soo ymand in sijn particulier beswaert mochte sijn omme sulcs aen de Bueren bekent te maken, sal deselve hem vermogen te adresseren aen de Secretarye deser stadt, echter sonder uitsel”¹⁵³). Tot nu toe was slechts een bedrag van 10 à 12000 gld. opgegeven. Maar Robert sloeg niet verder af dan tot 450000 gld., omdat hem, zooals hij zei, door sommigen uit de burgerij meegedeeld was, dat het geld wel gevonden kon worden.

Om de onderhandelingen te bespoedigen nam hij 6/16 November de gijzelaars gevangen, waarover straks meer. Den volgenden dag werd door Stouppa een schriftelijk concept van hem aan Dijkvelt ter hand gesteld, gedateerd 17 November 1673. De Staten zouden moeten betalen 250000 gld. contant, 100000 gld. op 31 December 1673 te Nijmegen en 100000 gld. op 31 Januari 1674 (veranderd 9/19 November in 50000 gld. op 31 Januari en 50000 gld. op 29 Februari 1674). Van de op 10 October overeengekomen schatting moesten 25000 rijksd., die 31 October al vervallen waren, contant betaald worden, 30 November 20000 rijksd. en 31 December 15000 rijksd. Bovendien nog de 2000 mudden haver. Het concept bevatte nog een reeks artikelen: o.a. dat er een generale amnestie zou zijn, alle zaken en alle personen betreffende¹⁵⁴). De voor priesters gesloten huwelijken zouden geldig zijn, alle Katholieken in vrijheid voortaan leven. Dit laatste is bij het accoord, 9/19 November, zóó veranderd, dat de toestand, wat betreft de godsdienstvrijheid, gelijk aan dien in Amsterdam en de provincie Holland zou worden. Twintig gijzelaars werden gesteld, totdat alles betaald zou zijn. Er zou niet geplunderd of gebrand worden, geen dijk doorgestoken of fortificaties en sluizen vernield. De Staten maakten nog eenige „remarques”, maar tenslotte teekenden 9/19 November Dijk-

---

¹⁵²) Journaal blz. 227.

¹⁵³) Not. vr. 2/12 Nov. 1673. Met dezen datum eindigen de Notulen van de vroedschap.

¹⁵⁴) No. 223 Suppl. Cat. v. d. Bibl. over U.: publicatie van einde 1673.

velt en de secretaris het contract ¹⁵⁵).

Dinsdag 4/14 November was d'Humières in Utrecht gekomen om Luxembourg te vervangen en werd door gecommiteerden van de Staten begroet. Den volgenden dag was Luxembourg vertrokken. Het regiment du Sault (Normandie) was 27 Oct./6 Nov. weggegaan en 29 Oct./8 Nov. de la Reine. Volk uit Woerden kwam er voor in de plaats. Piemont en Auvergne vertrokken 6/16 November.

De veertien gijzelaars, die in den avond van dien dag uit hun huizen werden gehaald, werden Vrijdag 7/17 November, 's morgens vroeg, onder geleide van ruiters de stad uit gevoerd, eerst naar Arnhem. Het waren Nijpoort, Dr. Booth, oud-burgemeester Dirk de Goyer, schepen Cornelis de Goyer en Jan de Goyer, secretaris van den Lekdijk ¹⁵⁶), de predikanten van Hengel en Lodesteijn, Professor Henricus Regius (de Roy) ¹⁵⁷), de heeren Rosa, Spiering, Honthorst, Wassenaer, de Leeuw en Casenbroot (Rijnesteijn). Niemand mocht zich, op bevel van d'Humières, meer buiten de stad begeven ¹⁵⁸). Alle poorten waren gesloten. Zondag 9/19 November werd in Utrecht nog een vreemd regiment gelegerd (van Rambure) ¹⁵⁹). De vroedschap ging dien dag door de stad om de burgers te overreden op de

---

¹⁵⁵) Zie voor de afrekening: G.A.U. No. 1322, rekeningen van 2en secretaris Quint. Hieruit blijkt o.a., dat er 12/22 Nov. nog een overeenkomst is gemaakt over turf (3150 gld.) en een aangaande schepen (1250 gld.) — misschien de losgekochte, zie beneden —, volgens welke de Franschen nog 4400 gld. zouden ontvangen, en dat Staten en vroedschap resp. 5000 en 3000 gld. hebben beloofd aan Stouppa, zoodat in 't geheel betaald is: 620.400 gld. (150.000 volgens 10 Oct., 450.000 brandschatting, 8000 voor de 2000 malder haver, 4400 overeenkomst 12/22 Nov. en 8000 Stouppa). Er is nog een request van de ontvangers van de Fransche taxen en van de brandschatting, waarin zij een behoorlijke vergoeding daarvoor vragen, omdat het innen is geschied „met grote sorge, niet sonder pericul” (G.A.U. No. 901).

¹⁵⁶) Knuttel 10753. Vgl. Booth Dag. Aant. blz. 144. Journaal blz. 226.

¹⁵⁷) Van 1638 tot 1679 hoogleeraar in de medische faculteit aan de Utrechtsche Academie.

¹⁵⁸) Publicatieboek 7 Nov. 1673.

¹⁵⁹) Journaal blz. 227. Booth Dag. Aant. blz. 145: van Bambure.

leening in te teekenen en werkelijk kwam de som bij elkander, die 12/22 November uitgeteld werd aan den Intendant ¹⁶⁰). Booth spreekt zelfs van een groote bereidwilligheid „wantter qualijk imand is, of hij teykend in” ¹⁶¹). Het geld, dat gebracht werd op het stadhuis, werd in ontvangst genomen door gecommiteerden van de vroedschap, die druk werk hadden ¹⁶²).

Maandag en Dinsdag 10/20 en 11/21 November trok weer veel volk weg. Er werd gepubliceerd, dat het verbergen van met name een Zwitser in zijn huis, streng gestraft zou worden ¹⁶³). Op 11/21 November werden nog acht gijzelaars in verzekerde bewaring genomen, te weten Hamel, dominee van Vliet, de heeren de Wilhelm, Linschoten, Houwert, Suidvoort, Bijlevelt (korenkooper) en van Voorst ¹⁶⁴) (goudsmid), die 12/22 November vertrokken ¹⁶⁵). Omdat het aantal slechts twintig behoefde te bedragen, werden Woensdag 12/22 November Nijpoort en dominee van Hengel in vrijheid gesteld. De andere gijzelaars kwamen 4 Februari 1674 uit Rees, waar hun verblijf was geweest, terug.

Aan de schouten van de buurten werd opgedragen bekend te maken, dat ieder de bedragen, die Fransche soldaten hem eventueel schuldig waren, zou invorderen en klachten over de voldoening indienen bij d'Humières.

Het was in deze dagen in Utrecht een groote drukte van in- en uittrekkend krijgsvolk, het laden van meel in de schepen, van graan en ammunitie, het vervoer van bagage.

Een laatste oneenigheid tusschen de Franschen en de Staten van Utrecht leverde nog de benoeming van den advocaat (Mr. Cornelis van) Wijckersloot voor het sinds 23 April 1673 vaceerende ambt van raadsheer in het Hof (i. pl. v. Gerard van der

¹⁶⁰) Journaal blz. 228.

¹⁶¹) Dag. Aant. blz. 145.

¹⁶²) Ibid. blz. 146, 147.

¹⁶³) Ibid. blz. 147. Toch zijn er ongeveer 200 Fransche en Zwitsersche soldaten achtergebleven (blz. 148).

¹⁶⁴) Booth (Dag. Aant. blz. 147) noemt den brouwer Ormea (heer van 's Gravesloot) i. pl. v. van Voorst.

¹⁶⁵) Journaal blz. 228.

Nijpoort), die de koning had bevolen ¹⁶⁶), maar waarbij de Staten uitdrukkelijk schriftelijk vermeld wilden hebben, dat het op order van Lodewijk XIV was gebeurd.

Er zijn door de stad nog eenige geconfisqueerde schepen losgekocht, vijf, die lagen voor de Tolsteegpoort en één, dat lag bij de Catharynepoort ¹⁶⁷).

Er was order gegeven, dat den 23en alle huizen moesten gesloten blijven. Met trommelslag en klokgelui van uit den Domtoren ving deze dag aan — een Donderdag evenals de 23e Juni 1672 — ¹⁶⁸). De laatste mis werd in den Dom gelezen. Om half zes marcheerden de Zwitsers de stad uit. Ongeveer twee uur later reed Stouppa naar de Wittevrouwenpoort, waar de magistraat en de burgerhoplieden stonden. Eerst trokken 5 Fransche bataillons weg en daarna de ruitery. Om 9 uur werd de poort achter de laatste troepen, Stouppa en d'Humières met zijn lijfwacht, gesloten. Stouppa had de sleutels van de stad aan burgemeester van der Dussen gegeven en moet gezegd hebben: „Ik geef u de sleutels terug uit naam van den koning, bewaar ze goed”. Tegen enkele menschen, die bij zijn huis stonden, toen hij naar buiten trad, heeft hij, volgens de overlevering, gezegd: „Dankt God, dat wij hier vandaan gaan en bidt, dat wij nooit terugkomen”. De andere poorten van de stad waren reeds dicht.

Terstond werd Oranje gedragen en begonnen met het teruggeven van de wapens aan de burgerij. Natuurlijk was er eenige baldadigheid, als b.v. het stoken van een vuurtje van de schildwachthuisjes en het ingooien van ruiten bij enkele Katholieken, maar daar werd spoedig een eind aan gemaakt. Men verwachtte met vreugde den Prins van Oranje of iemand namens hem, maar het binnenkomen van de Fariaux met Staatsche troepen, 's middags om een uur of vijf, die weigerde den eed aan den magistraat

---

¹⁶⁶) Res. St. 1/11 en 2/12 Nov., Not. vr. 1/11 Nov. 1673.

¹⁶⁷) G.A.U. No. 929.

¹⁶⁸) Journaal blz. 228, 229. Booth Dag. Aant. blz. 148.

te doen en de sleutels in bezit hield, was de voorbode van iets geheel anders dan den blijden intocht van den Prins in een verlost stad. Er volgde na 23 November 1673 voor Utrecht een periode van politieke vrijheidsberoving, alsof het veroverd gebied was, die voor velen in deze stad de vreugde over het einde van de Fransche bezetting heeft vergald.

AANHANGSEL.

De bedragen, die men vindt berekend aangaande de Fransche schattingen te Utrecht, zijn niet geheel juist. Er is een „Staet van hetgene de Koning van Vrankrijk aan geld uyt de Provintie van Uytrecht getrokken heeft” (Knuttel 10759). Volgens het accord van 5 October wordt daar genoemd: 52500 gld., hetgeen moet zijn 62000 gld. (25000 rijksd.). Dit bedrag is uit de loopende middelen betaald.

De tax van Robert zelf op de huizen moest 269868 gld. opbrengen, maar het is zeer de vraag of de som van 230000 gld., zooals volgens den „Staet” het geval is, daarvan is binnengekomen. Ontvangen was op 2 Februari 1673: 82500 gld., het afgedragen haardstedegeld meegerekend (16061 gld. 7 st.), dus had Robert na één maand pas 66500 gld. geïnd. Het bedrag van 3 st. opslag op iederen gulden is daarbij inbegrepen en moet niet, als een som van 35000 gld. beloopende, er bij geteld worden. Booth noemt dit „tot behoef van de arme lieutenants”¹⁾. De „Staet” zegt: „voor eenige kleedinge voor de soldaten”. Volgens de Resoluties van de Staten was het een soort van administratiekosten.

Het afgedragen haardstedegeld wordt in den „Staet” ook nog eens genoteerd en voor de kleine steden en dorpen 67000 gld. berekend.

De post van: „noch heeft de Intendant van de Staten getrokken over de voorschreven maanden 10000 gulden” is niet thuis te brengen en het bedrag van de belastingen, dat aan Robert betaald is, was niet 36000 gld. maar 21222 gld. 17 st. Het eindbedrag over de maanden October, November en December, 394500 gld., is dus veel te hoog. Het is terug te brengen

---

¹⁾ Dag. Aant. blz. 1.

tot 62500 gld. plus 800 gld. voor de haver (October), ruim 16000 gld. haardstedegeld, misschien een 100000 gld. in Utrecht en de provincie door Robert geïnd en ruim 21000 gld. van de belastingen (Nov. en Dec.), ruim 200000 gld. dus.

Over de maanden Januari t/m April noemt de „Staet” het bedrag 115000 gld. Dat is met de 3000 rijksd. van het platteland mee. Voor Utrecht was het 107500 gld. en voor de volgende maanden (accord 10 October 1673) 60000 rijksd. dus 150000 gld. (plus 2000 schepel haver). Samen 257500 gld. Beide bedragen voor een deel gevonden uit een specialen omslag. De „Staet” komt tot 392500 gld., door o.a. de (foutieve) 52000 gld. nog eens te tellen. Bij de 257500 gld. moet echter nog wel gerekend worden de 15000 gld. 22 Augustus 1673 betaald, dus 272500 gld.

Het geld, dat de absenten hebben betaald, wordt geschat op 250000 gld. Dat valt niet na te gaan, evenmin als de schade geleden door den vrijen impost van de militie en de kosten voor verschillende bouwwerken etc. in de stad, tractementen en geschenken („vereeringen”) ²⁾ en de opbrengst van den 4en penning op alle uitgaande waren.

De bovenstaande sommen van 394500 gld. en 392500 gld. vindt men overal terug. Zij zijn resp. 200000 gld. en 100000 gld. te hoog, maar indien men de zoeven genoemde schade en onkosten, de reis van Maersbroeck en de opbrengst van de kleine steden en dorpen op 300000 gld. schat, geeft het eindbedrag van 1668000 gld. (met de brandschatting) uit den „Staet” e.a. opgaven ³⁾ toch wel een idee van de financieele lasten, die het verblijf van de Franschen voor stad en provincie heeft meegebracht ⁴⁾. Het aandeel van de stad Utrecht is niet apart te berekenen ⁴⁾.

²⁾ Zie G.A.U. No. 1259. Rekeningen van Gerard Bronckhorst en Gillis van Wijck (aangesteld na den dood van Bronckhorst Not. vr. 1/11 April 1673), cameraars van Utrecht en No. 1243 van trespaurier Johan van Mansveld.

³⁾ Journaal blz. 232.

⁴⁾ Vgl. ook „Deductie van de Staaten van Utrecht, behelzende hunne onvermogenheid omtrent het opbrengen der Quote 1674”, Bijlage P. bij Hist. Verhaal van de onw. beh.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE ARCHIVALIA EN GEDRUKTE WERKEN.

I. ARCHIVALIA.

A. Gemeente Archief Utrecht:

Notulen van de vroedschap van Utrecht.

Acta et decreta Senatus.

Publicatieboek (No. 153).

Requesten aan B. en Vr. houdende verzoeken om betaling wegens leverantie aan de Fransche armee 1674—1690 (No. 913).

Requesten aan B. en Vr. houdende verzoeken om vermindering of vrijstelling van betaling van de Fransche taxen 1673—1675 (No. 857).

Contract enz. over het loskopen door de stad van eenige geconfisqueerde smalschepen (No. 929).

Acquitten van betalingen gedaan door Nic. van Solingen enz. tijdens het verblijf der Franschen (No. 1323).

Requesten aan B. en Vr. houdende verzoek om ontheffing van inkwartiering (No. 640).

Lijst van wapenen enz., die op het stadhuis in bewaring zijn gebracht (No. 407).

Memoriën van gelede schade enz. bij de aanwezigheid van het Fransche leger in 1672 (No. 928).

2e—4e Rekening van den secretaris der stad over den tweeden Franschen tax (No. 1322).

Request van de gezamenlijke korenkoopers aan B. en Vr. (No. 488).

Request van de aalmoezenierskamer aan B. en Vr. houdende verzoek om te voorzien in het tekort harer kas (No. 936).

Request van de ontvangers der Fransche taxen aan B. en Vr. (No. 901).

Requesten aan B. en Vr. houdende verzoeken om remissie van betaling van haardstedegeld (No. 849).

Requesten aan B. en Vr. houdende verzoeken om vrijstelling of vermindering van betaling van huisgeld (No. 845).

Voorslagen tot redres der stedelijke financiën (No. 755).

Manuaal van de ontvangst van den Franschen tax (No. 1202).

1e en 2e Rekening van Gerard Bronckhorst en van Gillis van Wijck (No. 1259).

Aanteekeningen over de betaling van achterstallige tractementen van professoren en predikanten (No. 1220).

1e en 2e Rekening van Johan van Mansveld (No. 1243).

Stukken ontvangen door den burgemeester Strick (No. 3527).

B. Rijks Archief Utrecht:

Resoluties van de Staten van Utrecht.

Secrete Resoluties van de Staten van Utrecht.

Resoluties van de Gedeputeerde Staten van Utrecht.

Resoluties van de Staten Generaal.

Secrete Resoluties van de Staten Generaal.

Verbaal van Jan Louis Godin van Maersenbroeck.

Afschriften van stukken uitgaande van de Staten Generaal (No. 316).

Brieven van de Gedeputeerden ter Generaliteit (No. 314).

Andere stukken ingekomen bij de Staten en hun Gedeputeerden (No. 324).

Losse stukken, behoorende tot het archief der Staten (No. 1055).

C. Notulen van den Utrechtschen kerkeraad.

II. GEDRUKTE WERKEN.

A. Catalogus van de Bibliotheek over Utrecht (Gem. Arch. Utr.):

Geschiedkundige verhandeling betreffende het regeeringsreglement van Utrecht, 1784 (Cat. 816).

Francisci Burmanni, Belgica afflicta, sive oratio enz. XVIII Novembr. 1673 (Cat. 465).

Kortswijlich nieuws uit Utrecht (Suppl. Cat. 236).

Kort verhaal van de Processie enz. (Suppl. Cat. 238).

De Rechte beschrijvinge van de processie enz. (Suppl. Cat. 239).

De H. Processie of Ommegang enz. (Suppl. Cat. 240).

V(an) Zutp(hen)? Aan de verkopers en stoelgeesselaars van Utr. (Suppl. Cat. 244).

Brief uyt Utrecht 24 Juni/4 Juli 1672 (Suppl. Cat. 231).

Brief uit Utrecht 2/12 Juli 1672 (Suppl. Cat. 226).

Brief uit Utrecht 3/13 Juli 1672 (Suppl. Cat. 227).

Brief uit Utrecht 24 Juli/4 Augustus 1672 (Suppl. Cat. 228).

Brief uit Utrecht 17 Augustus 1672 (Suppl. Cat. 229).

Brief uit Utrecht 2/12 Juli 1672 (Suppl. Cat. 207).

Publicatiën namens den hertog v. Lux. d.d. 5, 9 Augustus 1672 (Suppl. Cat. 211).

Placcaat van de Staten van Utr. door expres bevel van den Coninck van Vranckrijk enz. d.d. 29 Juni 1672 (Suppl. Cat. 212).

Placcaat van wege den koning v. Frankrijk enz., Versailles 6 Sept. 1672 (Suppl. Cat. 213).

- Placcaat van wege den koning v. Frankrijk enz. d.d. 13 October 1672 (Suppl. Cat. 215).
- Placcaat van den hertog v. Lux. d.d. 31 October 1672 (Suppl. Cat. 216).
- Placcaat van wege den koning v. Frankrijk enz. d.d. 27 Januari 1673 (Suppl. Cat. 218).
- Reglement van Lux. d.d. 22 Juli 1673 (Suppl. Cat. 222).
- Verscheijden publicatiën (Suppl. Cat. 223).
- Publicatie van den Intendant Robert d.d. 7 October 1672 (Suppl. Cat. 215).
- Placcaat van de vroedschap d.d. 29 October (8 Nov.) 1672 (Suppl. Cat. 217).
- Publicatie van den gouverneur Stouppa d.d. 19/29 Januari 1673 (Cat. 480).
- Placcaat gearresteerd bij de Ed. Mog. Heeren Staten 's Lands van Utrecht den 5 September 1674 (Cat. 478).
- Bevel van burg. en vr. d.d. 4 Oct. 1673 (Cat. 479).
- Oorspronkelijk m. s. van de Dagelijksche Aanteekeningen van Mr. E. Booth (Suppl. Cat. 224).
- Aanslagbiljetten (Suppl. Cat. 234).

B. Pamfletten:

- „Staet van hetgene de Koning van Vrankrijk aan geld uyt de Provincie van Uytrecht getrokken heeft” (Knuttel 10759).
- „Verhael van de jammerlijcke Handel en ellendige huyshoudinge der Franschen” (Kn. 10082).
- „Rapporten van Commissiën gegeven bij de Ed. Mog. Heeren Staten 's Lands van Utrecht enz. om met den Intendant Robert te spreken en te handelen over de geeyste brandschatting” (Kn. 10758).
- „Waerachtigh Verhaal van 't magnificq Tracteren” (Kn. 10712).
- „Eenige oude reliquien” (Kn. 10721).
- „Missive uyt Utrecht en Arnhem” (Kn. 10078).
- „Kort en Bondigh Bewijs” (Kn. 10664).
- „De namen der Heeren die de vluchtende Francen hebben mede-genomen” (Kn. 10753).
- „Brief uit Utrecht” (Kn. 10064).
- „Pertinent verhael van het verlies der Francen, in de laetste slag bij Woerden” (Kn. 10515).
- „'t Oprecht patriots praetjen” (Kn. 10221).
- „Deductie van de Staaten van den Lande van Utrecht” (Kn. 10662).
- „Extracten uyt de Resolutiën van de Ed. Mog. Heeren Staten 's Lands van Utrecht” (Kn. 11675).
- „Verklaring van de regeerende burgemeesters van Utrecht” (J. F. van Someren Cat. 815).

C. Verdere literatuur:

- Aanteekeningen betreffende het verhandelde bij de vroedschap van Utrecht, tusschen 27 Juli en 13 Augustus 1672, Kronijk H. G. 24e jrg. 1868.
- Aanteekeningen betreffende het voorgevallene in de maanden Juli tot December 1672, Kronijk H. G. 24e jrg. 1868.
- Getrouw Advys aen de oprechte Hollanders, 1674.
- Batavia Sacra III.
- Mr. E. Booth, Dagelijksche Aanteekeningen, medegedeeld door Mr. J. A. Grothe, Berigten H. G. 1857.
- J. P. de Bordes, Bijdrage tot de Krijgsgeschiedenis van het jaar 1672, Mil. Spectator 2e S. II blz. 263 (1850).
- L. van den Bosch, Tooneel des Oorlogs, 1675.
- J. H. Brinkgreve—Entrop, Spinoza in Utrecht, Maandblad van Oud-Utrecht, 25 Nov. 1932.
- Dr. G. Brom, Neerkassels bestuur tijdens de Fransche overheersching, Archief voor gesch. v. h. aartsbisdom Utrecht, 20e deel.
- Dr. G. Brom, Neerkassels zending naar Lodewijk XIV, Archief voor gesch. v. h. aartsbisdom Utrecht, 22e deel.
- C. Burman, Trajectum Eruditum.
- Bijlage bij het „Verhaal van het gebeurde”, Kronijk H. G. 24e jrg. 1868.
- Campagne de Hollande en 1672 sous les ordres de M. le duc de Luxembourg, 1759.
- Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck, eersten Graaf van Portland, 2e gedeelte deel I, uitgegeven door Dr. N. Japikse.
- W. E. van Dam van Isselt, Spionage tijdens den oorlog van 1672/73. Deductie aan den koning van Frankrijk gezonden, Kronijk H. G. 24e jrg.
- A. C. Duker, Gisbertus Voetius.
- R. Fruin, Willem III en zijn geheime onderhandelingen met Karel II van Engeland in 1672 (V. G. IV).
- Briefwisseling tusschen de gebroeders van der Goes, uitgegeven door C. J. Gonnet, Tweede deel (Werken H. G. 3e serie No. 11).
- Heringa, Oratio de Auditorio Academiae Rheno-Trajectinae etc.
- Historische aanteekeningen 1672, Kronijk H. G. 31e jrg. 1875.
- Historiesch verhael van de onwettige behandeling, 1784.
- Dr. N. Japikse, Geheime onderhandelingen van Johan de Witt met Frankrijk in 1672? Onze Eeuw VI 2 blz. 444.
- Dr. N. Japikse, Prins Willem III, De Stadhouders-Koning, 1e deel, 1930.
- Mr. J. C. de Jonge, Verhandelingen en Onuitgegeven Stukken.
- Journal of dagelijksch verhaal van de handel der Franschen in de steden van Utrecht en Woerden, 1674.
- G. W. Kernkamp, Pieter Burman van 1696 tot 1715 hoogleeraar te Utrecht (Verslag Prov. Utr. Gen. 1933).

W. J. Knoop, Krijgs- en Geschiedkundige Beschouwingen over Willem den Derde, 1e deel.

Kort verhaal van de nare en zeer beklagelijke toestand der Provincie en Stad van Utrecht... door B. V. 1757.

De ontroerde Leeuw, 5e druk, 1675.

Loncq, Historische schets der Utrechtsche Hoogeschool.

Molhuysen, Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit III. Het ontroerde Nederlandt, 1674, 1676.

Notulen gehouden ter Statenvergadering van Holland (1671—1675) door Cornelis Hop en Nicolaas Vivien, uitgegeven door Dr. N. Japikse (Werken H. G. 3e serie No. 19).

Recueil de Lettres pour servir d'éclaircissement à l'Histoire militaire du Règne de Louis XIV, 1760.

Reliquien uit Utrecht door de Franschen in 1673 medegenomen, Navorscher X, 1860, blz. 373.

G. W. Roldanus, Een verlopen predikant in de 17e eeuw, Gids 1932.

C. Rousset, Histoire de Louvois et de son administration politique et militaire jusqu' à la paix de Nimègue.

L. A. M. von Schmid, Het water als strijdmiddel, de Gids 1921, 3e deel, blz. 279 en 1922, 2e deel, blz. 141.

P. de Ségur, Le maréchal de Luxembourg et le prince d'Orange 1668—1678, Paris 1902.

Sepp, Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16de en 17de eeuw II.

Spinoza in Utrecht, de Gids 1896, 2e deel, blz. 182.

Stukken betreffende den oorlog met Frankrijk in 1672, meegedeeld door Mr. J. A. Grothe, Kronijk H. G. 14e jrg. 1858.

J. W. van Sijpesteijn en J. P. de Bordes, De Verdediging van Nederland in 1672 en 1673, 1850.

M. C. Trevelyan, William the Third and the Defence of Holland 1672-74, 1930.

Twee merkwaardige documenten voor de geschiedenis van Utrecht. Navorscher LII, 1902, blz. 63.

P. Valckenier, 't Verwerd Europa, 1675.

Verhaal van de droevige rencontres, Kronijk H. G. 24e jrg. 1868.

Verhaal van het gebeurde bij de overgave der stad Utrecht in Juni 1672, Kronijk H. G. 24e jrg. 1868.

L. G. Visscher, Koninklijk bevelschrift tot het houden eener Processie, Historisch Tijdschrift I.

M. J. A. de Vrijer, Henricus Regius.

J. Wagenaar, Vaderlandsche Historie (XIV).

J. v. d. Water, Groot Placcaatboek van Utrecht.

A. de Wicquefort, Mémoires sur la guerre de l'an 1672 (uitgave Wijnne).

Brieven aan Johan de Witt, 1660—1672, uitgegeven door Dr. N. Japikse
(Werken H. G. 3e s. No. 44).

Brieven van Johan de Witt, 1670—1672, uitgegeven door Dr. N. Japikse
(Werken H. G. 3e s. No. 33).

Bescheiden uit vreemde Archieven omtrent de groote Nederlandsche
Zeeoorlogen, 2e deel, verzameld door Dr. H. T. Colenbrander (R. G. P.
Kleine Serie No. 19).

Mercator te Utrecht 124
de omgang van W 126
en Dichteren die suspecie con-
versen had 127

France afpersingspolitie, Rouen
113 ff.

Al te fegzinde hande
Raam en Veltkenen: 92; vgl. 132
de 72 bevelheersers anthaas
17 stad: 132

x en 134: indruk id man
en de Schritten

STELLINGEN.

I.

Terecht betoogt Rengers Hora Siccama (De geestelijke en kerkelijke goederen onder het canonieke, het gereformeerde en het neutrale recht, blz. 399—402) tegenover Mr. S. Muller Fz. (De universiteits-gebouwen te Utrecht, blz. 5—10) dat de Utrechtsche Raad zich tegenover het Domkapittel niet schuldig maakte aan misbruik van macht, toen hij in 1634 het groote kapittelhuis van den Dom in gebruik nam voor de Illustre School.

II.

Het „Getrouw Advys” (blz. 25) geeft een verkeerde voorstelling aangaande het niet-fortificeeren van Utrecht in 1672.

III.

Onjuist is hetgeen Trevelyan (William the Third and the Defence of Holland 1672—1674, blz. 180) zegt over het Utrechtsche gezantschap naar Lodewijk XIV in Juni 1672.

IV.

Een afkeuring van de houding van Utrecht in Juni 1672 is ongemotiveerd.

V.

De cijfers betreffende de in 1672 en 1673 van Utrecht geheven schattingen, welke uit het pamflet Knuttel No. 10759 door de meeste geschiedschrijvers zijn overgenomen, zijn onjuist.

VI.

De bewering, dat „de achttiende eeuw in politiek en economisch opzicht een dood tij in ons land heeft beteekend” (Nederl. Archief voor Kerkgeschiedenis, 1934, blz. 168) houdt geen steek.

VII.

De invloed van de vrijmetselarij op de Fransche revolutie in haar eerste jaren wordt door Cochin en Gaston Martin zeer overschat.

VIII.

Het is ongewenscht, dat er alleen van Amerikaansche en Duitsche en niet van Nederlandsche zijde, aandacht wordt gegeven aan het houtsnijwerk der Boschnegers van Suriname.

IX.

Het zou ongewenscht zijn bij het voortgezet onderwijs in onze taal, zinsontleding te laten vervallen.

X.

Het gebruik van archaïsmen in historische romans is niet af te keuren.

XI.

Het niet-aanstellen in of ontslaan uit een staatsbetrekking van een Nederlandsche vrouw, alleen op grond van haar sekse, is in strijd met onze Grondwet.

XII.

Het niet-aanstellen in of ontslaan uit een betrekking van een gehuwde vrouw, alleen op grond van haar gehuwd-zijn, brengt economisch weinig of geen voordeel.

STICHTING ARBEIDSZORG
E D E

